

PESTALOZZI

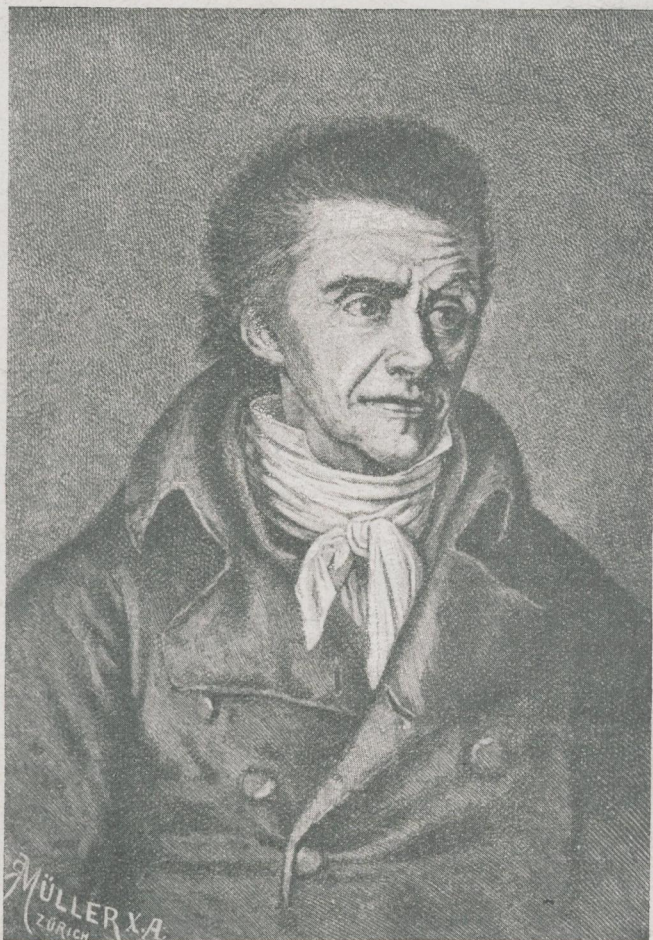
ELAVAD SÕNAD

TOIMETANUD

P. PÕLD

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
PEDAGOOGILISE TOIMKONNA
— TOIMETUSED NR —

Johann Heinrich Pestalozzi.

PESTALOZZI ELAVAD SÕNAD

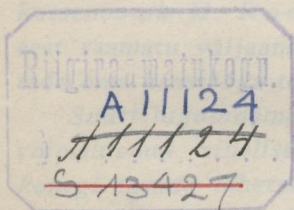
VALIK J. H. PESTALOZZI TEOSTEST

TÖLKINUD

S. SCHÖNBERG JA E. OISSAR

TOIMETANUD

P. PÕLD

9. II. 27

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTUS 1927

PESTALOZZI

ELAVAD. SONAID

VALIK J. H. PESTALOZZI TEOSTEST

S. SCHÖNBERG JA E. OISSAR

J. Mällo trükk, Tartus.

Johann Heinrich Pestalozzi

KESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

TARTUS 1927

Eessõna.

Käesoleva valiku mõte tärkas tema toimetajal juba paari aasta eest, kui Pestalozzi 100. surmapäeva mälestamise kavatsustest pedagoogika-ilmas hakati kõnelema. Kuid rohke töö pärast ei leidnud toimetaja mahti mõtte teostamisele asuda enne, kui mõned endised ja praegused õpilased ülikooli pedagoogilisest seminarist appi tulid.

Raamatus pidi esialgu ka täielikum ülevaade Pestalozzi elust ja tähtsusest avaldatama, mille kirjutamiseks Tartu linna ja maakonna kutsenõunik *Hans Roos* juba enese tööle oli rakendanud. Et aga teisel sellelaadiline töö juba valmimas oli eriraamatuna, siis tuli sellest loobuda. Ei pretendeeri ju kumbki mälestusraamat iseseisvate uurimuste tulemusi esitada.

Ütlen siinkohal tänu tõlkijatele stud. *S. Schönbergile* ja stud. *E. Oissarele*. Ühtlasi palun kutsenõunik *H. Roos*i tänu vastu võtta elava osavõtu eest raamatu väljaandmise eeltöödest ja valmisoleku eest teda oma kaastöoga toetada.

Suurt lugupidamist väärib Eesti Kirjanduse Selts, kes võimaldanud aineliselt valiku ilmumise, millega natukenegi tasuda tahetakse seda tänuvõlga, mis Eesti pedagoogikal maksta kuulsale helveetslasele otsekohe ja kaudsetel teedel saadud äratuste eest.

Tartus, jaanuaris 1927.

P. Põld.

Sissejuhatuseks.

Sada aastat pärast surma astub Johann Heinrich Pestalozzi ka meie rahva ette. Ta tahab meile ise rääkida elava sõnaga oma otsinguist ja leidudest, oma püüdeist ja nurjaminekuist, oma paleustest ja teedest, mis neile viivad.

Kuid mis on ütelda meile, realistlikele inimestele, mehel, kes elas unistuses ja nägi ise kõigi oma ettevõtete kokkuvarisemist? Kas maksab vaeva näha lugedes kasvatusteaduslikku kirjanikku, kes ei ole tervelt auditav, kes oma mõtteid väljendas mitte teaduslikus terminoloogias, mitte stiilikaunis vestes, vaid enese keeles, paha tihti pikkades tumedates perioodides? Kas kuulub Pestalozzi ülepea veel nende hulka, kelle vaim edasi elab tema teostes ja sigitavalt suudab mõjustada meie pedagoogilist mõtlemist?

Juba oma elupäevil liikus Pestalozzi vöörana maa peal, nagu „öökull lindude seas“. Tema tööd tundusid „kivina, mis elu kõneleb ja surnud on“. Praegu nimetakse teda sagedasti, tsiteeritakse meeleldi tema ütlushi; teda ümbritseb mingi pühaduse aupaiste. Kuid lugenud on teda vähesed, tema nõudmisi teostada püüdnud veel vähesemad. Pestalozzi elutööst on just see osa, mida tema ise kõige väärtuslikumaks pidas (näit. et võrdkõlgnel neli-nurk on kõige vaateõpetuse alus), oma tähenduse kaotanud.

Ja siiski — Pestalozzi ei ole mitte surnud! Temal on meie põlvele anda seda, mis sel puudub, temal on rikkusi, mis hinnalt ei lange.

Meie aeg armastab kasvatuses rääkida kõrgetest ideaalidest, kuid teod käivad tihti vastupidist rada. Pestalozzi on kasvataja, nagu ta peab olema. Ta elab oma paleusi, tema usk neisse on murdumatu. Tema juures on sõna ja tegu üks. Ei tee tema ilusaid fraase, et iseenast kuulda ja vaimukusega särada, vaid kui ta midagi ütleb, siis sellepärast, et temal asjaga tuline tõsi taga, et oma sügavamale tahtele avaldust leida. Pestalozzi ülem iha on rahvahulkade vaimlise ja majandusliku viletsuse allikad kinni toppida, kasvatades kõigist harmoonilisi inimesi, kel „pea, käsi ja süda“ kooskõlas ja kes kohandatud nendele oludele, kus neil tuleb mööda saata oma elupäevi. Selle elu-eesmärgi teostamiseks ohverdab tema varanduse ja vaeva, olles vaeslastele päästjaks ja isaks Neuhofis ning Stanzis, kiredes rahvakooliõpetajana hommikust õhtuni aabitsat, luues Ifertenis õppeasutise, mis kasvatab kasvatajaid tervele inimkonnale.

Meie kulturoludes põeb perekond lagunemistõbe. Ema ülevad kohustused ei leia tunnustust või neid pooldatakse ainult poole südamega. Küll tuntakse laialdaselt perekonna uuenemise tarvidust, kuid asjast kinni hakata täie tõsisusega ei juleta. Pestalozzil on arstirohtu, mis suudab elustada nõrkenud emainstinkte. Tema on perekondliku meele, isa- ja emameelsuse prohvet. Mis tähendab ema lastele, mis tema neile peab olema ja võib olla, seda on vaevalt keegi teine osanud nii põhjani näha, nii veenvalt, nii suure soojuse ja kirega väljendada.

Ja kuidas rahvakool peab õpetama tööle, oma asjade ja majapidamise korrashoidmisele, eneseaitamisele, kuidas kooliõpetaja, kirikhärra ja maaülem rahva kasvatajaiks saavad, seda oskab Pestalozzi usutavalt näidata neile, kes kõnelevad suurest rahva uuendusest kasvatusel ja kooli kaudu.

Kui meil Eestis midagi hädasti tarvis on suurte kasvatajate vaimuküllusest, siis kõige pealt osa Pestalozzi hingest, milles elab kõige suurema kasvataja, Kristuse,

võltsimata armastus. Rahvas, kes ihaldab luua omapärast kultuuri, ei suuda seda ülesannet täita ilma omakohase, iseseisva pedagoogikata. Kuid eesti rahvusliku pedagoogika rajamiseks peame kooli minema Pestalozzi juurde, nagu seal käinud preislased ja teised. Pestalozzi otsis abi omale rahvale ja leidis seda ühtlasi kogu inimessoole. Temaiga ühes igatseda, aimata, tunda ja mõtelda — see on tee, millele peame astuma, et võiksid meil tõusta omad Pestalozzid, Froebelid, Arnoldid.

Kahtlemata on Pestalozzi mõjusid mitmesugustel teedel juba ammust ajast meie maale, meie kooli ja kasvatusse, nõrgunud. See sündis eeskätt võõraste juhatusel ja võõraste kaudu. Iseseisva rahvana tahame teadlikuks saada neist vaimuelementidest, tahame ka edaspidi, kuid juba täie arusaamisega Pestalozzi rohkusest laenata. Selleks kutsub meid iseäranis tema 100. surmapäeva mälestamine.

Ühtlasi tahame oma lugupidamist näidata sellele, kes kogu inimessugu ja ka meie vaimuelu oma tööga rikkastanud. Meil ei ole aga selleks paremat teed, kui et laseme teda ennast rääkida vanemaile, kasvatajaile, õpetajaile ja kogu rahvale, nagu ta seda püüdis teha oma kirjutistes.

Ei ole meil muidugi mitte võimalik tervet Pestalozzit anda. Tema koguteosed haaravad L. W. Seyffarthi väljaandes 12 kehakat köidet; uus väljaanne, mis juba teoksil ja osade kaupa ilmub de Gruyteri juures A. Buchenau, Ed. Sprangeri ja H. Stettbacheri toimetusel, on arvatud 20—24-köiteliseks. Oma väheste aineliste varadega võime meie kõnelda esialgu valitud teostest ja käesoleval juhtumusel paljalt valitud kohtadest mõnest tähtsamast teosest. Ainult huvi äratada, tõuget anda tutvumisele terve Pestalozziga tahame.

Selles mõttes pakub käesolev raamat tähtsamad osad Pestalozzi kasvatusromaanist „Lienhard und Gertrud“ selle esimese väljaande järele, tema Stanzi kirja ja olulisemad peatükid P. metoodilisest peateosest „Wie Gertrud

ihre Kinder lehrt“ (Kuidas Gertrud õpetab oma lapsi). Aluseks on võetud tõlkimisel P. Natorpi tekst kogust Gresslers Klassiker der Pädagogik (Johann Heinrich Pestalozzi, bearbeitet von Dr. Paul Natorp, 3 annet, Langensalza, F. G. L. Gressler).

Neil, kes soovivad süveneda Pestalozzisse, tuleb kasutada saksakeelseid algupärandeid eelnimetatud kogudest, millele lisaks mainime Fr. Manni väljaantud J. H. Pestalozzi *ausgewählte Schriften* (Bibliothek pädagogischer Klassiker, Langensalza, Hermann Beyer und Söhne).

* * *

*

Valitud osade paremaks mõistmiseks aidaku kaasa järgnevad andmed Pestalozzi elust:

Johann Heinrich Pestalozzi sündis 12. jaanuaril 1746 Zürichis. Tema isa, haavaarst, suri, kui ta 5-aastane oli, ja jättis ta ema ning teenija kasvatada, kes suure armastusega tema eest hoolitsesid. Oma hariduse sai P. kodulinnas, kus tol ajal vana klassika vaimu taotlev uushumanistlik vool mõjul oli, jättes aga seni selgitamata põhjustel õppimise ülikooliastmel pooleli. Rousseau „Emile'i“ maaelu ülistusest vaimustatud, ühtlasi aetud soovist luua perekonda, õppis P. põllumajandust ja asutas Neuhofisse Müligeni lähedale (Aargau kantonis) värvirohtude ning kallimate juurviljade kultiveerimiseks suurema majapidamise. Äriliselt sellega läbi kukkunud, pani P. sealsamas (1774) käima vaestekooli, kus põllutööd ja puuvilla-kedrust tehes õpiti lugema, kirjutama, rehkendama ja usku. Ka sellega kuivale jäänud, hakkas P. kirjanduse teel oma mõtteid levitama. Tema sulest ilmus rida töid, muu seas 1780 „*Abendstunde eines Einsiedlers*“ (Eraku õhtutund), kus inimkasvatuse alustest kõneldakse, 1781—1787 rahvakasvatulik romaan 4 andes „*Lienhard und Gertrud*“ (Lienhard ja Gertrud), 1797 „*Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschen-*

geschlechts“ (Minu uurimused looduse käigu üle inimesoo arenemises).

Kui Prantsuse revolutsiooni laine ka Helveetsia pinnale üle kandus ja kodusõja tagajärjel Stanzis (Unterwaldeni kantonis) sajad lapsed varjuta ja vanemateta jäid, tuli P. siia 1798. a. lõpul vaestekooli korraldajaks ning juhatajaks. Sellest ajajärgust jutustab ta kujukalt kirja-

*Pestalozzi abikaasa Anna,
sünd. Schulthess.*

Sünd. 9. aug. 1738, surn. 16. dets. 1815.

vormilises teoses „*Über den Aufenthalt in Stanz*“ (Viibimisest Stanzis, 1799). Viie kuu pärast sundisid sõjaolud tööd siin katkestama. P. hakkas nüüd rahvakooliõpetajaks Burgdorfis (Berni kantonis), kus temal varsti tekkis oma õppeasutis. Siin selgusid tema meetodi põhijooned, siin ilmus tema sellekohane peateos „*Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*“ (Kuidas Gertrud õpetab oma lapsi, 1801). Poliitiliste olude muutusel viis P. mõne aasta pärast (1804) oma asutise Münchenbuchseesse (Berni lähedal). Ka siin ei olnud P-l püsi. Oma asutise ühendusest oma poolehoidja Fellenbergi samalaadilise ettevõttega pettunud, kutsus P. juba järgmisel (1805.) aastal Ifertenis (Yverdonis, Neuenburgi järve ääres) uue asutise ellu, mis pea kõrgele järjele tõusis. Siin kujundati Pestalozzi meetod lähemalt välja üksikute kooliainete kohta. Siia tuldi tema juurde õppima kõigilt mailt. Siin võttis ta tegevuse kõrgustipul oma kasvatuselise põhimõtte kokku suures kõnes „*Über die Idee der Elementarbildung*“ (Alghariduse aatest) ehk n. n. Lenzburgi kõnes (1809), mis aga osalt tema abilise Niedereri paranduste märki kannab.

Lühikese hiilgusaja järele said õppeasutisele hädaohhtlikuks P. kaastööliste omavahelised tülid (Niederer-Schmid), mis viisid ettevõtte järk-järgulisele lagunemisele. Pestalozzile näis veel kord parem aeg koitvat, kui tal õnnestus oma koguteoste väljaande (Cotta väljaanne) eest saadud rahaga Iferteni lähedal Clindys vaestekooli avada. Kuid peasutise langemine kiskus ka selle ühes: 1825. aastal pidi P. oma tegevuse Ifertenis lõpetama ja Neuhofis pojapoja juures ulualust otsima. Siin kirjutas P. oma viimase suurteose „*Schwanengesang*“ (Luigelaul, 1826), kus ta oma kasvatusteooria osalt muudetud kujul arendab ja väga huvitava, olgugi liialdatult pessimistliku tagasivaate oma elule esitab.

P. elu lõpp on ühenduses tema elusaatuste kujutusega Burgdorfi ja Iferteni aegadest. „*Meine Lebensschicksale*“ (Minu elusaatused), kus ta oma asutiste hävimist kirjel-

dab, kutsus välja kõige jultunuma teotuse tema isiku vastu, mis elatanud ja murtud mehe hauda viis. P. suri 17. veebruaril 1827 Bruggis (Aargau kantonis) ja maeti maha Birri surnuaiale. Tema hauakiri võtab väga tabavalt kokku tema elukäigu ja -töö sõnadesse: Siin hingab / Heinrich Pestalozzi / sündinud 12. jaanuaril 1746 Zürichis / surnud Bruggis 17. veebruaril 1827 / vaeste päästja Neu- hofis, / rahvajutlustaja „Lienhardis ja Gertrudis“, / Stanzis vaeslaste isa, / Burgdorfis ja Münchenbuchsees / uue rahvakooli põhjendaja, / Ifertenis inimessoo kasvataja. / Inimene, kristlane, kodanik. / Kõik teistele, enesele mi- dagi. / Õnnistus tema nimele!

P. Põld.

I. Romaanist „Lienhard ja Gertrud. Raamat rahvale”.

Tõlkinud S. Schönberg.

Esimesest raamatust.

1. Gertrud paneb külavanema võimule piiri*).

Elab Bonnalis müürsepp. Teda hüütakse Lienhardiks ja ta naist Gertrudiks. Tal on seitse last ja hea teenistus. Aga see viga on tal, et ennast kõrtsis sageli eksiteele laseb viia. Kui ta sinna istuma jääb, siis toimib ta kui mõistmatu. Ning leidub meie külas kavalaid, kelme poisse, kes selle peal väljas ja sellest endid elatavadki, et varitsevad ausamaid ja kohtlasemaid mehi ning petavad neilt raha taskust igal võimalikul juhusel. Need tundsid head Lienhardit, meelitasid teda sageli jooma ja mängima ning röövisid nõnda ta palehigis teenitud palga. Kuid iga kord kui see õhtul oli juhtunud, kahetses Lienhard hommikul. Nähes Gertrudil ja lastel leiba puuduvat, valutab tal süda nii, et ta värises, nuttis — oma silmad maha löi ja pisaraid peitis.

Gertrud oli parim naine külas; aga teda ja ta jumekaid lapsi ähvardas hädaoht oma isa ja onni kaotada, lahutatud, sinna-tänna tõugatud äärmisse viletsusse langeda, sest et Lienhard ei loobunud viinast. Gertrud märkas lähedalseisvat hädaohtu ja oli sellest südames täiesti teadlik...**)

*) Alajaotused ja nende pealkirjad toimetuselt.

**) Punktid tähendavad lühendusi.

Seni oli ta suutnud varjata laste eest oma vaikset nuttu, kuid kesknädalal, enne viimaseid lihavõtte-pühi, mil ta mees liiga kauaks välja jäi, oli ta valu ülivõimas, ja lapsed silmasid ta pisaraid. „Ah, ema, sa nutad,“ hüüdsid nad kõik ühest suust, koondudes tihedalt ta ümber. Hirm ja mure paistis nende liigutustest. Kartlikku nuuksumist, sügavat mahalöödud järelemõtlemist ja vaikkeid pisaraid oli ema ümber, ning isegi rinnalaps ta kätel oleks nagu tunnud võõrast, temale seni tundmatut valu. Lapse esimene mure ja hirmu väljendus, tema tardunud silm, mis esmakord naeratuseta, karmilt, liikumatult ja kokkunult ema vaatles, murdsid lõplikult ta südame. Tema kaebus muutus nüüd valjuks nutuks, ja kõik lapsed, ka imeja, ahastasid ühes emaga, ning toas valitses südantlõhestav hädaldamine, kui Lienhard parajasti ukse avas.

Gertrud lamas, nägu asemesse peidetud, nii et ei kuulnud ukse avamist ega näinud isa tulekut. Ka lapsed ei märganud teda; nad nägid ainult ahastavat ema ja rippusid ta käsivartel, kaelas ja riiete küljes. Nii leidis nad Lienhard...

Halastaja Jumal oli juhtinud Lienhardi just sel silmapilgul koju, mil ta hinge vaatepilt nõnda lõhestas, et ta liikmed värisesid. Surmakahvatus tõusis ta näkku ning rutuliselt ja murtult suutis ta vaevalt lausuda: „Issand Jeesus, mis see on?“ Nüüd alles nägid teda naine ja lapsed ja äge kaebushoog vaibus. — „Ema, isa on siin!“ hüüdsid lapsed ühel häälel, ja isegi rinnalaps ei nutnud enam. Otsekui mäeoja või hävitav leek raugel, nii hääbub metsik meeleheide ja muutub vaikseks, järelemõtlikuks mureks.

Gertrud armastas Lienhardit ja mehe lähedus oli talle ka kõige sügavamas kurbuses lohutuseks. Ka Lienhard vabanes nüüd esialgsest kartlikust ehmatusest. „Mida tähendab see meeleheitlik ahastus, milles sind leidsin?“ küsis ta. — „Oo minu armas,“ vastas Gertrud, „sünged mured kuhjuvad mu südame ümber, ning kui sina ära oled,

närib ahastus mind seda enam.“ — „Gertrud,“ ütles Lienhard, „tean, miks nutad... ma õnnetu!“ Siis eemaldas Gertrud lapsed, Lienhard peitis pea naise rüppe ega saanud kõnelda. Ka Gertrud vaikis mõne aja, toetudes vaikes nukruses mehe najale, kes ikka veel nuttis ja nuuksus ja ahastas pea tema süles...

Siis ütles naine: „Minu armas, ei kõneleks ma heal meelel sinule muredest. Sa tead ju, et sinu kõrval mu toiduks küllalt jätkub veest ja leivast, ning vaikne kesköö tund on mulle sageli rõõmsaks tööajaks sinu ja laste heaks. Varjaksin ma aga oma kartust, et sinust ja neist armsaist võiksin saada lahutatud, poleks ma oma lastele enam õige ema ega sinule ustav. Mu kallis, veel on lapsed meile tänulikud ja nad armastavad meid; aga, Lienhard, siis kui me enam vanemate kohuseid ei täida, läheb paratamatult kaduma ka nende armastus ja kaunis südamlikkus, millele mina kõik ehitan. Ning siis mõtle, mõtle, armsam, ka selle peale, mida sina siis tunneksid, kui sinu Nigulal kord oma hütt peaks puuduma ning ta teiste sulane oleks, tema, kes juba praegu kõneleb heal meelel vabadusest ja omast koldest; Lienhard, kui tema ja teised meie armsad tulevikus, meie süü läbi vaeseks jäädes, meid oma südames ei tänaks, vaid oma vanemate pärast pisaraid valavad, kas võiksid sina siis veel elada, Lienhard, ja vaadata, kuidas sinu Nigulas, sinu Joonas, Liisike ja Anneke*), mu Jumal! nutuga võõralt laualt leiba peavad otsima? Mina sureksin, kui seda näeksin!“ Nii ütles Gertrud, ja pisarad voolasid ta palgeil.

Ning Lienhard ei nutnud vähem. „Mida pean ma tegema, ma õnnetu, mida suudan teha?... Olen Hummelile, külavanemale, kolmkümmend kuldnat võlgu, ja tema pole inimene, on koer nendele, kes temale võlgnevad. Ah, poleks ma teda kunagi näinud! Kui ma tema poole kõrtsi sisse ei astu, ähvardab ta mind kohtuga, astun aga sisse, on

*) Schweitsi murdes Niklas, Jonas, Liseli (Lise), Anneli (Enne).

kogu mu vaeva ja higiga teenitud palk tema küüsis. See, Gertrud, see on meie viletsuse allikas.“ — „Oh armsam,“ lausus selle peale Gertrud, „kas sa ei söandaks Arneri, maaisanda, juurde minna?“ — „Oh Gertrud,“ kostis Lienhard, „ma ei saa, — ma ei julge! Mis suudaksingi ütelda külavanema vastu, kes tuhat abinõu teab, jultunud on ja kaval, kel sada käsilist ja rada ühe vaese mehe laimamiseks ta ülemuse ees nõnda, et teda kuulda ei võeta?“ Gertrud: „Oh armas, ma ei ole veel ühtki ülemust kõnetanud; aga kui häda ja viletsus mind tema juurde juhivad, siis tean, et võiksin tõtt otsekohe rääkida igaihe kohta. Oh kallis, ära pelga! Mõtle minu ja laste peale ning mine!“... Lienhard: „Oh Gertrud, ma ei julge! Julged sina seda, oh Jumal, Gertrud, oh Jumal, kui sina seda julged, siis mine ruttu Arneri juurde ja ütle temale kõik.“ — „Jah, ma lähen,“ lausus Gertrud. Ta ei maganud ühtki tundi sel unetul ööl, vaid palvetas. Ning ikka kindlamale otsusele jõudis ta, et peab Arneri, maaisanda, juurde minema.

Vara hommikul võttis ta roosina õhetava rinnalapse ja asus kahetunnilisele teele lossi poole. Arner istus parajasti lossi värava ees pärna all, kui Gertrud temale lähenes. Maaülem silmas teda ja last ta kätel, nägi kurbust, kannatust ja pisarate jälgi ta näol. „Mida soovid, mu tütar? Kes oled?“ küsis ta nii sõbralikult, et Gertrud kõnelda julges. „Olen Gertrud,“ kostis ta, „müürsepp Lienhardi naine Bonnalist.“ — „Oled tubli naine,“ tähendas Arner. „Pean sinu lapsi paremateks kogu külas. Nad on viisakamad ja tagasihoidlikumad teistest, ja näib, kui oleksid nad paremini toidetud; siiski kuulen, et te väga vaesed olete. Mida soovid, minu tütar?“ — „Oh armuline isand, minu mees võlgneb kauemat aega külavanem Hummelile kolmkümmend kuldnat, ja Hummel on kange mees. Ta meelitab mu meest mängima ja igaviisi priiskama; see aga peab teda kartma ega julge end kõrvale hoida kõrtsist, kuhu päev päeva järgi jätab oma palga ja laste leiva. Meil on seitse väetit last, ja kui meie ei peaks

Gertrud maaisand Arneri juures.

leidma abinõu Hummeli vastu, siis näib, et võimatu on meil hoiduda kerjuskeppi haaramast. Mina aga tean, et teil on halastust leskede ja vaeslaste vastu, ja julgen see-pärast tulla teile oma häda kaebama. Mul on kaasas laste hoiuraha, ja selle teile pandiks jättes julgen paluda teie korraldust, et külavanem, kuni ta oma kätte saanud, minu meest enam taga ei kiusaks ega vaevaks.“

Arner kahtlustas Hummelit juba ammu... Tähelepanelikult kuulatades laskis ta nüüd Gertrudi kõnelda külavanemast ja ta abilistest, samuti ka tema enese häda-dest ja muredest paljude aastate kestel.

Korraga küsis ta: „Kuidas oled suutnud kõiges selles viletsuses päästa laste hoiuraha, Gertrud?“ — Siis vastas Gertrud: „See oli küll raske, armuline härra, kuid pidasin selle kui võõraks rahaks, otsekui rahaks, mida surija minu kätte usaldanud, et selle tema lastele hoiaksin. Nõnda, pea täielikult nõnda — vaatasin sellele. Kui ma vahel tungiva häda sunnil võtsingi sellest rahast, et lastele leiba osta, siis ei puhanud ma enne, kuni öötundidel töötades kõrvalt niipalju olin suutnud koguda, et võetud raha võisin tagasi panna...“

Arner oli naise ilmsüütusest läbi ja läbi liigutatud, kuid küsis siiski veel edasi: „Gertrud, kus on sul siis see hoiuraha?“ Gertrud pani seitse puhast pakikest Arneri ette lauale, iga pakikese juures oli sedel, kellele ta kuulub, ja kui Gertrud sellest midagi oli võtnud, siis seisis see kirjas, niisamuti kuidas ta jälle tagasi pannud. Arner luges sedelid tähelepanelikult läbi. Gertrud nägi seda ja punastas. „Ma oleksin pidanud need paberid ära võtma, armuline härra.“ Arner naeratas ja luges edasi; aga Gertrud seisis häbelikult juures ja otse nähtavalt põksus ta süda nende sedelite pärast; sest ta oli tagasihoidlik ja alandlik ja kurvastus edevuse vähemagi varju pärast.

Arner nägi tema rahutust, et ta sedeleid ei olnud kõr-vale pannud, ja ta tundis süütuse puhast kõrgust, mis häbelikult juures seisab, kui tema voorust ja tema mõis-

tust märgatakse. Ta otsustas naisele enam, kui ta palus ja lootis, armu näidata; sest ta tundis tema väärtust, ja et tuhande naise seast ükski temaga võrdne ei ole.

Arner pani lisa igasse kotikesse ja ütles: „Vii tagasi oma lastele nende hoiuraha, Gertrud; omast kotist panen ma kõrvale külavanema tarvis kolmkümmend kuldnat, kuni võlg on tasutud. Mine nüüd koju, Gertrud! Homme tulen niikuinii teie külla ja hoolitsen, et Hummel teid rahule jätkaks.

Gertrud ei saanud rõõmu pärast kõnelda; vaevalt kuuldavalt lausus ta kogeldes ja nuuksudes: „Jumal tasugu see teile, armuline härra!“ — Ja siis läks ta lapsega ja saadud troostiga oma mehe kaisutusse...

[Arner tuleb järgmisel päeval Bonnalisse, nagu oli lubanud, saab külarahvalt tõenduse, et Gertrudi jutud Hummeli kohta õiged on, ja ähvardab seepärast temalt kõrtsipidamise õigused ära võtta. Lienhardi kätte annab ta aga temale soodsatel tingimustel kiriku parandamise ja palkab talle abilisteks küla kõige kehvemad mehed, et neile teenistust võimaldada. Viimaste hulgas on ka lesk Kingu-Ruudi*), kes peale seda, kui külavanem ülekohtusel teel tema heinamaa oma kätte oli kiskunud, suurde viletsusse oli langenud. Häda selle mehe majas on nii suur, et nälg tema vanema poja Ruudikese ajab Lienhardi koopast kartuleid varastama. Ruudikese vanaema, kes voodis suremas, märkab seda, võtab poisilt töotuse, et ta enam kunagi, ka kõige suuremas viletsuses mitte, oma kätt võõra varanduse järele ei sirutaks, ja saadab ta müürsepalt andeks paluma. Gertrud andestab, ning kuuldes, et vanaema, kes juhtumusest väga õnnetu, suremas on, tõttab teda rahustama, töötab vanakesele surmavoodil, et ta tema pojalaste eest, kes nüüd ilma abita jäävad, hoolt tahab kanda.

Vahepeal käib Hummel, kes vihane on Lienhardi peale, esiteks sellepärast, et see tema võimusest nüüd pääsnud, ja teiseks, et Gertrud tema tegusid Arneri ees on paljastanud, omale abilisi otsimas, kes müürsepa tööd igaviisi aitaksid rikkuda. Käsilasi oma kavatsuste täidesaاتمiseks on Hummelil kerge leida, sest palju on külas mehi, kes temale raha võlgnevad, ja ka neid, kelle vargategudest ta lubanud vaikida niikaua, kui need tema soovi täidavad. Lienhard on mõisas junkur Arneriga töö üle läbi rääkimas.]

*) Algupärandis: Hübel-Rudi.

2. Kuidas Gertrud kodus kasvatab.

Gertrud oli alles üksinda oma laste juures. Nädala sündmused ja homse pühapäeva hommik täitis ta südant. Tasa endamisi valmistas ta õhtueinet, võttis laste, mehe ja enese pühapäeva-riided kastist ja seadis kõik homseks korda, et miski teda enam pühapäeval ei eksitaks. Valmis olles oma toimetustega istus ta lastega laua äärde, et üheskoos palvetada.

Tema harjumus oli laupäeva-õhtustel palvetundidel lastele meelde tuletada nende vigu ja südamele panna ka nädala sündmusi, mis tähtsad ja õpetlikud võisid olla. Ja täna oli tal eriti meeles see hea, mida Jumal neile oli üles näidanud sel nädalal, ning seepärast tahtis ta seda juhtumust nii hästi kui oskas sügavalt laste noortesse südamesse vajutada, nii et see neil meelest ei läheks.

Lapsed istusid vaikselt tema ümber, panid käed palveks risti, ja ema kõneles nendega: „Mul on öelda teile midagi head, lapsed. Sel nädalal sai armas isa hea töö, mis parema teenistuse võimaldab kui see, mida ta muidu peab tegema. Lapsed, me tohime loota, et edaspidi saame igapäevast leiba vähema mure ja vaevaga. Täna armsat Jumalat, lapsed, et ta nii hea on olnud meie vastu, ja mõelge alati tagasi endiste aegade peale, mil teile iga suutäit leiba suure hirmu ja murega pidin jagama. Sageli valutab mu süda, et ei võinud teile anda nii tihti ja palju süüa kui tahtsite; aga armas Jumal taevas oli juba otsustanud, et tahab meid aidata, ning teadis, et teile, mu armsad, tulusam oli vaesuse, kannatuse ja himude võitmisega harjuda kui külluses elada. Sest inimene, kes kõik omab, mis tahab, läheb hõlpsasti kergemeelseks, unustab oma Jumala ega tee seda, mis enesele sobivam ja kasulikum. Mõelge, lapsed, niikaua kui elate, kõige selle häda ja mure peale, milles olime; ja kui teie käsi nüüd paremini käib, siis mõelge ka nende peale, kes puudust kannatavad, nii nagu teie pidite puudust kannatama. Ärge unustage ku-

nagi, et nälgi ja puudus on viletsused, mispärast vaeste vastu kaastundlikud olge, ja kui teil suutäis üle jääb, andke see rõõmuga neile! Kas pole tõsi, lapsed, te teete seda hea meelega?“ — „Oh ja, ema, muidugi heal meelel!“ ütlesid kõik lapsed.

Ema: „Nigulas, kes sinu tuttavaist kannatab kõige enam nälga?“ Nigulas: „Ema, Ruudike. Sa olid eile tema isa juures, see on küll otse nälga suremas, ta sööb isegi rohtu maast.“ Ema: „Kas tahaksid temale meeldi mõnikord oma õhtueine anda?“ Nigulas: „Oh jah, ema! Kas tohin seda teha juba homme?“ Ema: „Jah, seda sa tohid.“ Nigulas: „See rõõmustab mind.“ Ema: „Ja sina, Liisi, kellele tahaksid sa vahete-vahel oma õhtusöögist anda?“ Liisi: „Mul ei tule järsku meelde, kellele ma selle kõige meelsamini annaksin.“ Ema: „Kas siis ükski laps sul meelde ei tule, kes nälgima peab?“ Liisi: „Küllap ikka tuleb, ema!“ Ema: „Kas sa siis ei tea, kellele annaksid? Sa oled muidu ikka nii tark.“ Liisi: „Nüüd teangi juba, ema.“ Ema: „Kellele siis?“ Liisi: „Sõõru Marguse Pettikesele*). Nägin teda täna küllavanema prüghunnikust halvaks läinud kartuleid otsivat.“ Nigulas: „Jah, ema, seda nägin ka mina ja otsisin oma kotis, aga ei leidnud sealt suutäitki leiba enam. Oleksin söömisega ometi veerand tundigi viivitanud!“ Ema küsis sedasama ka teistelt lastelt, ja kõik rõõmustasid südamest, et homme oma õhtuoodangu võivad vaestele lastele anda.

Ema laskis neil mõni aeg seeüle rõõmustada ja ütles siis neile: „Lapsed, nüüd jätkub sellest! Mõelge nüüd selle üle, kui kena kingituse tegi teile meie armuline härra.“ — „Jah, me ilusad rahad! Tahaksid sa neid meile näidata, ema?“ hüüdsid lapsed. „Pärastpoole, peale palvetamist näitan,“ kostis ema. Lapsed hõiskasid rõõmust. „Te lärmitsete,“ noomis ema. „Kui teile midagi head juhtub, siis mõelge kõige pealt Jumala peale, kes seda

*) Algupärandis: Reuti-Marxen Betheli.

kõike meile saadab. Kui seda teete, lapsed, siis ei muutu te üheski rõõmus metsikuks ega taltsutamatuks. Olen ise meeleldi teiega rõõmus, minu armsad; aga kui rõõmus ja mures ollakse järsk ja taltsutamata, siis kaotatakse südame tasakaal ja rahu. Ja kui inimesel puudub vaikne, rahulik ja lahke süda, siis pole tal hea. Seepärast peab tal Jumal meeles seisma. Öhtused ja hommikused palvetunnid on selleks, et te kunagi seda ei unustaks. Sest kui inimene Jumalat tänab või palub, siis pole ta oma rõõmus kunagi ülemeelne ega mures troostita. Aga selleks, lapsed, peab inimene, eriti oma palvetunnil, katsuma rahulik ja lahke-meelne olla. Vaadake, lapsed, kui te oma isa millegi eest tänate, siis ei hõiska te ega lärmitse, te langete talle vaikselt ja väheste sõnadega kaela; ja kui asi teile eriliselt südamesse läheb, veereb pisar teil silma. Näete, lapsed, nii on lugu ka Jumala vastu. Kui see, mida ta teile head teeb, teid väga rõõmustab, ja kui teie südamesse võtnud teda tänada, siis ei tee teie kindlasti mitte suurt kisa ega pea pikka kõnet, vaid pisarad tulevad teil silmi, et isa taevas nii hea on. Vaadake, lapsed, kogu palvetamine ongi selleks, et süda rinnus Jumala ja inimeste vastu alati tänu-likuks jääks. Ja kui õigel viisil palutakse, siis toimetatakse ka õigel viisil ning ollakse kogu oma eluaja Jumalale ja inimestele meelepärane.“

Nigulas: „Sa ütlesid eile, et kui õiglaselt toimime, siis oleme ka armulise härra meelest armsad.“ Ema: „Jah, lapsed, ta on väga hea ja väga isand. Jumal tasugu talle, mis ta meile head teeb! Kui sina, Nigulas, talle kord õige meelepärane saaksid olla!“ Nigulas: „Tahan teha, mida tema tahab, tahan kõiges teha temale samuti kui sinule ja isale, sest ta on nii hea.“ Ema: „See on tubli, Nigulas! Mõtle ikka nii, siis oled vististi armast temale.“ Nigulas: „Kui ma temaga ainult kõnelda tohiksin!“ Ema: „Mida tahaksid temale siis öelda?“ Nigulas: „Tänada tahaksin teda selle ilusa raha eest.“ Anneke: „Julgeksid teda tänada?“ Nigulas: „Miks mitte?“ Anneke: „Mina küll

ei julgeks.“ Liisi: „Ka mina mitte.“ Ema: „Miks te siis ei julge, lapsed?“ Liisi: „Mina hakkaksin naerma.“ Ema: „Mis, naerma? Liisi! ja sina ütled veel ette ära, et sa mitte midagi muud ei oskaks teha kui lollust! Säärast ei võiks tulla sul mõttessegi, kui pea poleks sul täis rumalusi.“ Anneke: „Mina küll ei naeraks, aga mina pelgaksin.“ Ema: „Ta võtaks su käe, Anneke, ja naerataks sulle. Otsekui isa, kui ta sinuga eriti hea on. Siis ei kardaks sa teda ju enam, Anneke?“ Anneke: „Ei, siis mitte.“ Joonas: „Siis ei kardaks ka mina.“

Ema: „Aga, armsad, kuis on lugu õigete tegudega sel nädalal?“ Lapsed vaatavad üksteisele otsa ja vaikivad. Ema: „Anneke, kas tegid sa, mis õige, sel nädalal?“ Anneke: „Ei, ema! Sa tead seda lugu vennakesega.“ Ema: „Anneke, lapsega oleks võinud midagi juhtuda; on lapsi, keda nõnda üksi jäetud, äragi lämbunud. Ja pealegi mõtle järele, kas sul hea oleks, kui sind tuppa lukustatakse ja seal nälgida, januneda ja karjuda lastaks! Väikesed lapsed võivad vihastuda, kui neid kaua abita jäetakse, ja karjuda siis nii hirmsasti, et kogu eluajaks võivad sandiks jääda. Anneke, nii ei söandaks ma, Jumal teab seda, ainsakski silmapilguks kodunt minna, sest peaksin kartma, et sina lapse eest küllaldaselt ei hoolitse.“ Anneke: „Usu ometi mind, ema, ma ei taha tõesti teda enam üksi jätta.“ Ema: „Tahan armsalt Jumalalt loota, et sa mulle enam säärast hirmu ei valmistata.“

Ja Nigulas, kuidas oli siis sinuga lugu sellel nädalal?“ Nigulas: „Ei tea midagi halba teinud olevat.“ Ema: „Kas sa siis enam ei mäleta, et esmaspäeval Kreetakese*) maha tõukasid?“ Nigulas: „Ema, ma ei teinud seda meelega.“ Ema: „Kas sa ei häbene öelda, et sina seda meelega oleksid teha võinud?“ Nigulas: „Ma kahetsen ega tee seda enam, ema.“ Ema: „Kui kord suureks saad ja ka siis veel ei pane tähele, nagu praegu, kõike seda, mis sinu lähe-

*) Algupärandis: Grüteli.

dal ja ümbruses on, siis pead seda kord suurte kahjudega õppima. Juba poisikestena satuvad järelemõtlematud riidu ja tüli keerisesse, ja nii pean ma kartma, armas Nigulas, et oma mõtlematu olekuga enesele kord palju õnnetust ja muret kaela tood.“ Nigulas: „Tahan tõesti tähelepanelik olla, ema.“ Ema: „Tee seda, mu armas, ja usu mind, et säärane järelemõtlematu ülalpidamine sind tõesti õnnetuks teeks.“ Nigulas: „Armas, kallid ema, tean ja usun seda ning tahan tõepoolest tähelepanelikum olla.“

Ema: „Ja sina, Liisi, kuidas pidasid sina end ülal sel nädalal?“ Liisi: „Ei tea midagi iseäralikku juhtunud olevat sel nädalal, ema.“ Ema: „Kas tõesti mitte?“ Liisi: „Mitte kordagi, ema, niipalju kui mäletan; muidu tahaksin seda ju hea meelega öelda, ema.“ Ema: „Et sina ka alati, isegi siis, kui sa mitte midagi ei tea, sama palju sõnu teed vastates kui teine, kellel vaja on palju rääkida.“ Liisi: „Ma ei öelnud ju praegu midagi, ema!“ Ema: „Just nõnda, aga vastasid siiski pikalt. See ongi, mida oleme sulle tuhat korda öelnud, et sa küllalt tagasihoidlik pole, sa ei mõtle kunagi selle üle järele, mida räägid, aga pead ikka kõnelema. — Oli sinul tarvis alles üleeile öelda külavanemale, et tead Arnerit pea tulevat?“ Liisi: „Kahetsen seda, ema!“ Ema: „Kas ei ole me sulle küllalt saagedasti öelnud, et sa kõigest, mis sinusse ei puutu, ei peaks kõnelema, iseäranis võõraste inimeste kuuldes, aga sina teed seda ikka edasi. Mis siis oleks olnud, kui isa ei oleks tohtinud öelda, et ta seda juba teab, ja oleks sinu lobisemisest pahandus tõusnud?“ Liisi: „Sest oleks mul väga kahju olnud, aga ei öelnud mulle sina ega tema, et sest keegi midagi ei peaks teadma.“ Ema: „Kui isa koju tuleb, tahan talle seda öelda. Peame nähtavasti iga sõna puhul, mis toas lausutud, tähendama, et seda tohib Liisi naabritele kaevu ääres jutustada, aga seda ei tohi, ja ka seda ei tohi, aga seda võib, — nii et sa siis korrapäraselt ja õieti teaksid, millest tohid vädristada.“ Liisi: „Anna mulle ometi andeks, ema! Ma ei mõelnudki seda nii.“

Ema: „On sulle alati ja kindlasti öeldud, et asjust, mis sinusse ei puutu, lobiseda ei tohi; aga see kõik on asjata. Seda viga ei saa sinult muidu kui kurjaga võõrutada, ja kui taban sind veel kord mõtlemata lobisemiselt, karistan sind otsekohe vitsaga.“ — Pisarad tulid Liisile silmi, kui ema vitsast kõneles. Ema nägi seda ja ütles temale: „Liisi, kõige suuremad õnnetused tõusevad ettevaatamata lobisemisest, ja see viga peab sinult võõrutatama.“

Nii kõneles ema kõigiga, isegi tillukese Kreetakesega: „Sa ei tohi nii kannatamatult oma suppi nõuda, muidu jätan su teine kord veel kauemini ootama või annan supi koguni mõnele teisele.“

Peale seda lugesid lapsed oma harilikud õhtupalved ja selle järel laupäeva-õhtuse palve, mille Gertrud neile oli õpetanud.

Siis ütles Gertrud iga kord nädala juhtumuste kohaselt järgnevad sõnad ette. Täna ütles ta lastele: „Meie täname sind, Taeva Isa, et sa meie armsate vanemate raskeid mured leiva ja ülespidamise eest oled kergitanud ja isale hea tulutoova teenistuse näidanud. Meie täname sind, et meie ülemus õige isasüdamega on meie kaitse, meie troost ja meie abi igas viletsuses ja igas hädas. Meie täname sind oma armulise härra heateo eest. Meie tahame, kui Jumal aitab, üles kasvada sinu auks kui ka tema teenistuseks ja meeleheaks; sest ta on meile nagu kallis isa.“

Peale seda ütles ta Liisile ette: „Anna andeks, mu Jumal, mu vana vallatus ja õpeta mind oma keelt taltsutama, vaikima, kus ma ei pea rääkima, ja tagasihoidlikult ning järelemõttlikult vastama, kui mind küsitakse.“

Siis ütles ta Nigulale ette: „Hoi mind, Isa taevas, ka tulevikus mu kärsitu loomu eest ja õpeta mind ette vaatama selles, mis teen, ja tähele panema, kes mu ümber ja mu ligi on.“

Siis Annekesele: „Ma kahetsen, mu armas Jumal, et ma oma vennakese nii kergemeelselt üksi jätsin ja sellega

armsale emale hirmu tegin. Ma ei taha seda enam kunagi elus teha, mu armas Jumal!“

Ja kui ema nõnda kõigile lastele oli ette ütelnud, palvetas ta edasi: „Issand, kuule meid! Isa, anna meile andeks! Jeesus, halasta meie peale!“ Nüüd luges Nigulas püha issameie. Ja siis Anneke: „Hoi, Jumal, mu armsat isa ja armsat ema ja armsaid õdesid-vendasid, ka meie armulist isandat von Arnheimi, ja kõiki häid, armsaid inimesi maa peal!“ Edasi Liisi: „Seda andku Jumal, Isa, Poeg ja Püha Vaim!“ Viimaks ema: „Ja nüüd olgu Jumal teiega! Jumal hoidku teid! Issand lasku oma püha pale paista teie üle ja olgu teile armuline!“

Veidi aega veel istusid ema ja lapsed tõsisel vaikuses, mida iga tõeline palve kõigis esile kutsub.

Liisi katkestas vaikuse: „Sa näitad meile nüüd me uusi rahasid?“ ütles ta emale. „Jah, tahan neid teile näidata,“ vastas ema. „Aga sina, Liisi, oled alati see, kes esimesena kõneleb.“

Nüüd tõuseb Nigulas kohalt, kus istus, ja rühub Kreetakesest ette, lähemale valgusele, et rahasid näha, ja tõukab seejuures väikest nii, et see valjult nutab. Seal ütleb ema: „Nigulas, see pole õige tegu. Alles veerand tunni eest lubasid ettevaatlikum olla, kuid unustasid selle juba!“ Nigulas: „Ah, ema, ma kahetsen. Nõnda ei tee ma kogu eluaja enam.“ Ema: „Äsja alles ütlesid sama oma armsale Jumalale, kuid tegid kohe teisiti, sina ei võta seda tõsiselt.“ Nigulas: „Ah, ema, võtan seda tõega tõsiselt. Anna mulle andeks, võtan seda kindlasti tõsiselt ja kahetsen väga.“ Ema: „Mina ka, armas; kuid sina ei mõtle selle peale muidu kui ma sind ei karista. Täna pead sa söömata magama heitma.“ — Seda ta ütles ja viis poisi teiste laste hulgast ära teise tuppa. Tema õekesed-vennakesed seisid toas kõik kurvalt; neil oli kahju, et armas Nigulas õhtusöögist ilma jääb. „See on sellepärast, et teie end heaga juhtida ei taha lasta, lapsed!“ tähendas ema. „Luba teda veel seekord meie juurde,“ palusid lap-

sed. „Ei, armsad, tema ettevaatamatus peab temalt võõrutatama,“ kostis ema. „Siis ei tahagi me enne rahasid näha kui homme, siis näeb ka tema neid ühes meiega!“ ütles Anne. Ja ema: „Nii on õige, Anne, teiega peab ta neid nägema.“

Nüüd jagas ta lastele nende õhtusöögi ning läks ühes nendega kambrisse, kus Nigulas nuttis. „Pane ometi teine kord rohkem tähele, armas Nigulas!“ ütles temale ema. Ja Nigulas lausus: „Anna ometi andeks, armas, armas ema! Anna andeks ja suudle mind, ma jään heal meelel söömata.“ Nüüd suudles Gertrud oma Nigulast, ning palavad pisarad langesid poisi näole, kui ema talle ütles: „Oh, Nigulas, Nigulas, saa tähelepanelikuks!“ Nigulas lõi mõlemad käed ema kaela ümber ja ütles: „Oh, ema, ema, anna mulle andeks!“ Gertrud õnnistas veel lapsi ja läks tagasi oma tuppa.

Nüüd oli ta päriselt üksik. Väike lamp valgustas ainult nõrgalt tuba. Naise süda oli täis pühalikku vaikust, ning see vaikimine oli palve, mis sõnul seletamata tema hinge liigutas. Äratundmine Jumalast ja tema headusest, tunne igavese elu lootusest ja sisemisest õnnest, mis omane inimestele, kes usaldavad endid ja tugivad Jumalale taevas, — kõik see liigutas ta südant, nii et ta põlvili langes ja pisaratejoal oma põsilt laskis voolata...

Kui pühapäeva-hommikul Lienhard ja ta naine olid kirikusse läinud, istusid nende lapsed vagalt ja vaikselt üheskoos elutoas; palvetasid, laulsid ja kordasid seda, mida nädala kestel olid õppinud; seet nad pidid seda igal pühapäeva-õhtul Gertrudile üles ütleva.

Liisi, kõige vanem lastest, pidi kirikuajal iga kord väikese Kreetakese eest hoolt kandma, teda üles võtma, kuivatama ja talle putru andma; ning see oli alati Liisi kõige suurem pühapäeva-rõõm. Kui ta väikest nii üles võtab ja toidab, mõtleb Liisi alati, et ise juba suur on. See, kuidas ta ema mängib ja talle järele teeb, väikest tu-

hat kord kaisutab, pead noogutab ja naeratab; kuidas väike talle vastu naeratab, oma käed laiali lööb ja jalgu siputab tema süles; kuidas ta oma Liisit vahel tanust haarab, vahel pisukesist juuksepalmuist või ninast tõmbab; kuidas ta Liisi kirjut pühapäeva - kaelarätti vaadeldes „I-ää, i-ää“ häälitseb; kuidas Nigulas ja Anne temale samuti „i-ää“ vastavad; kuidas laps siis peakest ja silmi pöördes häälekõla otsib, Nigulast silmab ja temale naeratab; kuidas siis Nigulas juurde kargab ja naervat õekest süleleb; kuidas Liisi tahab, et väike teda eelistaks, ja teisega võidu tema naeratust katsub võita; kuidas ta lapse eest hoolt kannab, tema nutu peletab ja temale nalja teeb, teda kõrgele lae alla tõstes ja siis jälle sama lõbusalt ja ettevaatlikult alla põrandale lastes; kuidas Kreetakene selle mängu juures hõiskab, Liisi lapse käed ja pea peeglile vajutab, ning viimaks, kuidas laps ema silmates temale juba kaugele tänavale vastu huikab, talle vastu noogutab ja naeratab, kuidas ta mõlemad käekesed ema järele välja sirutab ja tema poole püüdes õe käte vahelt peaaegu maha veereb: see kõik on tõesti kaunis. See on Lienhardi laste pühapäevade ja suurte pühade hommikurõõm. Ning see vagade laste rõõm on tõesti nende Issanda Jumala meelest ilus. Ta vaatab heal meelel laste ilmsüütusele, kui nad sel viisil elust lõbu tunnevad; ja õnnistab neid, et nende käsi hästi käiks kogu eluaja, kui nad ta sõna kuulevad ja õigust teevad.

Gertrud oli täna oma lastega rahul; nad olid kõik korralikult teinud, mis neile kästud. Vagade laste suurimaks rõõmuks on see, et nende isa ja ema nendega rahul on. Gertrudi lapsed olid nüüd selle õnne osalised. Nad surusid end vanemate sülle, hüüdsid kord isa, kord ema, otsisid nende käsi, hoidsid kinni nende käsivartest ja hüppasid isale ja emale käest kinni võttes kaela.

See oli Lienhardile ja Gertrudile lohutuseks Issanda pühapäeval. Gertrudile on kogu tema emapõlves pühapäevarõõmuks tunda head meelt oma laste üle ja tähele

panna, missuguse kiindumusega pisikesed isa ja ema poole hoiavad; seepärast on tema lapsed tasase meelega ja jumalakartlikud.

Lienhard nuttis ja kahetses täna, et ta nendest elurõõmudest nii sageli oli eemale hoidunud.

Inimese kodused rõõmud on kõige kaunimad maa peal ja vanemate rõõm laste üle on inimkonna kõige püham rõõm. Ta teeb inimeste südamed vagaks ja heaks. Ta tõstab inimesse oma taevasele isale lähemale. Seepärast õnnistab Issand säärase rõõmu pisaraid ja tasub inimestele laste kaudu nende isatruuduse ja emahoole.

Aga see jumalakartmatu, kes oma lapsi millekski ei pea, jumalakartmatu, kellele nad koormaks ja vaevaks tunduvad, jumalakartmatu, kes nädalapäevil nende eest põgeneb ning ka pühapäevadel end nende eest peidab, jumalakartmatu, kes rahu otsib nende ilmsüütuse ja rõõmuavalduste eest ja kes neid sallida ei või, kuni nende lapsemeel ja rõõmud kaovad ning nad ise täiskasvanuks saavad nagu temagi, — jumalakartmatu, kes nõnda toimib, tallab jalge alla ülima maapealse õnnistuse. Ka ei leia ta ühtki rõõmu edaspidi oma lastest ega leia kunagi nende eest rahu.

Oma südame rõõmus kõnelesid Lienhard ja Gertrud kallil pühapäeval oma lastele heast taevasest isast ja Lunastaja kannatustest. Lapsed kuulasid vaikselt ja tähelepanelikult ning lõunatund möödus kiiresti ja rõõmsalt, otsekui tund pulmapeol. Seal helisesid kirikukellad, ja Lienhard ja Gertrud läksid veel kord kirikusse...

Kõneluses tulid nad kirikust jälle tagasi oma hurtsikusse. Kõik lapsed jooksid trepist alla isale ja emale vastu, hüüdsid ja mangusid, niipea kui neid nägid: „Tahame õige ruttu korrata, mida nädala jooksul oleme õppinud, tule kähku, ema, et pea valmis saaksime!“ Gertrud: „Miks siis täna nii kärmelt, mu armsad? miks on sellega kiire?“ Lapsed: „Siis, ema, kui ülesandeid oskame, tohime ju, tead, õhtueinega — Eks ole ema, me tohime?“

Sa töotasid eile meile.“ Ema: „Tahan heal meelel näha, kuidas oskate, mida õppinud olete.“ Lapsed: „Aga siis lubad meid, ema?“ Ema: „Jah, kui valmis olete.“

Lapsed olid südamest rõõmsad ja kordasid ruttu ja hästi, mida olid õppinud nädala kestel. Siis andis ema neile leiva õhtu-oodanguks ja kaks kausitäit piima, millelt ta koort ei võtnud, sest et pühapäev oli. Ta andis väike-
sele Kreetakesele rinda ja kuulas südame rõõmuga pealt, kuidas lapsed söögi ajal üksteisele jutustasid, kellele nad oma leiba kavatsevad viia. Ükski neist ei söönud suutäitki leivast ega poetanud seda piimasse, vaid nad sõid piima paljalt, ja igäüks rõõmustas oma leivatüki üle, näitas seda teistele ja tahtis, et tema osa kõige suurem oleks.

Nüüd oli neil piim söödud. Leivapäts oli veel ema kõrval laua peal. Nigulas hiilis ema juurde, haaras ta käe ja ütles: „Sa annad ometi minu jaoks veel ühe suutäie leiba, ema?“ Ema: „Sul on ju juba, Nigulas.“ Nigulas: „Selle pean ma ju Ruudikesele viima.“ Ema: „Seda pole ma sind teha käskinud; sa tohid oma leiba süüa, kui tahad.“ Nigulas: „Ei, seda ma ei söö; aga sa annad ometi minule veel suutäie.“ Ema: „Ei, tõesti mitte!“ Nigulas: „Ääh — aga miks mitte?“ Ema: „Seepärast, et sa ei arvaks, nagu peaks alles siis, kui enesel kõht kõvasti täis ning enam põrmugi pole söögi-isu, mõtlema vaeste peale.“ Nigulas: „Ah, kas sellepärast, ema?“ „Ema: „Aga kas annad talle siis nüüd terve kannika?“ Nigulas: „Muidugi, ema, muidugi. Ma tean, et ta hirmsasti nälgib, ja meie sööme ju kella kuue aegu veel õhtulist.“ Ema: „Jah, Nigulas, ma arvan, et tal ka siis pole midagi suhu pista.“ Nigulas: „Jumal teab seda, ema, õhtuks ei saa ta tõesti mitte midagi.“ Ema: „Jah, vaeste viletsus on suur, ja peaks oldama julm ja kivisüdamlik, kui mitte heal meel ei hoita enese juures ja oma suu eest kokku selleks, et kergendada nende suurt häda.“

Pisarad on Nigulal silmis. Ema pärib ka teistelt lastelt: „Liisi, kas ka sina oma osa tervelt ära annad?“ Liisi:

„Jah, ema, kindlasti!“ Ema: „Ja sina, Anne, ka sina?“ Anne: „Muidugi, ema!“ Ema: „Ja sina, Joonas?“ Joonas: „Igatahes, ema.“ Ema: „See on tubli, lapsed! Aga kuidas tahate seda toimetada? Igal asjal on oma kord, ja kuigi mõni tegu väga hästi on kavatsetud, võidakse seda siiski halvasti korda saata. Nigulas, kuidas tahad sina oma leivaga talitada?“ Nigulas: „Jooksen nii ruttu kui jõuan, ja hõikan Ruudikest. Ma ei pistagi leiba kotti, et ta selle kärmesti saaks. Lase ma lähen juba, ema.“ Ema: „Oota nüüd veidi, Nigulas! Ja sina, Liisi, kuidas teed sina?“ Liisi: „Mina ei teeks, nagu Nigulas. Mina annaksin Pettikesele märku, et ta kõrvale tuleks; peidaksin leiva põlle alla ja annaksin selle temale nii, et keegi seda ei näeks, isegi tema isa mitte.“ Ema: „Ja sina, Anne, kuidas mõtled sina teha?“ Anne: „Ma ei tea ju, kuidas kokku juhtun Hennukesega *). Annan kuidas juhtub.“ Ema: „Ja sina, Joonas, sina väike kelm, sinul on vigurid mõttes, kuidas tahad sina toimida?“ Joonas: „Suhu pistan talle leivatüki, nagu sina minule, kui lustiline oled. Suu lahti ja silmad kinni! — ütlen temale, siis pistan leiva talle hammaste vahele. Ta hakkab naerma. Eks ole, ema, ta hakkab ju naerma?“ Ema: „See kõik on kena, lapsed; aga midagi pean teile siiski ütlema: te peate leiva andma lastele vaikselt ja üksi olles, et keegi ei näeks ja ei arvataks, nagu tahaksite suurustada.“ Nigulas: „Tuhat ja tuline, ema! siis pean ka mina oma leiva kotti pistma?“ Ema: „Mõistagi, Nigulas.“ Liisi: „Seda arvasin ma juba ette, ema, ja ütlesin juba vareminigi, et ega mina nõnda küll ei tee.“ Ema: „Sina oled alati kõige targem, Liisi. Unustasin sind enne selle eest kiitmast; nii siis teed päris õieti, et seda mulle ise meelde tuletad.“ Liisi punastas ja vaikis; ning ema ütles lastele: „Nüüd võite minna, aga mõelge selle peale, mis teile ütlesin.“ — Lapsed lähevad.

*) Algupärandid: Heireli, väike Heinrich.

Nigulas jookseb mis võib hurtsiku juurde, aga Ruudikest pole tänaval. Nigulas kõhatab, rögistab, hüüab, kuid asjata; hõigatav ei tule välja ega ka aknale. Nigulas sõnab endamisi: „Mis pean nüüd tegema? Kas lähen ta juurde tuppa? Kuid pean talle leiva siis andma, kui ta üksi on. Astun siiski tema poole sisse ja ütlen, et ta alla tänavale tuleks.“

Ruudike istus parajasti isa ja õekestevennakestega armsa vanaema lahtise puusärgi juures, keda paari tunni pärast pidi maetama... Nigulas avab ukse, näeb surnut, kohkub ja jookseb minema. Ruudi aga, kes arvab, et Lienhard talle midagi tahab öelda lasta, ruttab poisile järele, et küsida, mis tal asja. „Mitte midagi,“ vastab Nigulas, „ma tahtsin ainult Ruudikese juurde minna, aga ta palvetab parajasti.“ Ruudi: „See ei tee viga, kui aga tema juurde tahad minna.“ Nigulas: „Luba teda pilguks tänavale tulla.“ Ruudi: „Väljas on ju külm ja ta ei lahku hea meelega vanaema juurest. Tule ta juurde tuppa!“ Nigulas: „Ei, ma ei taha sisse minna, Ruudi. Las' ta tuleb natukeseks ajaks välja.“ — „Hea küll!“ vastab Ruudi ja läheb tuppa tagasi. Nigulas järgneb talle ukseni ja hüüab sealt Ruudikesele: „Tule ometi silmapilguks minu juurde välja!“ Ruudikene: „Ei taha tulla praegu tänavale, Nigulas. Tahan olla parema meelega vanaema juures, ta võetakse minult varsti ära.“ Nigulas: „Tule ainult pilguks ajaks!“ Ruudi: „Mine ometi, vaata, mida ta tahab!“ Ruudikene läheb välja. Nigulas võtab tema käsi varrest kinni ja ütleb: „Tule, pean sulle midagi ütlema!“ Viib ta kõrvalisse kohta, pistab talle leiva ruttu kotti ja jookseb ise minema. Ruudike tänab ja hüüab talle järele: „Täna ka enda isa ja ema!“ Nigulas pöörab end ümber ja näitab talle käega, et ta vaikiks, ja ütleb: „Seda ei pea keegi teadma,“ ning jookseb noolena minema.

Liisi läheb vaheajal oma aeglasel sammul Sõõru Marguse Pettikese juurde mäekülasse. See seisis parajasti akna all. Liisi viipab temale ja Pettike hiilib toast välja.

Aga isa, kes seda tähele pani, luurab järele ja peidab end rehealuse ukse taha. Lapsed teisel pool ust ei tea aima-tagi isa juuresolu ja vadistavad seepärast niipalju kui süda kutsub. Liisi: „Kuule, Pettike, siin on mul sinu jaoks leiba.“ Pettike (kes värisedes käe selle järele välja sirutab): „Sa oled hea, Liisi, mul on nälg, aga miks tood sa minule praegu leiba?“ Liisi: „Et mulle armas oled, Pettike. Meil on nüüd leiba küllalt, isa ehitab kirikut.“ Pettike: „Ka minu isa.“ Liisi: „Aga sinu isa on ainult käsilane.“ Pettike: „See on ükspuha, kui töö aga leiba annab.“ Liisi: „Kas teil väga tuli nälgida?“ Pettike: „Ah, peaks nüüd ometi paremini minema!“ Liisi: „Mis teil täna lõunaks oli?“ Pettike: „Seda ei tohi ma öelda!“ Liisi: „Miks mitte?“ Pettike: „Kui isa sellest teada saaks, võiks ta mind —“ Liisi: „Sa arvad, et temale kohe ära kõnelen?“ Pettike võtab kotist tüki toorest naerist ja ütleb: „Näe, vaata!“ Liisi: „Issand Jeesus, ja muud midagi?“ Pettike: „Ei, Jumal teab seda, see on juba teist päeva nii.“ Liisi: „Ja sina ei tohi sest kellelegi öelda ega ka midagi küsida?“ Pettike: „Jah, kui isa seda teaks, mis sulle ütlesin, läheks mul halvasti!“ Liisi: „Söö leib ära enne, kui tuppa tagasi lähed.“ Pettike: „Jah, seda ma teen, pean varsti jälle sisse minema, muidu märgatakse.“ Ta hakkab sööma, ja parajasti avab jumalakartlik Sõõru Margus rehealuse vähema ukse ja küsib: „Mida sööd, mu laps?“ Tema tütar aga, kohkunud armsa isa ilmunisest, kugistab ja neelab suutäie läbipurematult alla ja kostab: „Mitte midagi, isa.“ Margus: „Või mitte midagi? Oota sa! Ja sina, Liisi, mulle ei meeldi see, kui mu lastele minu selja taga leiba antakse, et nad siis jutustaksid, mida majas süüakse ja juuakse, ning seejuures nii jumalavallatult valetaksid. Pettike, sa jumalakartmatu! Kas ei olnud meil täna lõunaks munakook?“ Liisi kaob nüüd sama ruttu kui aegamööda ta tulnud. Pettikese viib aga armas isa kättpidi vedades metsiku vihase pilguga tuppa ning Liisi kuuleb veel kaugelt kisa ja karjumist majast.

Anne kohtab Hennukese nende maja lävel ja ütleb talle: „Kas tahad leiba?“ Hennuke: „Jah, kui sul on.“ Anne annab, teine tänab ja sööb, ja Anne läheb minema.

Joonas hiilis Prussaka-Mihkli*) maja ümber, kuni Parbuke**) teda nägi ja välja tuli. „Mida teed seal, Joonas?“ päris Parbuke. Joonas: „Tahaksin hea meelega midagi õige naljakat teha.“ Parbuke: „Seda tahaksin koos sinuga, Joonas.“ Joonas: „Aga kas teed, mida käsin, Parbuke? Siis saab sest kindlasti nalja.“ Parbuke: „Mida siis käsid?“ Joonas: „Pead sulgema silmad ja avama suu.“ Parbuke: „Jah, — aga sa paned mulle ehk midagi vastikut suhu.“ Joonas: „Ei, seda ma ei tee, ausõna, et ei tee!“ Parbuke: „Olgu — aga et sa mind ei narri!“ (Ta avab suu ja suleb silmad ainult pooleldi). Joonas: „Silmad täiesti kinni, muidu ei maksa!“ Parbuke: „Aga kui võrukael oled?“ (Suleb silmad päriselt.) Joonas lükkab talle leiva lennult suhu ja jookseb ära. Parbuke võtab leiva suust ja ütleb: „Aga see oli lõbus!“ Istub maha ja sööb...

Lienhardi lapsed olid jälle kodus tagasi ja jutustasid isa-emale, kuidas neil läinud. Nad olid väga rõõmsad, ainult Liisi mitte, kuigi katsus end rõõmsana näidata, jutustades sõnaohtralt, kuidas Pettikene end südamest rõõmustanud. „Sul juhtus tingimata midagi,“ ütles Gertrud. „Ei, mul ei juhtunud midagi. Ta rõõmustas end tõesti,“ vastas Liisi.

Emal ei pärinud enam pikemalt, vaid palvetas üheskoos lastega, andis neile süüa ja saatis nad magama. Gertrud ja Lienhard lugesid veel tund aega piiblit ja kõnelesid teineteisega loetu üle. Ja neil oli südamest hea meel sel kallil õhtul...

*) Algup.: Schabenmichel.

**) Algup.: Bärbeli, väike Barbara.

3. Rahvahariduse alustest.

[Külavanem, kelle pettused vahepeal ükshaaval päevavalgele tulevad, kavatses kättemaksuks ümber paigutada Arneri piirikivi. Südaööl tabab teda selle töö pealt mõisa lindude-ülesostja ja hakkab kurjategijat suure kisaga taga ajama. Hummel, kes meest pimedas ära ei tunne, arvab selle kuradi olevat ja jookseb surmahirmus külla tagasi. Ka müra peale kokkukogunenud külarahvas on kindlas usus, et vanakuri külavanemale järele tulnud. Kui pastor üldise ärevuse põhjust kuuleb, otsustab ta, et on paras aeg tulnud hirmust pehme külavanema pihilevõtmiseks. Teebki seda, ja Hummel tunnistab üles, et ta Ruudi maa ülekohtuselt on omandanud ja et äsja mõelnud paigalt nihutada mõisa piirikivi. Sellest teatatakse Arnerile, kes järgmisel päeval Bonnalisse sõidab kohut mõistma ja rahva ebausku kõrvaldama seega, et päisipäeval kogu küla juuresolekul laseb linnu-ülesostjat korrata selle öist ülesastumist. Enne rahva-koosoleku kokkukutsumist ajavad Arner ja pastor omavahel juttu sellest, kuidas Bonnali külavanem ja rahvas nii kaugele eksiteele ja sügavasse ebausku sattunud, ning leiavad, et väär kasvatus rahva nii kaugele viinud.]

Pastor: „Nii vaatan mina kord selle peale, junkur. Korralikkus, lähedased esemed ja inimlikkuse tungide tasane arendamine peaksid rahvahariduse aluspõhjaks olema, sest et nad kahtlemata on tõsise inimliku tarkuse alused. Suur tähelepanu igasuguste arvamiste ja kaugete asjade vastu ning nõrk oma kohuste, teo ja lähedate olude suhtes tekitab korralagedust inimese vaimuelus. See istutab meisse teadmatust meie kõige tähtsamate toimetuste kohta ning meisse mitte puutuva teadmise ja tunnetuse rumalat eelistust. Südametoorus ja kalkus on kõige uhkuse ja kõrkuse loomulik tagajärg; sellepärast on selge, et ebausku ja eelarvamiste hingemürgitavat allikat tulebki sellest otsida, et rahva õpetamisel tema tähelepanu küllalt tugevalt ja kindlalt pole juhitud esemeile, mis ta isikulise olukorra *) tõttu teda lähedalt ja tarvilikult huvitavad ning ta südame igas seisu-

*) Algupär.: Personallage. Sellega tähendab Pestalozzi seltskondlikke ühiselulisi olusid, milles keegi elab, eriti tema elukutset ja tööd.

korras teevad vastuvõtlikuks puhtale, tasasele inimlikkusele. Kui seda tehtaks sama hoole ja tõsisusega, millega praegu arvamisi pähe tuubitakse, siis õõnistaks see ebausu juurte aluse ja rööviks selt kogu võimu. Kuid päev-päevalt mõistan ma ikka enam, kuivõrt taha jäänud oleme selles asjas.“ Junkur: „Maailmas on kõik ainult relatiivselt tõde või ebatõde. Olid kord palju tooremad ajad, ajad, mil pidi emb-kumb, kas vaimusid uskuma või ketser olema; ajad, mil vanu naisi palja kahtluse ja õela kaebuse põhjal pidi piinamistega usutletama, mis neil sarvikuga olnud tegemist, kui ei tahetud sattuda oma õiguste ja kohtutooli kaotamise hädadohtu.“ Pastor: „See on, Jumal tänatud, möödas; kuid palju on veel järele jäänud vanast haputaigast.“ Junkur: „Ainult julgust, härra pastor! Juba langeb kivi kivi järele ebaususe templilt; kui ainult Jumala templit sama usinasti üles ehitatakse, kui ebaususe oma lammutatakse.“ Pastor: „See ongi see häda, ning just see vähendab või hävitab minu rõõmu selle üle, et ebaususe vastu töötatakse; sest et näen, et kõik need inimesed põrmugi see-eest hoolt ei kannu, et jumala püha paik, religioon, valitseks maa peal kõiges oma tugevuses ja jõus.“ Junkur: „Nii see on; aga iga revolutsiooni alul tahetakse ühes pesuveega ka laps välja visata. Oli õigus puhastada Issanda templit; kuid tuntakse nüüd juba, et suures agaruses ühtlasi ka selle müüre on lõhutud, ja küllap tullakse tagasi neid uuesti üles ehitama.“ Pastor: „Annaks seda Jumal, ma näen juba oma silmadega, et hakatakse mõistma, kuivõrt maadvõtnud uskmatuse inimõnne määratult õõnistab...“

Teisest raamatust.

4. Gertrud aitab Kingu-Ruudil maja korda seada ja annab nõu lastekasvatuses.

Gertrud läks hommikul oma hea naabri, Kingu-Ruudi poole, kes nüüd enam ühes teistega kiriku juures päevilisena ei töötanud. Ta teadis väga hästi, et vaesus ja rõ-

hutud olukord hävitavad niivõrt inimese taipu majapidamises, et kui ta siis korraga juhuslikult midagi omandab, ilma et teda sel puhul nõu või teoga aidataks, siis see varandus tema käte vahelt uuesti libiseb, otsekui angerjas vees. Ja et ta vanaemale surmavoodil oli töötanud Ruudi laste eest hoolt kanda, ei tahtnud ta ainustki tundi viivitada, et Ruudit jälle niipalju kui võimalik järje peale aidata, enne kui lohakuse läbi jälle pool varandusest hävib.

Gertrud leidis lapsed kõik veel voodist, kuna Ruudi ise oli nüüdsama alles tõusnud. Laste riided vedelesid põrandal; kass istus laual pesemata liua kõrval, millest nad eile olid söönud. Gertrud nägi ette seda viletsust, mida seesugune korralagedus toob, ning seletas pikalt-laialt Ruudile, kuhu see ulatub ja kui kaugele see kõik teda võib viia. Mees tegi silmad, nagu too, kes poolnes pealt kuulab, kui Gertrud talle nõnda rääkis. Ta oli korratusega läbi ja läbi harjunud ja arvas, et kõik on joo-nes, kuna tal oma heinamaa jälle käes; seepärast jäi tal kauaks selgusetuks, mida Gertrud oma jutlusega taotleb. Viimaks taipas ta, ja pisarad tulid tal silmi, kui ta vastas: „Ah, mu Jumal, sul on tuline õigus, naabrinaine, aga Jumal teab seda, meie viletsuse juures ei olnud see teisiti võimalik. Olen istunud viimasel ajal tundide ja päevade kaupa niisama, tegevuseta, ega ole teadnud õieti, kus mu pea oli, veel vähem, mille külge oleksin pidanud käe panema või mida tahaksin. . .“ Gertrud: „Ruudi, kui tahad, et sinu lapsed õigeteks inimesteks kasvaksid, siis peab siin kõik — kuni saapaharjani paremasse korda seatama. Ja meie ei taha nüüd lobiseda, vaid peame käed asja külge panema. See tuba peab täna, veel enne kui päike loojeneb, välja nägema niisugune, et ennast siin enam ära ei tunta. Laud, aknad, põrand, kõik peab pestama ja tuulutatama. Siin ei saa ju hingatagi. Ning usu mind, sinu lapsed näevad välja muu seas ka sellepärast nii viletsad, et toas nõnda palju saja-aastast sõnnikut on. See on tõesti õnnetus, et su õnnis naine viimasel ajal iga julguse kaotas, ja

kord majas käest ära läks. Nii vaene kui ka ei oldaks, ikkagi peaks naine oma mehe ja laste juures vähemalt seda tegema, mis midagi ei maksa.“ Ruudi: „Seda ütles vanaema talle tuhat korda; kuid tema muutus lõpuks meeleheitest nagu puutükiks, nii et ma peaaegu uskuma hakkas, et minule ja lastele õnneks oli, et ta suri, see on, kui ta pärastpoole mitte teiseks poleks muutunud. Aga Gertrud, oleks ta seda üle elanud, kuidas meie käsi praegu käib, siis oleks ta kindlasti vähehaaval toibunud ja jälle samaks saanud, mis oli alul. Eilsest päevast on ta mul alati meeles. Kus ma ka käiksin või seisaksin, ikka mõtlen ma: nüüd oleks pidanud ta siin olema ja minuga seda head põlve jagama, nagu ta kõike viletsust minuga on kannud.“ Gertrud: „Temal on nüüd parem kui meil siin, Ruudi, ja ma ei tea, kas tal maa peal kergesti jälle hea oleks tundunud. Inimene, kes saatuselöökidel endasse nii on mõjuda lasknud kui tema, ei saa kergesti endiseks.“ Ruudi: „See on küll tõsi.“ Gertrud: „Mis aga sina nüüd oma õndsas naise mälestuseks kõige paremat võiksid teha ning mis temale nüüd taevas troostiks ja rõõmuks oleks, on see, et sa oma lapsed hoolsasti kasvatad, nii et nad tema taoliselt õnnetuks ei saaks. Ja usu mind, lapsepõlves on, Jumal teab, väiksemgi asi suure tähtsusega: kas laps pool tundi varemini või hiljemini üles tõuseb, kas ta oma pühapäeva-riided nädalaks nurka viskab või nad hoolikalt ja puhtalt kohale paneb, kas ta on õppinud oma leiba, jahu ja võid õieti nädala peale ära jagama ja omaga välja tulema, või seda tähelepanematult ja teadmatult kord vähem, kord rohkem tarvitab, need on asjad, mis sada kord teinud, et kõige parema südamega naine satub kõige suuremasse viletsusse ja kisub kaasa oma mehe ja lapsed. Ja ma pean sulle ütleva — tead väga hästi, et halvaks pidamise mõttes teda ei mälesta — sinu naine ei olnud kasvatatudki kodust korda pidama. Ma tundsin vanu Schoder'eid; nende majapidamises on rohkem kraami mäदानenud ja raisku läinud kui lubada võib ja sest rääkida

juletakse.“ Ruudi: „Minu naine käis noorpõlves liiga sagedasti kirikumõisas.“ Gertrud: „Ka siin on sul õigus.“ Ruudi: „Minul läksid sajad korrad silmad märjaks, kui nägin teda palveraamatu võtvat või mõne uue Ilmutamisraamatu seletuse, kuna lapsed veel pestud ega kammitud polnud ja ma ise alatasa kööki pidin minema tuld koldes segama, kartes, et ta oma unustamisega viimati maja põlema paneb.“ Gertrud: „Kui raamatutega õieti ümber käiakse, siis tarvitagu naine neid pühapäeva-rüüna; tööaga jäägu ta argipäevaseks ihukatteks.“ Ruudi: „Nüüd kipun isegi naerma, oma viletsust meelde tuletades. Temal oli see pühapäeva-riie alati seljas ja lastelegi õpetas, nagu oleks lugemine ja palvetamine kõik, milleks ilmas elatakse.“ Gertrud: „Sellega saavutatakse just see, et nad lugemise ja palvetamise siis unustavad, kui seda kõige enam tarvis läheb.“ Ruudi: „Sedasama juhtus kahjuks meilgi. Kui ta haigeks jäi ja majas enam leiba polnud, siis ei puudutanud ta enam ainustki raamatut, nuttis vaid, kui mõnd lastest silmas.“ Gertrud: „Võta see nüüd hoiatusena, Ruudi, ja õpeta oma lapsi kõige pealt iseendale leiba teenima, aga mitte lobisema...“

5. Gertrudi elutarkus ja tublidus.

See naine (Gertrud) omas esiemade viisi lühikesi õpetusteri, mille juhil ta seal alati õige tee leidis, kus teised, kes end temast muidu ikka palju targemaks lugesid, enne päevade kaupa aru pidasid ja suud kulutasid, teadmata, kas tuleks paremale või vasemale pöörda: Vaikida seal, kus asi sinusse ei puutu. Mitte kõnelda asjust, millest aru ei saada. Eemale hoiduda sealt, kus kas liiga kärarikkalt või ülemäära sosinal kõneldakse. Õppida hästi seda, mida elus väga tarvitada võib. Hoida pea ja süda õigel kohal ja mitte kunagi paljudes paigus, aga alati enese juures. Teenida neid kogu hinge ja ihuga, keda pead, ja neid, keda armastad. Säärased lühikesed mõttekillukesed moo-

dustasid selle naise koduse ja kodanlise elutarkuse juhtnööri, mille üle võiks kirjutada raamatuid, kui üldse oleks võimalik omada tema tarkust ja siiski kirjutada raamatuid.

Külas lahti pääsnud tormi keerises ei pudenenud Gertrudi suust ühtki sõna, mida oleks võidud valesti mõista, ühtki, mille kaudu teda oleks saadud mängu tõmata, ühtki, mille pärast oleks võidud teda vihata, ühtki, mille tõttu teda oleks võidud kas välja naerdagi.

Ruudi lapsed olid nüüd pea iga päev tema juures ning õppisid ikka enam ja enam endid ise korras hoidma ja tähele panema kõike, mis neid ümbritseb. Ketramise ja õmblemise juures õpetas Gertrud neid häid lapsi veel lugema ja arvutama. Arvude lugemine ja arvutamine on igasuguse korra alus peas. See oli üks tema tõekspidamistest, mida Gertrud kõige enam rõhutas ja mis tema kasvatamist tugevasti mõjustas.

Tema viis oli järgmine: ta laskis lapsi ketrusel ja õmblusel lõngu ja nõelapisteid etteütlemise järele ja oma ette lugeda, umbarvudega üle hüpata, liita ja lahutada.

Lapsed virgutasid hea meelega selle mängu juures ise üksteist, vaadates, kes kõige kärmemini ja kindlamini edasi saab. Kui nad siis väsisid, laulsid nad, hommikuti aga ja õhtuti luges Gertrud nendega lühikesi palveid...

Tahaksin hea meelega veel palju kõnelda sellest naisest, kuid tean temast nii vähe öelda... Lugeja! tahaksin siiski üht võrdkuju otsida sellele naisele, et ta sul elavalt silme ees heljuks ja tema vaikne talitusviis sul unustamatult meeles püsiks. Seda on palju, mida tahan öelda, kuid ma ei kohku seda lausumast: Nii veereb Issanda päike hommikust õhtuni oma rada. Sinu silm ei seleta tema samme, su kõrv ei kuule tema käiku. Aga tema loojenedes tead, et ta jälle tõuseb ja jätkab oma tegevust, soendab maad, kuni tema viljad on valmis.

Lugeja, seda on palju, mis ütlen, aga ma ei kohku seda lausumast: See kujutus suurest emast, kes ülalt maapinda haub, on ühtlasi ka kujutus Gertrudist ning

igast naisest, kes oma elutoa ülendab Jumala pühaks paigaks ning mehe ja laste pärast taevariigi ära teenib...

Kolmandast raamatust.

6. Kuidas Bonnalisse rahvakool asutatakse, mille eeskujuks saab Gertrudi elutoa kasvatus.

[Arner kavatseb Bonnalisse rahvakooli asutada. Teda toetab selles ettevõttes pastor, külaelanikkudest aga iseäranis Puuvilla-Meyer (Baumwollen-Meyer, ettevõtja, kes vabrikute puuvilla külarahvale ketruseks välja annab ja valmis kedruse tagasi toimetab*), ja tema õde Mareili. Arner läheb ühel pühapäeval pastoriga Meyeri juurde, et temaga kooli üle aru pidada.]

Mõne aja pärast ütles Meyer uuesti: „Kui seda põhjalikult järele mõtlen, siis näib mulle, et teie ei jõua sellega, mida teha võiksite, ometi veel mitte oma eesmärgile, enne kui selle mehe, keda koolmeistriks kutsutakse, minema ei kihuta, ja kas üldse kooli ei pea või hoopis uue korra seal loote. Vaadake, junkur, 50 aasta vältel on meil kõik seevõrt muutunud, et vana koolikord meie inimestele ja sellele, mis neist peab saama, koguni ei sobi. Vanasti oli kõik palju lihtlasem, ja keegi ei tarvitsenud oma leiba mujalt kui põllutööst otsida. Säärases elus võisid inimesed palju vähem koolitatud olla; talupoja tõeline kool on laudas, rehe all, metsas ja põllul, ning kus ta iganes liiguks ja asuks, igal pool on tal niipalju tegemist ja õppimist, et ta nõnda-ütelda ilma igasuguse koolita väga ilusasti selleks võib saada, kelleks ta peab saama. Aga puuvilla-ketrajate lastega ja kõigi nendega, kes leiba peavad teenima istumis- või ühetaolise tööga, on lugu hoopis teine. Nemad on, nagu mina seda leian, samas seisukorras kui linna alamrahvas, kes oma leiba ka käsitööga peavad otsima, ja kui neid ka kui sääraseid hästikasvatatud

*) Sel ajal oli Schveitsis juba mitmel pool vabriku- ja käsitööstus välja arenenud. Maaelanikkudele püüti puuvilla-ketruse kaudu tulutoovamat teenistust muretseda.

linnainimesi ettevaatlikule ja järelekaaluvale elule ning iga käte vahelt läbikäiva penni otstarbekohasele kasutamisele ei juhita, siis ei saaks vaesed puuvilla-ketrajad kõigest oma teenistusest ning abist, mis neile ka ei antaks, iialgi midagi muud kui rikutud ihu ja armetu vanaduse. Ning, junkur, et sest juttugi ei või olla, et rikutud ketrajad-vanemad lapsi korralikeks ja järelekaaluvaiks inimesiks võiksid üles kasvatada, siis ei jää muud üle, kui et viletsus nende majapidamises sama kaua edasi kestab, kui puuvilla-ketramine edasi läheb ja üks luu neist veel elus, või et õppus koolis nii korraldatakse, et see neile seda annab, mida nad oma vanematelt ei saa, mida nad aga siiski nii kibedasti vajavad. Ning teile on teada, junkur, milline koolmeister meil on ja kui vähesed tema võimised; isegi viidendikku sellest, mida vaestel lastel tarvis selleks, et heaks saada, ei või ta neile õpetada.“ Ta jätkas ägedusega ja ütles: „See narr teab vähem kui laps kätkis, mida inimene selleks peab teadma, et Jumala abiga ausalt elust läbi saada; ta ei oska ju lugedagi; kui ta lugema hakkab, siis tundub see, kui määgiks vana lammas; ning mida härdameelsem ta tahab olla, seda enam ta määgib; ja koolis on tal säärane kord, et hais igäuhe tagasi ajab, kes ukse avab. Ei ole kindlasti ühtki lauta külas, kus vasikate ja varssade eest, keda kasvatada tahetakse seks, mis neist peab saama, paremini ei hoolitsetaks kui meie koolis laste eest hoolt kantakse, et neist saaks, milleks peavad saama.“ Nii kõneles mees, kellel kogemusi oli oma küla elu suhtes...

Sellest ajast peale kui junkur Puuvilla-Meyeri juurest tuli, veetis ta iga silmapilgu, mida varastada sai, leitnandiga *), et temaga kõnelda korraldustest, mida nad uue kooli suhtes kavatsesid täide saata.

*) Glüphi oli selle nimi. Ta oli haavade pärast erus ja hakkas oma seltskondlikust seisukorrast hoolimata rahva-kooliõpetajaks, et ümber luua kooli kaudu küla. Tingimuseks seadis Glüphi, et Arner temale vabaduse jätab asja korraldada oma äranägemist mööda.

Nad leidsid mõlemad, et laps on igal ajal eeskujulikult kasvatatud, kui ta on õppinud kõike, mida ta arvata-vasti täiskasvanult võib omaks nimetada, õieti rohken-dama ja korras hoidma ja seda iseenese ja omaste kasuks hästi tarvitama. See iga kasvatus ülem lõppsiht näis neile mõistliku inimkasvatus-kooli esimese vajadusena.

Peale selle said nad aru, et leitnant ja igaüks, kes talupoegadele ja puuvilla-ketrajale kohast kooli tahab asutada, peab kas ise seda teadma ja mõistma, mida talu-voja- ja puuvilla-ketrajate lapsed peavad teadma ja te-gema, kui tahetakse, et neist korralikud põllu- ja puuvilla-töölised saaksid; või kui ta seda ise ei oska, siis õppima teistelt pärima ja enesele appi võtma asjatundjaid, kes võiksid teda juhatada. Loomulikult mõtlesid nad seejuu-res kõige pealt Puuvilla-Meyeri peale ja läksid kohe pä-rast seda jutuajamist, otse söögilaua juurest, tema poole.

„See on mees, kellest Teile nii palju olen kõnelnud,“ ütles junkur leitnandile, ning Meyerile: „Ja see on härra, kes sulle kooli asjus, loodan, toob lohutust.“ Meyer ei teadnud, mida see pidi tähendama; junkur aga seletas temale asja ja ütles, et härrast nende koolmeister saab. Ta ei suutnud nüüd selle üle küllalt imestada. Mõne aja pärast ütles ta: „Kui härra tõesti selle vaeva oma peale tahab võtta, siis ei suuda meie teda küllalt tänada; aga see võtab aega, enne kui ta meie elu-olu külas küllalt tarvilikult tundma õpib.“ — „Seda usun ka mina,“ ütles leitnant, „kuid on aeg sellega alata, ning ma ei taha ühtki vaeva paljuks pidada, tahan niipalju kui võimalik alati tähele panna seda, mida töö minult nõuab ja mida teie lapsed lõpuks õppida võivad, et nad talupoja- ja ketraja-oludes heale järjele jõuaksid.“ Meyer: „See on tubli, et teie sellega tahate alustada.“ Leitnant: „Ma ei tea, mille muuga ma peaksin alustama; ning ma tahaksin igal või-malikul juhusel tundma õppida igasugust tööd teie ma-jades ja põldudel, et kindlale arusaamisele jõuda, millise

elulaadi teie lapsed peavad omandama, et nad kõige sündsamalt oleksid kasvatatud oma kutse ja olude jaoks.“

Mareili suhtus leitnandisse kui oma inimene; näitas talle igal pool majas, selle ümbruses ja tallides, mida lapsed tegema ja õppima peavad, kui nad kõike, mis olemas, tahavad hästi korras hoidma õppida; ta laskis lastel aias maad kookida ja kaevata, lakka ronida ja loomatoitu valmistada. Mida enam leitnant nägi, seda enam ta päris; ta küsis sedagi, kuidas kümnist välja arvutatakse, kuidas heina mõõdetakse, kuidas ketrustööde juures arvet peetakse, kui suur vahe tööpalka ja puuvilla hinna vahel, ja sada säärast asja. Talle seletati, mis suudeti. Lõpuks oleks ta tahtnud oma õpilasi ka ketrama õpetada, aga Mareili ütles talle: „Meie võtame küll mõned sajad tsentnerid lõnga vastu, aga mina ei ole veel lapsi niikaugele saanud, et nad ka hästi ilusasti ketraksid; ei tohi küll aina nuriseda, neil on palju tegemist põllul ja loomade juures ja niisugusel olukorral ei saa kunagi ilusat lõnga. Aga kui tahate otstarbekohast ketramiskorda näha, siis minge müürsepa-naise juurde; seal on juba midagi õppida, meie juures mitte.“ — „Kas kutsutakse seda müürsepanaist Gertrudiks?“ küsis leitnant. — „Näib, et tunnete teda juba,“ vastas Mareili. — „Ei, kuid otsustasime junkruga teilt otseteed tema poole minna,“ tähendas leitnant. „Noh, siis näete, et teid õieti olen juhatanud,“ ütles Mareili.

Tema tuppa sisse pääsid nad vaevalt vokkide rohkuse pärast. Gertrud, kes ühtki võõrast inimest ei oodanud tulevat, kui uks avati, käskis lastel püsti tõusta ja ruumi teha. Aga junkur ei soovinud, et ükski oma kohalt liiguks. Ta pakkus käe abiks pastorile ja leitnandile, et neid oma järgi laste tagant seinä äärt mööda laua juurde juhtida. Te ei või arvatagi, kuidas see tuba härradele rõõmu valmistas. . .

Mõni aeg ei olnud junkrul muud tunnet, kui et näeb nagu unenäos kujutuspileti oma paremini kasvatatud rahva

esimestest lastest. Ja leitnant laskis oma kullisilmil välguna ringi käia, lapselt lapsele, käelt käele, toimingult toimingule, silmalt silmale; mida enam ta vaatas, seda enam paisus ta südames otsus: Gertrud on selle korda saatnud ja teostanud, mida otsime; kool, mida otsime, asub tema elutoas.

Mõni pilk valitses toas surmavaikus; härrad ei saanud muud teha kui vaadelda ja vaikida. Gertrudi südatus selle vaikuse ja paari lugupidamis-avalduse pärast, mis ulatasid aupakkumiseni, mida leitnant vaikuse kestel tema vastu üles näitas. Lapsed aga ketrasid rõõmsalt edasi, naeratades üksteisele silmadega, sest nad nägid, et härrased nende pärast seal olid ja nende tööd vaatasid.

Esimene asi, mida leitnant kõneles, oli: „Kas need lapsed on kõik teie omad, naine?“ — „Ei, need ei ole kõik minu,“ ütles Gertrud; näitas siis vokilt vokile, millised Ruudile ja millised temale kuuluvad. — „Mõelge, härra leitnant,“ sõnas pastor, „need lapsed, kes kuuluvad Ruudile, ei osanud neli nädalat tagasi veel mingisugust lõnga kedrata.“ Leitnant vaatas mõlemi, nii pastori kui ka naise otsa ja ütles: „Aga on see võimalik?“ — „Ses ei ole midagi iseäralist,“ vastas Gertrud; „paari nädalaga peab laps hästi ketrama õppima; mina tundsin mõnda, kes selle paari päevaga ära õppis.“ — „Mitte see ei pane mind selles toas imestama, vaid hoopis miski muu,“ tähendas junkur. „Need võõrad lapsed näevad nende kolme-nelja nädala järele, mil see naine nende eest hoolitseb, nõnda välja, et ma Jumala eest ühtki neist poleks ära tunnud. Tõeline surm ja äärmine viletsus kõneles nende nägudelt ja kõik see on nüüd otsekui pühitud, nii et sellest jälgegi enam ei näe.“ Leitnant vastas prantsuse keeli: „Aga mis teeb siis see naine lastega?“ — „Jumal seda teab,“ kostis junkur. Ja pastor: „Kui kogu päeva tema juures olla, siis ei kuule vähematki häält ega märka varjugi sest, mis kuidagi iseäralisena paistaks; võiks arvata alati ja kõige juures, mis ta teeb, et iga teine naine võiks sama teha.“

Ja kindlasti ei tule kõige harilikumalgi naisel terves külas mõttesse, et Gertrud teeb või mõistab midagi, mida ka tema sama hästi ei oskaks teha.“ — „Tema ülendamiseks minu silmis ei tarvitse teil enam midagi juurde lisada,“ ütles leitnant ning jätkas: „Kunst lõpeb seal, kus arvatakse seda üldse mitte olevat. Ja kõige ülevam on nii lihtne, et iga laps ja poisike mõtleb, tema saaks hakkama palju suuremaga kui see.“

Et härrad omavahel prantsuse keelt kõnelesid, hakkasid lapsed üksteisele pilkused heitma ja naerma; Hen-nuke ja see, kes tema vastu istus, hakkasid koguni vastamisi teineteisele lobisema: parlen, parlen, parlen. Gertrud viipas ainult, ja silmapilk oli kõik vait. Ja kui leitnant kõigil vokkidel ka raamatuid märkas, küsis ta Gertrudilt, mis nad nendega teevad. See vaatas talle otsa ja ütles: „Nad õpivad neist.“ — „Ega ometi mitte siis, kui ketravad?“ tähendas leitnant. — „Muidugi siis!“ vastas Gertrud. „Seda tahaksin näha,“ lausus leitnant. Ja junkur: „Sa pead seda meile näitama, Gertrud!“ — „Lapsed, võtke raamatud ja õppige!“ käsutas naine. — „Kas kõvasti, nagu harilikult?“ küsisid lapsed. „Jah, nagu tavaliselt, aga hästi!“ ütles Gertrud. Siis avasid lapsed raamatud. Igaüks seadis temale määratud leheküljed enese ette ja õppis lugemistükki, mis talle tänaseks oli üles antud. Rattad aga käisid ringi nagu ennegi, kuigi laste silmad juba täiesti raamatuisse olid kiindunud.

Leitnant ei jõudnud küllalt vaadata, ja ta palus, et Gertrud kõik näitaks, mis ta lastega ette võtab ja mida neile õpetab. Gertrud püüdis end küll vabandada ja ütles, et see polevat ju midagi muud kui see, mida härrad ise temast tuhat korda paremini teadvat. Aga ka junkur ütles, et ta seda teeks. Siis käskis ta lastel silmapilguks sulgeda raamatud ja õppis nendega peast. See oli katkend [ühest] laulust... Kõvasti ja aegamööda ütles ta sellest katkendist ette rida rea järele, sama pikkamisi ja väga selgesti ütlesid lapsed temale järele; seda kordas ta nendega

palju kordi, kuni üks ütles: „Mina oskan juba!“ Siis laskis ta temal seda katkendit üksinda öelda, ja et sealt ükski silp ei puudunud, laskis ta teda teistele ette ütelda ja teisi järele rääkida, kuni ka need seda oskasid. Siis laulis ta nendega kolm salmi samast laulust, millest kaht esimest salmi nad juba oskasid.

Peale selle näitas ta härradele veel, kuidas ta lastega arvutas; ja ka see oli kõige lihtsam ja tarvitavam, mida enesele võib kujutleda; aga ma räägin sellest mõni teine kord...

7. Leitnant Glüphi koolikord ja kasvatuspõhimõtted.

On harilik, et kõige suuremad hulgused omavad sageli kõige suuremaid vaimuandeid ja tihti jätavad nad mõistuse poolest töötava rahva enesest kaugemale taha; ka leitakse pea alati kõrtsis talupojast-rehkendajat. Üldse leidis koolmeister need vaesed lapsed pea ning käte poolest palju osavamad olevat, kui ta seda oli oodanud. Ka see on loomulik. Häda ja vaesus sunnivad inimesi nii mõndagi asja peast ja kätest läbi laskma ja kannatuse ning pingutusega seal edasi-tagasi pöörama, kuni sellest leiba saab. Ning Glüphi rajas väga palju sellele, nii et ta kõiges, mis ta omas koolis tegi, ja peaaegu iga sõna juures, mis ta seal ütles, eneses kindlasti otsustas seda asjaolu, mille loodus ise vaeste ja maarahva kasvatuses vundamendiks seadnud, ära kasutada ja tarvitada.

Ka pidas ta väga tähtsaks päevatöö higi ja sellest tekkinud väsimust, nii et ta kinnitas, kõik see, mida kunagi inimesele võidavat õpetada, tegevat teda ainult seda võrt kõlvuliseks või meheks, kellele ja kelle oskusele võib ehitada, kuivõrt tema teadmised ja oskus on rajatud õppeajal nähtud vaevale; ning kus see puuduvat, olevat inimeste oskused ja teadmised kui merēvaht, mis kaugelt näib sageli põhjatuses kerkiva kaljuna, aga kohe kaob,

niipea kui tuul ja lained tema vastu pörkavad. Seepärast, ütles ta, pidavat inimese kasvatus juures tõsine ja vali kutsekasvatus hädatarvilikult iga sõnalise õpetuse eelkäima.

Ja just kutseharidusega ühendas ta kombehariduse ning väitis, et iga seisuse ja tööharu kui ka selle koha ja maa kombed, kus elatakse, olevat inimesele nii tähtsad, et ainult vahest tuhande seast ühe elu õnn ja rahu ei olene sellest, kas ta nende kommete laitmatu järelkuju on.

Nii oli seega kombeline kasvatus üks peasjust tema koolikorralduses. Koolituba pidi temal nii puhas olema kui kirik. Ta ei sallinud, et aknal mõni ruut puuduks või mõni nael põrandas ei ole hästi sisse taotud, veel vähem aga, et oleks võidud vähematki puru põrandale visata, või et õpilased oleksid võinud õppimise kestel süüa või mingit muud sarnast teha. Kõik pidi tema juures otsekui nõõri mööda minema; tõusmine ja mahaistuminegi pidi korralikult sündima, nii et lapsed sealjuures üksteist ei tõuganud. Kui väljas oli porine, pidid õpilased saapad ukse taha jätma ja sukis oma laudade äärde istuma. Ja kui nende kuued sopased olid, siis pidid need kus võimalik päeva käes või ahju ääres kuivatama ja puhtaks hõõrutama. Paljudel löikas ta oma kääridega sõrmeküüned maha ja juuksed korda pea kõigil poistel; ning iga kord, kui keegi kirjutamise juurest tööle läks, pidi ta enne pesukausi juurde minema käsi pesema; ka suud pidid nad loputama ja hoolet kandma hammaste ja hingeõhu eest, et see ei haiseks; kõik need olid asjad, millest nad seni midagi ei teadnud. Seismise, istumise, kirjutamise ja töötamise juures pidid nad endid ikka kui küünlad sirgelt hoidma. Kui nad kooli tulid ja sealt läksid, pidid nad üksteise järele tema ette tulema teda tervitama ja jumalaga jätma. Seejuures silmitses ta igaüht pealaest jalatallani, ja säärase pilguga, et igaüks ilma sõna lausumata võis juba

sellest märgata, et tema juures midagi korras ei olnud. Ja kui laps selle silmadega märguandmise peale mitte asja ei parandanud, ütles ta seda pärast temale sõnaga.

Kui ta märkas, et vanemad laste korratuses süüdi on, laskis ta neile sellest öelda; ning ei juhtunud harva, kus üks või teine laps teatega oma emale koju tuli: „Kuule, koolmeister ütles, ta laskvat sind tervitada ja küsida, kas sul majas nõel ja niit puudub, või kas vesi kallis on j. m.“

Ja Margret *) oli kui selleks loodud, et talle niisuguseis asjus abiks olla. Kui mõni tüdruk oma juukseid hästi ei olnud palminud, aetas ta tema ühes ta vokiga oma ette ja palmis ta pead sel ajal, kuni laps õppis ja töötas. Suur enamus ei osanud isegi oma kingapaelu sõlmida ega sukka õieti üles siduda; Margret näitas neile kõik, seadis nende kaelarätid ja põlled korda, kui nad lohakalt ees olid, ja kus ta augu nägi, seal võttis ta nõela ja niidi kotist ning nõelus kinni. Vähe enne koolitöö lõppu käis ta toas ringi ja ütles igauhele, kas ta täna hästi, üksnes rahuldavalt või päris kõlbmatult oli töötanud.

Siis tohtisid need, kes tublid olid olnud, koolmeisterit kõige pealt jumalaga jätma minna. Need, kes ainult pooliti tublid olnud, pidid ühes teistega ette astuma. Need, kes igas tükis halvad olnud, pidid kõige pealt koolitoast lahkuma, ilma et õpetaja juurde oleksid tohtinud minna. Kõige parematele pakkus siis koolmeister kätt ja ütles igauhele neist: „Jumal hoidku sind, sa armas laps!“ Teistele ei annud ta kätt ja ütles ainult: „Jumal kaitsku sind!“

Kui mõni koolitulekuga hiljaks jäi, oli uks tema ees kinni, otsekui suletud kindluse värav; kas nad siis nutsid või ei, oli ükskõik, koolmeister ütles neile lühidalt, nad mingi koju, see olevat neile kasuks, kui nad mõni aeg selle üle järele mõtlevad, et kõik, mis ilmas teha

*) Naine, kelle Gertrud Glühphile abiks oli soovitanud käsitöö jaoks.

tuleb, õigel ajal peab tehtama, — muidu on see niisama hea kui tegemata.

Nii sihtis ta iga sõnaga, mis ta kõneles, sinnapoole, et oma õpilasi kindla harjumuse kaudu selles, mis nad kord elus peavad olema ja võima, juhtida tõsisele elutarkusele; seejuures katsus ta iga sõnaga nende hinges alust rajada sellele seesmisele tasakaalule ja rahule, mida inimene võib alal hoida igas olukorras, kui talle juba varakult tema elukorra raskuste kandmine on tehtud teiseks loomuseks.

Ja see ongi peapunkt, mille poolest tema lastekasvatamis-töö erineb sellest harilikust õpetusest, mida lapsed teistelt koolmeistritelt saavad. Tagajärg, millega koolmeister töötas, viis varsti ka Bonnali pastori veendumusele, et see lahkuminek tähtis on, ja arusaamisele, et iga sõnaline õpetus, niikaugelt kui ta taotleb tõsist inimestarkust ja selle tarkuse ülimalt eesmärki, tõsist inimlikku religiooni, peab alistuma ilma pikema jututa kindlatele harjutustele heades kodustes oskustes ja neile järgnema, ning tohib suu-usku, mille külge lapsed kõik hea, mis nad on ja milleks peavad saama, nagu kinni köitnud, alles siis meelest minna lasta, kui kindlate harjutuste kaudu heades eluoskustes lastesse parem põhi on pandud headele ja õilsatele kalduvustele, s. o. tõsisele tarkusele ja tõsisele religioonile. Aga ta nägi ka, et ta ise selles tükis inimeste juhtijaks ei kõlba, ja et leitnant ning isegi Margret oma laste juures ühe ainsa sõnaga selles sihis rohkem saavutasid kui tema tunnipikkuse jutluse või miski muu läbi, mis ta oskas. Tal oli häbi nende ees, kuid ta kasutas siiski nende olemasolu, õppis neilt, mida võis, ja toetus kõiges, mida ta usuasjus lastele õpetas, sellele, mis leitnant ja Margret neile olid kätte harjutanud. See viis teda niikaugemale, et ta oma suusõnalist õpetust selles ulatuses lühendas, missuguses need kaks inimest lastele kasulikke oskusi õpetasid. Ta oleks seda meeeldi juba ammu teinud, kuid ta ei teadnud, kuidas peale hakata ja

millele siis edasi ehitada. Ta oli küll sellest unistanud, mida leitnant ja Margret nüüd teostasid, kuid ta oli liiga aus selleks, et palja unistuse pähe asjust, mida ta lähemalt ei tunnud, lastelt seda head riisuda, mida vana õpetus siiski veel andis. Aga nüüd, kus parem tõde talle selgeks sai ja ta ära tundis, et kasulikumad on harjutused tegevuses kui harjutused sõnade tegemises, käis ta selle parema tõe järele ja tegi veel vanas eas määratuid edusamme oma rahvaõpetuse muutmise suunas.

Ta ei lasknud nüüdsest peale enam lapsi pähe õppida arvamisi ega nimesid ja riiüküsimusi, mis kahesaja aasta eest hea ristirahva olid mitmeks haruks jaganud ning mis maarahvale tõesti polnud hõlbustanud teed igavesele elule; laste õpperaamatuis kleepis ta paberiga kinni eriti selle au- ja häda-küsimuse, mis alles kahe aasta eest tema koguduses mõrtsukatöökis tõuget oli annud, ega hoolinud sellest, et samal kinnikleebitud leheküljel, ülal ja all, peale selle mitmesuguseid päris häid mõtteid oli. Sest iga tunniga jõudis ta ikka enam veendumusele, et inimene ei kaota midagi või kaotab hoopis vähe, kui ta paljad sõnad kaotab.

Aga kuna ta Jumala abiga, otsekui Luther oma rahvale, maha kärpis tema suure suu-usu koleda sõnärämpsu, ei pakkunud ta neile ometi vana asemele uut, tulise asemele vesist, teiste oma asemele, vabandatagu ütlust, enese oma, vaid kooskõlastas oma püüded leitnandi ja Margreti omadega, et juhtida lapsi ilma liigsete sõnadeta vaiksele ja töökale kutse-elule ning sulgeda kindlate harjumuste kaudu tublile elamiskorrale inetute, häbistavate ja kõlvatute kommete allikad ja sel viisil alus panna vaiksele sõnatule jumala kummardamisele ja puhtale teorikale, kuid sõna-ahtrale inimesarmastusele. Et sellele eesmärgile jõuda, sidus ta iga sõna oma lühikesest usuõpetusest sellega, mida nad tegema või mida jätma pidid, ning nende elu-oludega ja kutsekohustustega, nõnda et alati, kui ta nendega kõneles Jumalast ja igavikust, näis,

kui kõneleks ta nendega ainult isast ja emast, kodust ja kodumaast, lühidalt asjadest, mis maa peal neile lähedal seisavad.

Õpperaamatus tähendas ta neile ära oma enese käega need üksikud targad ja vagad palad, mida nad veel tohtisid pähe õppida; kuid muust rohkest tülitsemisprahist, mille ta nende ajast tahtis kustutada, nagu päike mineva-aastase lume sulatab, ei kõnelnud ta enam ainust sõna; ja kui temalt keegi küsis, miks ta need asjad nii kõrvale jätab, nagu poleks neid olemaski, ütles ta, et iga päevaga nägevat ta ikka enam, et ei kõlbavat inimestele nii palju liigset kraami pähe tuupida; tema alalised kogemused näitavat, et inimesed seda enam oma loomulikust mõistusest ja käte ning jalgade igapäevasest liikuvusest kaotavad, mida rohkem nad sääraseid juurdusküsimusi peas kannavad. Ei lubanud ka enam, et keegi lastest mõnesuguse pika palve oleks pähe õppinud, ning ütles avalikult, et see käivat puhta ristiusu vaimu ja selge eeskirja vastu, mis inimeste Õnnistegija oma jüngritele annud: „Kui teie aga palute“ jne. Ja pikkade palvete tegemine ei olevatki pärit mujalt kui jutlustepidamisest, kuna mehed, kes kord sellega harjunud oma kaasinimestele nii sagedasti ja palju tunde pikki kõnesid ütles, loomulikult heaks arvavad ka armsale Jumalale oma asju ette tuua pikkades kõnedes.

Kõige meeldivam temast on see, et ta kõige juures, mida ta nüüd tegi, otsekohe välja ütles, et kui ta poleks leitnanti ja Margreti nende koolitoas näinud omal viisil lastega ümber käivat, siis oleks ta oma lasteõpetamises kuni hauani muutmatult jäänud endiseks Bonnali pastori, kes ta üle 30 aasta olnud. Ja enamgi, ta tunnistas ise, et ta veel praegugi ei suuda nende laste tõsise juhtimise peasjus kätt abiks pakkuda ja et kõik, mis ta omalt poolt selleks võib teha, peitub vaevalt rohkemas kui selles, et ta oma vahelesegamisega leitnandi ja naiste tööle takistusi ette ei veereta. Tal oli selles täieline õigus;

sest rahva kutsetöö-harudest ja neist asjust oma enamikus, millele leitnant ehtas, ei teadnud ta niihästi kui midagi. Ta tundis inimesi, ja ei tunnud neid siiski. Neid tundis ta küll sedavõrt, et kui neid kirjeldas, siis igauks pidi ütleva: „Niisugused nad on!“ Aga niipalju ta neid ei tunnud, et oleks võinud nende kilda heita ja nendega midagi õiendada ja joonde ajada. Ka ütles leitnant talle sagedasti nelja silma all, et tema (pastor) ei suutvat inimestest õiget asja teha, ta ainult rikkuvat neid oma headusega. Sest kuigi olete seni leitnanti igas suhtes heasüdamlikuna tundma õppinud, ei olnud ometi naljalt kedagi, kel kasvatusasjus valjemad põhimõtted oleksid olnud kui temal. Ta kinnitas avalikult, et armastusest ei olevat kasvatuses muidu mingit kasu kui ainult hirmu taga ja kõrval; sest inimesed pidavat õppima kibuvitsu ja ohakaid välja katkuma, kuid inimene ei tegevat seda tööd kunagi heal meelel ega kunagi omal tahtmisel, vaid ainult sellepärast, et ta peab, ja kui teda sellele harjutatakse. „Kes eales inimestega tahab midagi peale hakata või neid millekski teha,“ ütles ta, „see peab nende õelust taltsutama, nende valskust taga kiusama ja neile nende kõveratel teedel hirmuhigi otsa ette ajama,“ — ning kinnitas, et inimese kasvatamine pole muud midagi kui üksiklülil väljaviilimine suures ahelas, mis kogu inimkonda oma vahel tervikuks ühendab*), ning et inimese kasvatuses ja juhtimises esinevad vead peituvad suuremalt jaolt selles, et üksikuid lülisid otsekui ahelast välja võetakse ja neid kunstlikult ümber töötada tahetakse, nagu oleksid nad omaette ja ei kuuluks rõngastena suurde ahelasse, või nagu oleneks üksiku lülil tugevus ja kõlvulisus sellest, et teda kullatakse, hõbetatakse või koguni kalliskividega kaunistatakse, aga mitte sellest, et ta nõrgendamatult oma lähemate kaaslülidega hästi liidetud kogu ahela igapäevase hoo ja

*) P. ei tunnusta kasvatust väljaspool ühiskonda.

kõigi tema väenamiste jaoks küllalt tugevalt ja nõtkuvalt on välja töötatud.

Nõnda kõneles mees, kelle tugevus seisis selles, et ta ilma tundis, vaimulikuga, kelle nõrkuseks oli, et ta seda mitte ei tunnud. Aga see oligi leitnandi elutöö olnud, inimesi tundma õppida, ja ta tänas oma isa mulla all, et see tema tähelepanu juba varases nooruses sellele oli juhitud. Ka isa oli inimestest head uskunud, kuid tagant järele olid nad kurjadeks osutunud, ning kurvastus selle üle oli ta hauda viinud. Mõni päev enne surma laskis ta oma siis alles üheteistkümnenda-aastase Glüphi süngi juurde kutsuda ja ütles talle: „Laps, ära usalda oma elus kedagi enne, kui teda oled tundma õppinud. Inimesed petavad ja neid petetakse, kuid neid tunda on kulda väärt. Pane neid hoolega tähele, aga ära usalda neid, vaid tee enda igapäevaseks ülesandeks õhtuti kõik üles märkida igast inimesest, kellega sa läbi käid, mis sa temast näinud ja temalt kuulnud; see võiks olla ligikaudu täheks, kuidas temaga seespäraselt lugu. Kui seda teed, siis ei käi sinu käsi nagu minul, ja sinul ei tarvitse selle õnnetuse all kannatada, et ma sind abi ja varata siia vaesesse maailma maha pean jätma. Nende sõnade juures veeresid mehe silmadest, mis pea pidid kustuma, viimsed pisarad.

Ning sellest päevast alates ei jätnud Glüphi ühelgi õhtul tegemata, mis isa enne surma oli käskinud. Tal on veel praegugi kõik need paberid üheskoos, alates nooruspäevist. Need on varandus inime tundmises, ja kui ta neist kõneleb, siis nimetab ta neid oma armsa õndsä isa heaks päranduseks ning niisutab neid sagedasti pisaratega. Nad kergendasid talle tuhanded rasked tunnid ja olid talle ka koolipidamisel juhiseks, mis avitas teda kiiresti sinna jõuda, kuhu tahtis. Kaheksa päeva pärast tundis ta oma õpilasi paremini kui nende vanemad neid kaheksa aastaga olid tundma õppinud, ning kasutas seda oma põhimõtete kohaselt selleks, et ajada neile hirmuhigi otsale, kui nad tema eest midagi varjata püüdsid, kui ka

selleks, et ülepea alati nende südamed oma silmade eeslahtisina hoida.

Sama agarusega kui nende südamete eest hoolitses ta ka nende pea eest, ning nõudis, et kõik, mis sinna sisse peab minema, oleks selge ja puhas kui vaikne kuu taevas. Ta ütles: „Üksi see väärrib õpetamise nime, mis nõnda sisse läheb; kõik aga, mis segaseks jääb, mis pimestab või pead pööritab, pole õpetamine ega nimetatagi õpetamiseks, vaid pea pahupidi pööramiseks. Ja ta takistas säärast peapööramist oma õpilaste juures seeläbi, et neid kõige pealt täpsalt nägema ja kuulma õpetas, ning harjutas neid töö ja hoolsusega rahulikult tähele panema, kasvatastes neis ühtlasi otsekohest loomulikku arusaamist, mis igas inimeses peitub; et eesmärgile jõuda, laskis ta neid iseäranis palju arvutada. Ta arendas neid viimaks selles niikaugemale, et nad igavusest haigutasid, kui nende juuresolekul tühja-tähja asjadest juttu tehti, millega Hartknopfi taolised *) kerge vaevaga teisi külas kuumaks kütsid. On tõsi see, et kui inimesi tahetakse eksiarvamisest võõrutada, siis ei maksa vastu astuda sõgedate sõnadetele, vaid on tarvis kustutada neis vaim, mis sõgedaks teeb. Ei aita vähematki paremaks nägemiseks, et kirjeldatakse ööd ja kujutatakse tema varjude musta värvi; vaid tule süüdates näitad sa alles, mis oli öö, ning silmalt kae rebides, mis pimedus.

Õieti näha ja kuulda on esimene samm elutarkuse poole; ning arvutamine on looduse side, mis meid tõeuurimisel eksituse eest hoiab, on põhisambaks rahule ja heakäekäigule, mida ainult järelemõtlik ja hoolikas kutseelu inimestele annab. Seepärast ei olnud meie leitnandil midagi tähtsam kui oma lapsi hästi rehkendama õpetada, ja ta ütles, et mõistus ei lähe inimesel mitte enne lahti, kuni see kas paljude suurte kogemuste või rehkendus-

*) Hartknopf oli külas kirikuvõõrmünder, kes valvas kõlblusejärele, oli aga ebausuj ja tondilugude suuremaid tugesid.

harjutuste kaudu, mis osalt nende kogemuste aset täidavad, teatud suunda ei võta, mis sünnis on selle kinnihaaramiseks ja kinnihoidmiseks, mis õige on.

Kõige kõvem sõna, mis leitnant siis oma lastele ütles, kui nad eksisid, oli see: „Sa oled paha poiss,“ või „Sinust ei saa asja!“ Kui vähe seda ka oli, mõjus see siiski, sest et see tõsi oli. Mis endine koolmeister ütles, oli vale ega mõjunud sellepärast. Seda narrimalka aga, mis endisel alati käes oli, tarvitab ta karistus-abinõuna harva, ja endise käes oli see tõepoolest narrimalk. See viis aga, kuidas Glüphi karistas, seisis suuremalt jaolt harjutustes, mis iseenesest juba need vead kõrvaldasid, mille pärast ta karistada tahtis. Kes laiskuse pärast oli eksinud, pidi laskemüüri juurde, mida ta suuremate poiste tarvis liivaveerme juurde tahtis ehitada, kive kandma või ahjupuid tagavaraks lõhkuma. Unustaja pidi kooli käskjalaks olema ning kolm, neli, viis päeva, selle järele, kui suur ta eksimus oli, külas kõike seda toimetama, mis kooliõpetajal toimetada oleks tulnud. Karistusaja kestel oli ta laste vastu hea ja ei kõnelnud pea kunagi rohkem nendega kui siis, kui nad oma karistust kandsid. „Kas pole see sulle parem,“ ütles ta niisugusel korral sagedasti unustajale, „kui oma mõtteid selle juures, mis sa teed, õpiksid koos hoidma, selle asemel, et iga silmapilk kõik meelest lasta ning puha pärast kahekordselt teha?“ Ning siis nähti mõnigi kord lapsi pisarsilmil endid tema vastu suruvat ja, hoides oma värisevat kätt tema käes, „jah, armas koolmeistri-härra!“ temale ütlevat. „Armas laps,“ vastas temale siis õpetaja, „ära nuta, aga harjuta nüüd olema teisiti ja ütle oma emale ja isale, et nad mind aitaksid sinult su unustamist või laiskust võõrutada.“

Sõnakuulmatust, mis unustamisest ei olenenud, karistas ta sellega, et seesuguse lapsega kaks, kolm ja neli päeva järgemööda ei kõnelnud ega teda ka enesega kõnelda lasknud. Samal kombel karistas ta ka häbemata sõnade ja viisakuseta oleku eest. Tigidust ja valetamist

aga karistas vitsaga, ja laps, kes vitsu sai, ei tohtinud terve nädala jooksul kooli ilmuda, ning tema nimi seisis see nädal mustal tahvilil, mis keset koolituba tugipalgi küljes rippus...

Leitnant märkab aga ka, sest ajast peale, mil ta koolmeister on, mida ta selles ametis suudab teha, ja tema peaharrastuseks saab viimaks selle üle järele mõtelda, kuidas neid oma poisse, kel mingisugust maad ei olnud, käsitöödele määrata. Ta viib nad, kui tal kunagi vaba tund on, igasugustesse töökodadesse külas, paneb tundide kaupa tähele, kuidas üks sellest, teine teisest kinni võtab, ja uurib nõnda eemalt, kelleks kedagi võiks teha. Kui tal elupäevi on, siis parandab see, mis ta nõnda korda saadab, Bonnali vaeste seisukorda palju enam kui karjamaa jaotamine ja kümnisemaksust vabad põllud, mida junkur neile oli lubanud anda.

Sama palju teeb ta ka tüdrukute heaks. Vanemate ebavoorused ei riku neid enam seesmiselt. Nad istuvad hommikust õhtuni heidutamatuult rõõmsa, targa mehe toas. Nende käed ei püsi kunagi rüppes. Tühjad jutud ei aja segi nende pead ega tee nende südamed kalgiks. Seepärast jumestuvad nende palged, häbelikkusepuna ärkab neil, samuti kui südidus ja rõõm nende silmis. Nende jalad hüplevad tantsuvalmilt ning käed saavad nõtkeks igale naisetööle. Nende silm avaneb looduse ja inimese ilule, ning usinus, kokkuhoidlikkus ja kodu korrashoidmine, — see elu hing ja see vooruse kaitse, mis pole tühi mänguasi, saab neile Glüphi käte all teiseks loomuseks. Oh Jumal, mis oleks neist saanud vana valitsuse all! Viletuserabas ei saa inimene inimeseks. Isa juhtimiseta ei saa poisist meest. Veel vähem aga võib tütarlapselt naine saada näruse ema käe all ja puupealiste koolivõimu all. Kuid Glüphi käe all kasvasid poisid ja tüdrukud üles mees-teks ja naisteks ning nendeks, kelleks mehed ja naised maa peal võivad olla, käigu nad kotiriides või siidis. Sellele mehele ehitage altareid! Kuni lilleni, mis aias kas-

vat, kasutas ta kõike selleks, et tütarlaste hingi kõrgemalt helisema panna ja nende kaudu õnnelikuks teha kõige kehvema rahvakihi tulevaid inimpõlvi.

Elab Bonnalis naine, keda kositud sinna ühest võõrast külast. See kasvatab juba kakskümmend aastat ilusaid lilli, õrna keeduvilja ja peent puuvilja tugevatel tüvedel. Tõsi küll, Bonnali toores rahvas varastas iga aasta ta lilleid, kapsaid, õunu ja pirne, ja needki, mis järele jäid, mangusid nad välja oma pulmadeks ja varrudeks. Aga temale järele teha ja ka ise istutada tema lilli ja tema kapsaid ja tema õunu ja tema pirne, ei tulnud neil mõttesegi. Hoopis vastupidi, nad laotasid halbu jutte naise kohta, laimasid teda ja ütlesid, et ta ei oskavat maja pidada, sest ta tarvitavat kõik oma aja ja oma väetise säärase narri kraami soetamiseks, mis temalt niikuinii iga aasta ära varastatakse.

Aga selle toore rahva lapsed ei olnud veel mõndagi nädalat Glüphi koolitoas olnud, kui nad juba hommikuti ja õhtuti vana naise aia taga seisid tema lilli ja korda imetledes ning temalt pärisid, kuidas ta kõike seda teeb, et see nii kauniks kujuneb. Vanake seisis nendega tundide kaupa paigal oma kõblase najal, näitas neile kõik, andis lilli neile koju kaasa ja lubas võsusid, seemneid ja taimi anda, kui nad ka niisugust aeda asutada kavatsevad. Kord tõid lapsed sääraseid meiusid (lilli) kooli kaasa, näitasid neid Glüphile ja küsisid, mis tema arvab, kas ka nemad omas kodus samasugused aiad ei võiks asutada, nagu sellel naisel on: „Miks mitte? Kui teie ainult laisad ei ole!“ vastas koolmeister, — ja siis viis ta nad kõik üheskoos selle naise juurde aeda.

Vanakese rõõm oli kirjeldamata. Ta ütles leitnandile, et ta end Bonnalis kunagi nii kodus pole tunnud olevat kui täna, mil leitnant oma kooliga tema aeda tulnud. Ja lapsed nõudsid kodus emadelt, nad pidada neile maad andma, et nad võiksid katsuda ka niisugust aeda sisse seada, nagu vana naine neid oli õpetanud.

Midagi, mis neile varemini või hiljemini oleks võinud kasulik olla, ei jätnud leitnant väljapoole oma koolitöö piire. Sest ta tundis end isa olevat ja uskus, et tema töö on kõige pealt laste kasvatamine, ja et kõik, mis iganes kogu nende kasvatamine nõuab, kuulub kõik tema kutse piirkonda. Sellepärast veetis ta nendega peale koolitunde pea kõik õhtupoolikud ja tegi nendega, mida nad ainult tahtsid. Mõnikord lõikas ta ühes nendega puud, mõnikord tegi ta nendega vahakujusid — inimesi ja loomi, päid ja käsi, sagedasti maju ja veskeid, saagisid ja laevu. Ajuti oli koolituba täis käsitöö-riistu ja laaste, nagu mõni töökoda; aga enne nende minekut oli ta alati jälle nii puhas kui kevadine aas, millelt parajasti talvine kulu koristatud.

Ilusail õhtuil läks ta lastega kooli pähklipuu alla kõrgel niidul. Näib, nagu oleksid vanad ta sellepärast sinna istutanud, et noored järeltulijad võiksid viibida ta varjus ja vaadata päikese loojenemist, mida kuskilt kogu külas nii ilusalt läbi terve oru näha ei olnud. Selle puu all kõneles ta siis oma lastega tundide kaupa nende elukutsest ja olukorrast. Seal tegi ta neile väikese ajaloo nende külast ja jutustas, kuidas paarsada aastat tagasi seal ainult vähesed majad olevat seisnud, ning kuidas elanikkudel siis küllalt jõudu ei olevat olnud maad tarvilikult üles harida, ning kuidas nad korraldanud seepärast oma niidud ja nurmed nõnda, et nad praegu varade suurema väärtuse tõttu ja paljude käte olemasolul, mis maal leiduvad, küla õnnetumaks, kehvemaks ja liiderlikumaks on teinud, kui ta siis olnud, kui neid vanu korraldusi poleks olnud. Ta näitas neile, kuidas puuvilla-ketramine palju raha maale toonud ja kuidas siis need, kes sellest lugu ei osanud pidada ega sellega ümber käia, põhja olid läinud ja kuidas paljudele talupoegadele oksjon tehtud, olgugi, et nende varandus alguses kümme kord suurem oli olnud kui neil, kes nende vara oksjonilt ostsid, kes aga maad väikeste tükkide kaupa paremini harides selle oma väärtuses varsti kümnevõrdselt tõstsid. Ta küla-ajaloo

lõpp oli suur õpetus: kui palju korralikum peab meie päevil oldama, kui palju hoolikamalt kõike silmas peetama, kõik välja arvatama ja teraselt läbi kaalutama, ning kui palju suuremat korda ja ettevaatlikkust kõiges tarvis läheb, kui inimene tahab nõnda heas tervises ja rõõmsalt vanadusele vastu minna ja rahuliku südamega oma laste saatuse pärast maamulda pugeda, nagu see vanasti nii vähese inimeste arvu, nii kasina raha ja nii lihtsa elukorra juures nii kergesti võimalik oli olnud.

Ja kui siis head lapsed õhtul mõnd oma küla ajaloost ja leitnandi õpetusest koju tõid, siis ei saanud vanemad sest aru, kuidas võis koolmeister ise selle peale tulla, mida nad osalt ise olid läbi elanud ja näinud, millest nad aga siiski nõnda jutustada ei võinud kui tema; veel enam imestasid nad selle üle, kuidas ta lastele kõike seda oli osanud nii pähe panna, et nad hoolimata oma noorest east sellest nii aru saada ja seda nõnda jutustada võisid...

8. Üks õppetund lastele*).

Aga tema (pastor) sattus seesugusesse õhinasse, et tal asjad sageli segi läksid ja et ta vahel küllalt selgesti ei väljendanud, mida mõtles. Siiski võib üht ja teist sellest, mida ta kõneles, ta enese sõnadega korrata.

Kord luges ta ette teise käsu ja ütles siis: „Tugevasti pähe vajutatud kujutlused Jumalast pole tõepoolest karvaväärtnki paremad ja inimloomule sugugi vähem kahjulikud kui kivist ja vasest väärajumalad, mida toored rahvad enestele nikerdavad.“ Ning ta kinnitas: „Iga kirglik, meeltesse tungiv ja inimeste päid täitev sõltuvus mingisugusest Jumala ja jumalikkude asjade ettekujutusest pole muud midagi kui tõsine ebajumala-kummardamine, mis inimese kolmanda ja neljanda põlvni ära rikuvad, sest et see tema loomuse vastu käib.“

*) Pealkiri Pestalozzilt.

Seda seletas ta järgmiselt: „Suurem osa inimesi, kes religiooni seesuguse tule ja võimuga oma pähe vastu võtavad, mis ei vasta parajas vahekorras sellele tugevusele ega agarusele, millega nad teisi asju oma peas kannavad, muutuvad ühekülgsed ja vagatsejateks. Ning et inimesed üldse nõrgad on ja üks vilets tõug ning midagi paremat ei ole kui see, mis nad on, siis teeb seesugune usuline naela ülekaal seda, et nad ühest küljest muretud on, tähelepanematud, mõttevaesed ja sellepärast pimedad, teisest küljest imestamisväärt kerged, tundlikud, hellad, täisnõudlikkust ning seejuures endasse pöördunud, kalduvusega kõverale, salajasele, kelmile eluteele ning seejuures Issanda nimel vägivaldsed.

Ja polegi rohkem tarvis kui seda, et inimesi teha kõigis inimlikkudes olukordades mitteusaldatavaks, kõlbmatuiks ja olenevaiks, võimetuiks oma elutarvidusi ja nõudeid rahuldama, vaesteks kerjusteks, kellel alati liialdatud soovid. Nii peitub,“ kinnitas ta, „Jumala ähvardus tunda lasta kolmanda ja neljanda põlvni isa pattu seesuguse unistaja lapsel, kel Jumalast kuju kätes või peas, meie loomuses.“

Siis jätkas ta: „Jumal on end peitnud inimese eest ja tema tuleviku saladuste üle läbitungimatu varju lootanud, et ussikesel tuppes hea oleks. Aga udu, mis meie ümber, on Jumalast, ja õnnistus [olgu] meie loomusele, kui selles puhkame. Aga me rüüstame oma hinge, kui põgeneda tahame varjust, millesse Jumal meid on asetanud. Jumal on öö samuti kui päeva teinud; miks ei taha sa puhata Jumala öös, kuni ta sulle oma päikest näitab, mida mingid unistused iialgi nende pilvede tagant esile ei too, millega Jumal seda varjab?“

Kord ütles ta: „Jumal on inimestele ainult inimeste kaudu inimeste Jumal. Inimene tunneb Jumalat ainult sedavõrt, kuivõrt ta inimest, see on iseennast, tunneb; ning austab Jumalat ainult niipalju, kui palju ta iseennast austab; see tähendab, kuivõrt ta iseendaga ja oma kaas-

inimestega eneses peituvate puhtamate ja paremate tund-
gide järele talitab. Seepärast ei pea keegi teist inimest
sõna ega piltide kaudu, vaid oma teo läbi usutundmisele
äratama. Sest on asjatu öelda viletsale: „On olemas Ju-
mal,“ ja vaeslapsele: „Sinul on isa taevas.“ Piltide ja
sõnade varal ei õpeta ükski inimene teist Jumalat tundma.
Aga kui sa vaest aitad, nii et ta inimesena võib elada, siis
näitad sa talle Jumalat; ja kui sa vaeslapse üles kasvatad,
nii nagu oleks temal isa, siis õpetad sa teda Taevast Isa
tundma, kes sinu südame sääraseks loonud, et sa pidid ta
üles kasvatama.“

Ning teine kord: „Religioon ei ole muud kui vaimu
hoolikas püüe, kiindudes oma olemise Loojasse, liha ja
verd vaos hoida. Ja inimene jõuab sellele vaimu valitse-
misele liha üle ainult sel ulatusel, kuivõrt ta juba noorus-
aastaist peale oma elusihhi ja eluviisi raskustega harjunud,
teeb ja täidab, mis tema kohus ja tema kasu ilmas, ker-
gelt ja ilma et see temalt palju vaeva ning pingutust
nõuab. Ja see näitab selgesti, missugustes oskustes peab
inimest harjutatama, et vaimu valitsemine liha üle ja elu,
mis tõeliselt religioonile ning tema oludele vastab, talle
kerge ja loomulik tunduks.“

Teie arvate vist, et jälle pealetung ette võeti jutlus-
tamise ja suupruukimise vastu; see ei võinud puududa.
Ta ütles: „Vaadake, Jumala pärast, kõigis oma toimetus-
tes, kus tegemist asjaga, mis peab õiendatama, ja kus teie
mingile eesmärgile tahate jõuda, on teil alati esimeseks
seaduseks: Mitte palju sõnu ja ühtki jutlustamist! Kas
siis õpetus Jumalast ja igavesest elust üksi see on, mida
inimestele peab pähe ja südamesse tuubitama paljude sõ-
nade ja jutlustamisega, kuna muis asjus see tema loomu
vastu käib?“

Siis katkestas ta järsku kõne ja ütles: „Aga mis pean
ma siis tegema? Kas pean teile Jumalast vaikima? — See
olgu minust kaugel! Tulge minuga vaeste hurtsikusse
ja vaeslaste pisaraid nägema, seal õpite Jumalat tundma,

ja head olema, ja inimesteks saama. Tulge! Praegusel tunnil on teie külas kümme last vaeslasteks jäänud, nad on teie mänguseltsilised ja teie kõrval üles kasvanud, neil ei ole lähedamaid ligimesi kui teie olete. Tulge, näidake neile, et teie inimesed olete ja sellest, mis teie ligimesele juhtub, osa võtate! Ka mina olin vaeslaps ja mäletan praegugi veel, kui palju sellest kergendust tundsin ja kuidas see mind Jumalat tundma õpetas, kui ma murtult oma surnud isa voodil lamasin, peaaegu meelest ära olin ja mul enam muud mõtet polnud, kui see: „Mul pole nüüd ilmas enam ühtki inimest, kes minu eest hoolitseks!“ Ja kuna ma seal nõnda lamasin ja mu käed krampi kiskusid ja ma hambaid kiristasin ning värisesin, astusid minu tuppa kaks naabrit, langesid peaaegu minu peale ja ei saanud nuuksumise pärast ühtki sõna kõnelda. Tean veel seda ja pean surmani meeles, kuidas see mind lohutas ja Jumala tundmisele viis.“

Siis tõusis ta üles, nagu ei teaski, kus ta viibis, ja ütles: „Lapsed, lapsed! tulge, läki nende vaeslaste juurde!“

Lapsed tungisid tema ümber ja otsisid pisarsilmil ta käsi. Siis astus junkur oma pingist välja*) ja ütles: „Tahan olla teiega kuni õppetunni lõpuni.“ Ja nüüd järgnesid ametimehed ja kogu rahvas, kes kirikus oli, pastorele kuni Kienasti majani**).

Isa ja lapsed seisid surnuvoodi ääres, kui junkur ja pastor sisse astusid. Nad läksid alul üksinda tuppa ja jätsid ametimehed, lapsed ja kõik, kes olid kaasa tulnud, välja maja ette ootama, kuni neid kutsutakse. Vaene vanamees ütles neile norus peaga: „Härrad, siin on Jumala tahtmisel elumuutus sündinud!“ — „Meie teame seda, armas vanamees!“ vastas junkur ja lisas maarahva viisi järele juurde: „Jumal trööstigu teid valus!“ Siis

*) Õppetund oli kirikus koguduse ees.

***) Peremees Bonnalis, kelle naise surmaga jutustus ühenduses.

pani ta väriseva mehe enese ja pastori kõrvale ahjupingile istuma ja hoidis tema külma kätt oma soojas peos. See tegi vanamehe nii usaldajaks, et ta võis hakata rääkima, tänada ning siis jutustada, kuidas kitsepiim tema õndsale naisele veel nii head teinud, kuidas ta viiel viimsel nädalal muud midagi pole maitanud kui mõni lusikatäis seda piima päevas, ja kuidas siis tõbine veel, Jumal tänatud, meele-märkusele tulnud ja kõigele, mis juhtunud, osavõtlikkust näidanud, eriti aga uutele koolioludele, mille üle ta iga päev lastelt oli järele pärinud. Siis aga olevat ta kord sügava ohkega öelnud: „Mu Jumal! kui ka minul oleks koolis pitsikarp ja vokk käes olnud, siis poleks mina kindlasti mitte niisuguseks saanud *)!“ Siis olevat ta, ütles vanamees, juurde lisanud: „Lugu on Jumala pärast niisugune!“ Ja lastele: „Jumal tänatud, et teil nüüd teisiti läheb!“ — See läks junkrule ja pastorele südamesse, nii et nad pisaraid vaevalt tagasi hoidsid...

Nüüd kutsus pastor ametimehed ja lapsed tuppa. Ülejäänud rahva osa, kes kirikust oli kaasa tulnud, jäi ukse ette ja akende taha... Lapsed aga piirasid, salkadesse jagunenud, vaeslapsi nende vanaduse järele; igauks kipus selle lähedale, keda ta kõige enam tundis. Nad surusid nende käsi ja ütlesid: „Jumal trööstigu teid valus!“ Siis valitses tumm vaikus, ja kõikide silmis olid pisarad. Nüüd võttis pastor sõna ja ütles: „Lapsed! Jumal on seal ligidal, kus inimesed üksteise vastu armastust üles näitavad.“ Siis viis ta nad üksteise järele kättpidi surnu juurde, kes puhkas kui see, kes viletsustest võidu saanud, ja ütles igauhele sõna, mis tema hinge tungis. See oli õpetus, otsekui pühamehe õpetus.

Siis juhtis ta nad jälle üksteise järele vaeslaste juurde, et nad neile kätt annaksid, ja ütles neile: „Jääge õdedeks-vendadeks ja tuletage praegust tundi meelde, kui Jumala peale mõtlete!“ Nende sõnadega tõusis ta üles,

*) Ta oli usuline unistaja, kes oma koduse töö hooletusse jättis.

otsekui oleks ta alles kirikus ning lõpetaks seal oma laste õppetundi, ja ütles rahvale kokkupandud kätega: „Issand õnnistagu ja hoidku teid! Issand lasku oma püha pale paista teie peale ja olgu teile armuline! Minge nüüd Issanda rahus, pidage kristlikku korda ja ausust ning armastage üksteist, nagu Jeesus Kristus meid on armastanud! Aamen.“

Nüüd läks kogudus laiali ja nagu ühest suust kõlas: „See oli ometi ilus!“ Ja laste emad-isad ütlesid teineteisele: „Kui lapsi nii õpetatakse, siis saavad nad Jumala meelepärasteks, teisiti ei või see olla.“ Ja igal keelil olid sõnad: „Meie tahaksime teda tänada!“ Üks ütles selle välja ning „Jah, jah!“ ja märjad silmad olid kõikide vastuseks.

Siis jäi rahvas kümme sammu Kienasti majast eemal seisma, ja kui pastor ja junkur välja tulid, astus ette vana Reinold, keda teised selleks olid palunud, ja tänas rahva ees, keda ikka enam ja enam maja ette kogunes, mõlemaid, junkrut ja pastorit, öeldes neile, et kõigi südamed olevat täitunud liigutusest ja nad ei suutvat muud öelda kui seda, et nad neile Jumala asemikud on.

Rahvahulga vaikimine ja kogu silmapilgu inimlikkus kiskus junkru ja pastori sedavõrt kaasa, et nad mõnd aega vastata ei saanud. Natuke hiljemini ütles junkur: „Tahaksime meeldi, kui suudaksime, teid õnnelikuks teha.“ Ja rahvas kostis suurmeelsele isale: „Me näeme seda ja saame sest, Jumal tänatud, aru *).

Vaikselt läks rahvas laiali. Tema aga võttis veel pastori käe ja ütles: „Meie oleme, Jumalale tänu, oma külaga sammu kaugemale jõudnud, kui ise seda oleme uskunud.“

*) Nende patriarhaalsete vahekordade järele, mis eespool esinevad, ei tohi mitte arvata, nagu ei saaks Pestalozzi aru ühiskondliku korra arengust. P. ei taha vaid oma romaanis näidata, mis tähendus rahva elu kohta uuel korral, vaid seda, mis senise korra juures läbi viidav rahva viletsuse vähendamiseks.

II. Pestalozzi kiri sõbrale oma viibimisest Stanzis (1799).

Tõlkinud E. O i s s a r.

Sõber! Ma ärkan taas oma unest, näen taas, et mu töö on hävinud ja et olen asjata raisanud oma vähenevat jõudu.

Aga kui nõrk, kui õnnetu mu katse ka oli, siiski on igale inimsõbralikule südamele armas selle juures mõned silmapilgud peatuda ja mõtelda põhjuste üle, mis mind veenavad, et õnnelik järelepõlv seob kord kindlalt kokku mu soovide lõnga sealt, kus ma ta pidin katkestama.

Ma nägin terves revolutsioonis*) ta algusest peale hooletussejätetud inimloomuse lihtsat järeldust ja pidasin tema sünnitatud rikkumist möödapääsmata tarvilikuks, et metsistunud inimesi juhtida tagasi järelemõtlemisele oma oluliseimate asjade üle.

Ilma usuta välisesse politilisse vormisse, mis sellased inimmassid enestele anda võiksid, ma pidasin sobivaks mõned siin päevakorda kerkinud mõisted ja elavaks tehtud huvid selleks, et nendega siin ja seal siduda mõndagi inimessoole tõsiselt head.

Nii siis tõin ma välja, niipalju kui võisin, ka oma vana rahvakasvatuse soovid ja esitasin nad täies ulatuses,

*) Pestalozzi mõtleb Prantsuse revolutsiooni mõjul ja Prantsuse sõjariistade toetusel läbi viidud Schweitsi revolutsiooni peale, mille tagajärjel 12. aprillil 1798 uus riigikord maksma pandi.

nagu neid mõtlen, Legrand'ile (sel ajal üks Schveitsi direktoreist)*). Ta ei tunnud mitte ainult huvi nende vastu, vaid arvas ühes minuga, et vabariik möödapääsmata vajab kasvatusolude ümberloomist, ja oli minuga peri, et rahvahariduse suurimat mõju võiks saavutada tunduva arvu isikute viimistletud kasvatuseläbi maa vaeseimate laste seast, kui need lapsed kasvatuseläbi ei lahku oma ringist, vaid selle kaudu seotakse kindlamini sellega**).

Ma piirasin oma soovid selle seisukohaga. Legrand soodustas seda iga viisi. Ta leidis selle nii tähtsa olevat, et ütles kord mulle: „Kui ma ka oma kohalt lahkun, siis ei sünni see mitte varemini, kui sa oma töö oled alustanud.“

Et olen oma avaliku vaestekasvatuse kava põhjalikumalt käsitletud „Lienhard und Gertrud'i“ kolmandas ja neljandas osas, ei korda ma siin selle sisu. Ma esitasin selle lähenevate lootuste terve entusiasmiga minister Stapfer'ile***). Ta soodustas seda aulise rahvahariduse nõudeid olulisemaist ja kõrgemaist vaatepunkttest mõistva mehe soojusega. Samuti tegi seda siseminister Rengger.

Mul oli mõte valida selleks otstarbeks Zürichi maakonnas või Aargaus koht, mis tööstuse, põllumajanduse ja väliste kasvatusvahendite kohalikkude paremuste ühenduse läbi hõlbustaks teed niihästi mu kasvatusasutise laienemisele kui ka ta sisemiste sihtide saavutusele. Aga

*) Uue jagamata Helveetsia vabariigi valitsuse eesotsas seisid direktorium.

**) Pestalozzi tahab last kasvatada harmooniliseks inimeseks, kel teadmine, võime ja tahtmine kooskõlas, kuid ühtlasi teda kohandada tema individuaal-seisukorrale (Individuallage), s. o. nendele elutingimustele, mis omased ühiskondlikule ringile, seisusele, kust ta pärit ja kus ta arvatavasti saab elama.

***) Philipp Albert Stapfer oli uues valitsuses kunstide- ja teadusteministriks.

Unterwaldeni õnnetus (septembris 1798) *) otsustas koha, mille pidin valima. Valitsus soovitas tungivalt seda maa-ala uuesti üles ehitada ja palus mind kord teha oma ettevõtte katse kohal, kus tõesti oli kõigest puudus, mis katse õnnelikke tulemusi kuidagi viisi oleks võinud soodustada.

Ma läksin heal meelel. Ma lootsin leida maa süütuses tema puuduste asendust ja tema vaesuses tänulikkuse alust. Mu iha, kord panna käsi külge oma elu suurele unenäole, oleks viinud mind niikaugemale, et kõrgeimais Alpides, tahaksin öelda, tuleta ja veeta alustada, kui aga mind oleks lastud kord alustada.

Valitsus andis mulle Stanzis korteriks naiskloostri (ursulinlannade) uue maja. Aga see polnud mu saabudes osalt veel mitte valmis, osalt sisse seadmata vaestemaja suure lastearvu jaoks. Sellepärast oli vaja kõige pealt ta selleks kõlvuliseks teha. Valitsus tegi tarvilikke ettevalmistusi ja Rengger ajas asja, kulutades raha, energiat ja tegevust. Üldse valitsuse korraldusel polnud mul puudus rahast asutise tarvilikuks sisseseadmiseks.

Kõige tahtmise ja kõige toetuse juures nõudsid ometi need ettevalmistused vähemalt aega. Aga just seda oli kõige vähem tarviduse juures kiiresti hoolitseda osalt hooletussejätud, osalt äsjaolnud veriste sündmuste tõttu vanematetajäänud laste hulga eest. Peale tarviliku raha puudus kõik, ja lapsed tungisid sisse enne, kui veel köök, toad, voodid nende jaoks korras olid. See segas asja algust uskumatult. Ma asusin esimesed nädalad toas, mis polnud 24 ruutjala suurune. Õhk oli ebaterve, sellele seltis veel halb ilm, ja müüritolm, mis täitis kõik käigud, tegi alguse täitsa ebamõnusaks.

*) Katoliku kantonid Schwyz, Glarus ja Unterwalden hakkasid uuele valitsusele vastu. Direktoorium surus nende mässi Prantsuse vägede abil maha. 7., 8. ja 9. septembril tungisid nad Unterwaldeni kantonisse, põletasid külad, tapsid julmalt mehi, naisi ja lapsi. Kõige raskemalt sai kannatada Stanz.

Alguses pidin ma vaesed voodite puuduse pärast osalt ööseks koju saatma. Hommikul tulid nad kõik tagasi, täis söödikuid. Suurem osa lapsi oli asutisse tulekul seisukorras, mis peab paratamatult tekkima inimloomu äärmisse hooletusse jätmise tagajärjel. Paljud astusid sisse sügavalejuurdunud sügelistega, et võisid vaevalt käia, paljud ohetanud peadega, paljud kõhnad kui ärakurnatud luukered, kollased, irvitavad, silmad täis kartust ja otsaesised täis usaldamatuse ja mure kortse, mõned täis julget ülbust, harjunud kerjama, teesklema ja valetama; teised viletsusest rõhutud, kannatlikud, kuid umbusklikud, lembetud ja pelglikud. Nende seas mõned õrnakesed, kes varemini elasid lahedamates oludes; need olid nõudlikud, hoidsid kokku, põlgasid kerjus- ja vaestemajade-lapsi, ei tunnud end hästi uues ühevõrdsuses; ja vaeste eest hoolitsemine, nagu see oli, polnud kooskõlas nende endiste nauditsemistega, järjekult ei vastanud nende soovidele. Laisk tegevusetus, hingeliste võimete ja oluliseimate kehaliste oskuste harjutuse puudus oli üldine. Kümnest lapsest vaevalt üks tundis aabitsat. Muust kooliõpetusest või olulistest kasvatuselise haridusvahendeist oli veel vähem juttu.

Koolihariduse täielik puudus tegi mind ometi kõige vähem rahutuks; usaldades inimliku loomuse jõudu, mis Jumal asetanud ka kõige vaesemasse ja hooletussejätumaisse lastesse, olin juba ammu õppinud mitte ainult varemaist kogemust, et see loomus arendab õilsaimad anded ja võimed keset tooruse, metsikuse ja hävituse muda, vaid ma nägin ka oma laste juures igal pool keset nende toorust esile tungivat seda elavat loodusjõudu. Ma teadsin, kui väga häda ja elunõuded ise selleks kaasa aitavad, et inimesele teha nägelikuks asjade oluliseimad suhted, arendada tervet mõtet ja loomulikku meeletteravust ning ergutada jõude, mis küll nii sügaval olemise põhjas näivad roojaga kaetud, mis aga ümbruse mudast puhastatud kiirgavad heledas säras. Seda tahtsin ma teha: sellest mudast tahtsin ma need jõud välja tõsta ja

asetada lihtsasse, aga puhtasse kodusesse ümbrusse ja oludesse. Ma olin kindel, oli vaja ainult seda, ja nad esineksid kõrgema meelena ja kõrgema teguvõimsusena ning osutuksid kõlvulisiks igale asjale, mis iganes võib vaimu rahuldada ja südamele ta siseimates kalduvustes vastata.

Ma nägin nõnda oma soovid täidetuina ja olin veendunud, et mu süda muudab laste seisukorra sama kiiresti, kui kevadepäike talvise külmunud maapinna. Ma ei eksinud; enne kui kevadepäike sulatas lume me mägedelt, ei tundud enam ära mu lapsi. Aga ma ei taha ette tõtata. Sõber, ma tahan Sulle näidata oma taime kasvu, kuidas ma sageli õhtul vaatlesin oma kõrvitsat, mis kiiresti mu maja mööda üles kasvas, ja ei taha vaikida ka ussist, kes sageli näris kõrvitsa lehti, aga pahatihti ka ta südant *).

Üksinda, peale majapidaja, ilma abilisteta niihästi laste õpetuse kui ka nende koduse hoolitsuse jaoks, astusin ma nende sekka ja avasin oma asutise. Ma tahtsin seda üski teha, ma pidin seda tingimata tegema, kui pidin kord saavutama eesmärgi. Jumala maapinnal ma ei näinud ühtegi, kes oleks pooldanud mu vaateid laste õpetuses ja juhtimises. Ka ei tunnud ma tol ajal peaaegu kedagi, kes seda oleks vähemalt võinud teha. Mida enam õpetatud ja haritud oli enamik inimesi, kellega oli võimalik läbi käimine, seda vähem mõistsid nad mind, seda vähem võimalistena osutusid nad isegi teoreetiliselt pooldama minu lähtepunkte, millele tahtsin rajada oma õpetuse. Kogu nende vaadete käik sisseseadete, ettevõtte tarviduste jne. kohta oli minu vaadetele täitsa võõras. Kõige vähem vastuvõetav aga oli neile mõte ja tema teostamisvõimalus, mitte kasutada kunstlikke vahendeid, vaid ainult lapsi ümbritsevat loodust, nende igapäevaseid

*) Pestalozzil on silmis pilt prohvet Jona kikajoni-puust (kõrvitsast), mille Jehoova laskis kasvada tema lehtmajale ja mille uss ära näris (Jona 4. pt.).

vajadusi ja alati-erksat tegevust ennast haridusvahendina tarvitada.

Ja ometi oli just see mõte, millele põhjendasin oma ettevõtte terve teostamise. See oli ka keskpunkt, mille külge ridastasin hulga teisi seisukohti, neid teataval määral sellest tuletades. Haritud koolimehed ei võinud mind järjekult aidata. Tooreste ja harimatutega oli loomulikult veel vähem midagi peale hakata. Mul polnud määratud ja kindlat lõnga, mida oleksin võinud abilisele kätte anda, samuti polnud mul fakti, vaatluse-estet, mille abil oleksin võinud meeltetajutavaks teha oma aate ja oma tee *). Kas ma tahtsin või mitte, pidin ma tõsiasja esiti omal abil püstitama, ja sellega, mis tegin ja ette võtsin, selgeks tegema oma vaadete olu, enne kui tohtisin arvestada selles suhtes võõrast toetust. Mind ei võinud selles seisukorras ükski inimene oluliselt aidata. Ma pidin ise ennast aitama.

Mu eesmärk ja veendumus olid üks. Ma tahtsin õieti oma katsega tõestada, et avalik kasvatus peab järele aima-koduse kasvatus paremusi ja et esimene on ainult viimase järeleaimamise kaudu inimessoole väärtuslik.

Kooliõpetus, mis ei haara tervet vaimu, mida inimkasvatus vajab, ja mis pole ehitatud koduste olude tervele elule**), ei vii minu silmis kaugemale kui inimessoo kunstlikule kokkukuivamis-meetodile.

Iga hea inimkasvatus nõuab, et ema silm loeks toas iga päev, iga tund iga muutuse oma lapse hinge-seisukorras kindlalt ta silmast, suust ja otsaesiselt. Ta nõuab oluliselt, et kasvataja jõud oleks puhas, ja koduste olude terve ulatuse olemise läbi üldiselt elustatud isajõud.

*) Hiljemalt seadis P. vaateõpetuse aluseks võrdküllgse piistküliku (ruut).

**) s. t., mis pole ehitatud kodusele elule kõigi tema oludega. — P. poolt nõutav kohandamine seltskondliku ringi elutingimustele (vrđl. märkus lk. 69) on läbiviidav ainult perekonnas, kus need tingimused kõige otsesemat mõju avaldavad.

Sellele ma ehitasin. Et mu süda rippus laste küljes, et nende õnn oli minu õnn, nende rõõm — minu rõõm, seda pidid mu lapsed nägema varasest hommikust kuni hilise õhtuni igal silmapilgul mu otsaesiselt ja aimama mu huulilt.

Inimene tahab nii meeleldi head; lapsel on selleks kõrv meeleldi lahti. Aga ta ei pea seda mitte sinu jaoks, õpetaja ja kasvataja, [tahtma], ta peab seda tõsiselt heaks pidama *); ei see tohi olla sinu tuju või sinu kire uid, see olgu asja loomuses. Sinu laps peab tundma sinu tahte vajadust oma seisukorra, oma tarviduste järele, enne kui ta tahab seda head.

Kõike, mis teda armsaks teeb, seda tahab ta; kõike, mis talle au toob, seda tahab ta; kõike, mis tas ergutab suuri ootusi, seda tahab ta; kõike, mis tas jõudusid tekitab, mille kohta võib öelda: „ma võin seda,“ seda tahab ta. Aga see tahe ei sünni sõnade, vaid igakülgse lapse eest hoolitsemise ja tunnete ning jõudude kaudu, mis igakülgne hoolitsus temas erksaks teeb**). Sõnad ei anna asja ennast, vaid ainult ilmse arusaamise, teadvuse temast.

Kõige pealt ma tahtsin ja pidin katsuma võita laste usaldust ja nende poolehoidu. Õnnestus see mulle, siis ootas ma kõik muu kindla lootusega iseenesest. Sõber, mõtle aga minu seisukorda, rahva ja laste meeoleolu, ja tunne siis, missugused takistused mul seejuures olid ületada.

Õnnetu maa oli tule ja mõõga läbi kogenud kõiki sõja koledusi. Rahvas suuremalt jaolt põlgas uut riigikorda. Ta oli täis kibedust valitsuse vastu ja pidas ta abi kahtlaseks. Oma loomult melanhoolse karakteriga, rippus ta, põlates kõike võõrast kui uuendust, kibeda ja

*) juurde lisada: mida ta tahab.

**) Pestal. arvates tärvavad lapse esimesed tunded: tänu, armastus ja usaldus kõige pealt ema vastu, kui see tema meelelisi elutarvidusi rahuldab (vrdl. Kuidas Gertrud, pt. XIII).

umbuskliku kangekaelsusega kogu oma vana, kuid nii viletsa olemise küljes. Ma seisin nende keskel kui uue vihatud riigikorra käsiline, kuigi mitte selle tööriistana, siiski kui abinõu inimeste käes, keda nad arvasid ühelt poolt olevat ühenduses oma õnnetusega, ja kes neid teiselt poolt kõigi nende mitmeti risti käivate vaadetega, soovidega ja eelarvamistega ei võinud rahuldada. Seda poliitiliselt halba meeoleolu suurendas sama tugev usuline rahuldatus. Minus nähti — Jumala nimel — ketserit, kes vähese hea juures, mis ta lastele teeb, viib hädaohtu nende hingeõnnistuse. Need inimesed polnud iialgi näinud reformeeritud *) mingis avalikus ametis, seda vähem kasvatajana ja nende laste õpetajana nende keskel elamas ja teotsemas, ja aeg soodustas usulist umbusku siseimas ühenduses poliitilise hirmuvärinaga, meelegeitiga ja osalt teesklemisega, mis oli tol ajal pävakorras enam kui kunagi varemini, niikaua kui Stanz seisab.

Mõtles, sõber, seda rahva meeoleolu, siis minu nii vähe imponeerivat jõudu ja minu seisukorda. Mõtles, kui palju pealegi ma isiklikult pidin avalikult kannatama, ja kui palju heasüdamlust neis asjaoludes pidi olema isegi sellel rahval, et ma võisin takistamata jätkata oma tööd.

Ometi, kui rõhuv ja eemaletõukav mu abitus ka ei olnud, oli ta teisest küljest mu eesmärgi olemusele soodus. Ta sundis mind olema oma lastele kõik kõigis asjus. Ma olin hommikust õhtuni niihästi kui üksinda nende keskel. Kõik, mis sündis neile ihu ja hinge poolest head, tuli minu kätest. Iga abi, iga käepakkumine hädas, iga õpetus, mis nad said, lähtus vahenditult minust. Minu käsi oli nende käes, minu silm lebas nende silmal. Minu pisarad voolasid nende pisaratega, minu naeratus saatis nende naeratust. Nad olid maailmast väljas, olid Stanzist väljas, nad olid minu juures, ja ma olin nende juures.

*) Stanzi elanikud olid katoliku usku, kuna enamus Schweitsis on reformeeritud.

Nende söök oli minu söök, nende jook — minu jook. Mul polnud midagi, mul polnud majapidamist, sõpru, teenijat enese jaoks, mul olid ainult nemad. Olid nad terved, seisin ma nende keskel; olid nad haiged, olin ma nende kõrval. Ma magasin nende keskel. Õhtul olin ma viimane, kes süngi heitis, ja hommikul esimene, kes üles tõusis. Ma palvetasin nendega ja õpetasin neid ka veel voodis,

Pestalozzi Stanzis.

kuni nad magama uinusid; nad tahtsid seda nii. Igal silmapilgul ümbritsetud kahekordse nakkavuse hädaohust, toimetasin nende riiete ja isiku peaaegu võitmata mustuse puhastust.

Ainult sel kombel sai siis ka võimalikuks, et lapsed aegamööda ja mõned kõige südamlikumalt ning niivõrra minuga sõbraks said, et rääkisid sellele vastu, mis nad rumalat ja põlastavat vanematelt ja sõpradelt minu kohta

kuulsid. Nad tundsid, et mulle tehakse ülekohut, ja nad armastasid mind, tahaks öelda, selle eest kahekordselt. Aga mis see aitab, kui kanapojad pesas armastavad ema, aga röövlind, kes ähvardab kõiki surmaga, hõljub iga päev võimsalt pesa kohal!

Ka ei olnud nende põhimõtete ja selle tegevuse esimesel mõjul mingit otsustavat tagajärge ja ei võinudki olla. Lapsed ei uskunud nii kergesti minu armastusse. Harjunud tööta olekuga, taltsutamata eluga, igasuguse metsikusega ja oma korrapäratute naudingutega ning pettunud lootuses, et kloostriis toidetakse kloosterlikult ja jäetakse tööta, kaebasid peagi paljud igavuse üle ja ei tahtnud jääda. Paljud kõnelesid koolipalavikust, mis tabanud lapsi, kui nad pidid õppima terve päeva. Seda esimeste kuude halba meeleolu edendas veel tublisti see asjaolu, et terve eluviisi muutus, halb ilm ja kloostrikäikude röske külm üheskoos tegid palju lapsi haigeks. Pea tungis laste hulka mind rahutuks tegev kõha, ja palavik, mis kogu ümbruses valitses, sundis varsti mõndki last voodisse heitma.

See palavik algas alati oksendamisega. Aga ka toitumise muutus põhjustas sageli, ilma palavikuta, oksendust. Üldiselt seletati toidu kõlbmatusega seda, mis, nagu pärast ilmnes, oli mainitud kokkujuhitud asjaolude tagajärg. Siiski ei surnud keegi.

Ja lõpuks sai päris selgeks, et paljude laste halb tunne tuli küll toitumisest, kuid mõjus nende tervisesse tõesti headtegevalt. See kogemus oli tähelepanu-väärt. Lapsed olid alguses liiga palju kaeratangu söönud. Rahvas üldiselt arvas sellest toiduainest tulnud olevat pika ja levinud kõha. Nüüd selgus, et see oli õigusega, aga mitte selles mõttes, nagu rahvas kõneles kaeralagast kui kehvast toiduainest. Ma arvasin ise, et sagedane laste oksendamine tuleb sellest; kuid ta ei avaldanud seda mõju halva toitumisvahendina, vaid arstirohuna. Laste tervise seisukord oli eelkäiva halva toiduga sügavasti rikutud; vähesed

terved kosusid algusest peale, aga nüüd ka põdurad. Niipea kui kevad saabus, õitsid lapsed üldse ja silmapaistvalt; mitte ainult nende kasv, vaid ka nende jume muutus nähtava kiirusega ja nii, nagu inimesed kosuvad peale õnnelikku ravimist. See on nii tõsi, et vaimulikud ja ülemad, kes nägid hiljemini lapsi, ütlesid üldiselt, et nad ei tundvat neid enam, nii olevat nende välimus paranenud.

Paljude laste haiglane seisukord kestis siiski üsna kaua ja halvenes isegi vanemate mõju tõttu. „Sa hea laps, kui vilets sa välja näed! Ma võin sind igatahes nii hästi toita kui siin, tule koju!“ nii kõnelesid paljud emad, kes käisid kerjates oma lastega majast majja, kõikide laste kuuldes, kui nad tuppa tulid. Pühapäev oli sel ajal minule hirmus päev. Siis tulid sellised emad, isad, õed, vennad tervete salkadena, viisid mu lapsed tänavale ja kõikidesse majanurkadesse, kõnelesid nendega enamasti pisarsilmil; siis nutsid ka minu lapsed ja hakkasid koju igatsema. Mõnel kuul polnudki pühapäeva, kus mitmed lastest ära ei meelitatud; aga ikka tulid jälle teised. Varsti oligi mu asutis nagu tuvimaja, kust pea üks sisse, teine välja lendas.

Võib mõelda selle vahelduva sisse- ja väljalendamise tagajärgi säärase idaneva asutise kohta.

Vanemad ja lapsed arvasid varsti isiklikult mulle armu osutavat, kui jäid; ja paljud neist küsisid kaputsiinlastelt ja mujalt, kas ma muul viisil teenistust ei leidvat, et mulle nende laste jäämine nii tähtis. Need inimesed oletasid üldse, et ma ainult vaesusest selle vaeva oma peale võtvat, ja see eeldus andis nende ülalpidamisele minu vastu loomulikult suure hoolimatuse.

Mõned nõusid minult isegi almust, kui pidid lapsed minu juurde jätma, ja ütlesid, nad kaotavat paljugi selle läbi, et neil pole enam kerjamisel lapsi abiks; teised ütlesid, kübar peas, nad tahtvat veel mõne päeva proovida;

teised tahtsid mulle ette kirjutada tingimusi, kui sageli pean ma lapsi nende juurde koju laskma.

Nii kadusid kuud, enne kui mul oli rõõm näha juhust, et mõni isa või ema surus mulle kätt lahkeil tänavail silmil. Lapsed jõudsid arusaamisele varemini. Sel ajal olen näinud paljusid nutvat, kui nende vanemad tulid ja läksid mind teretamata ja jumalaga jätmata. Paljud tundsid end õnnelikkudena ja, mis nende emad ka ei öelnud, vastasid neile: „Mul on siin parem kui kodus.“ Kui kõnelesin nendega üksikult, siis jutustasid nad mulle heal meelel, kui õnnetud nad olevat; mõned, kuidas nad pidavat läbi elama iga päev tüli ja riidu, et neil kunagi ei olevat rahulist, rõõmsat silmapilku; teised, et nad päevade kaupa ei saavat näha suppi, leiba; teised jälle, et nad aasta läbi ei olevat saanud süngi; veel teised, kuidas neid võõrasema kiusavat ja pea iga päev ülekohtuselt löövat. Ja siiski jooksid needsamad lapsed teisel hommikul emadega jälle minema. Mõned sellevastu — neid polnud vähe — nägid peagi, et võivad minu juures midagi õppida ja millekski saada, ja jäid kindlaks oma poolehoius ja agaruses, mida nad alguses osutasid. Ei kestnud kaua, kui nad osutasid sellist sügavat sõprust ja nii südamlikku armastust, et paljud armukadeduses aimasid järele seda, mida nad ise ei tunnudki. Nähtavasti olid need, kes ära jooksid, ikka kõige halvemaid ja võimetumaid.

Ka olin ma kindel, et lapsi meelitati ainult siis koju, kui nad olid söödikuist ja räbalaist puhastatud. Sest ilmsesti tulid paljud siia kindla kavatsusega lasta end puhastada ja riietada ja siis jälle minna.

Aga viimaks pani nende oma veendumus nende lembetule sisseastumisele piiri. Asutis kasvas ikka suuremaks, nii et mul oli aastal 1799 ligi 80 last. Suuremal osal neist lastest olid head, mõnel isegi väga head vaimuanded. Õppimine oli neile suuremalt jaolt täitsa uus asi ja niipea kui mõned nägid, et nad midagi võivad, püüdsid nad väsimata. Lapsed, kes polnud elus kätte saanud

raamatut, kes võisid vaevalt peast öelda Meie-Isa ja Ave Maria, õppisid mõne nädala järele suurima huviga vahet pidamata varasest hommikust hilise õhtuni. Nad vastasid mulle peale õhtusööki, eriti alguses, kui küsisin: „Lapsed, kas tahate meelsamini magada või õppida?“ harilikult „õppida.“ See külmenes hiljemini, sest et nad pidid varmini üles tõusma.

Aga esimene ind andis kõigile suuna ja õppimisele tulemusi, mis ületasid isegi kaugelt kõik mu ootused. Ometi oli mul ikkagi sõnulseletamata raske. Oli veel võimatu anda õpetusele head organisatsiooni. Üksikute laste metsikus ja terve asutise segadus polnud kõige usalduse ja innuga veel kaotatud. Ma pidin terve asutise korra jaoks ise veel kõrgema aluse otsima ja selle esile tooma. Enne aluse leidmist ei saanud isegi õpetust ega majapidamist ja õppimist asutises vastavalt organiseerida. Ma ei tahtnudki seda. Mõlemad pidid ettevalmistatud kava asemel kasvama minu suhtest lastega. Ma otsisin ka siin kõrgemaid põhimõtteid ja harivaid jõude. Nad pidid alles sündima asutise kõrgemast vaimust ja laste harmoonilisest tähelepanust ning tegevusest, ja otsekohe esile tulema nende olemisest, nende nõuetest ja ühisest koosolemisest.

See polnud midagi ökonoomilist ega midagi muud välist, millest ma oma töös lähtuda ja millega alustada võisin ja pidingi, et mu lapsi välja tõsta ümbruse mudast ja toorusest, mille läbi nad olid ise sisemuselt langenud ja metsikuks muutunud. Nii vähe oli võimalik otse alguses paindumatusega saavutada välise korra ja korralikuse sundi või õilistada reeglite ja eeskirjade jutlustamisega nende sisemust, et ma nende taltumatuse ja tookordse meeoleu rikutud oleku juures oleksin nad enesest hoopis enam eemale tõuganud ja oleksin juhtinud nendes olemasoleva metsiku loodusjõu otse oma eesmärkide vastu.

Ma pidin tingimata esiti nende sisemust ennast ja nende õiguslikku ja kõlblist vaimuelu äratama ja elus-

tama, et selle läbi teha neid ka väliste asjade jaoks tegevaks, tähelepanelikuks, heatahtlikuks, sõnakuulelikuks *). Ma ei võinud teisiti, ma pidin ehitama Jeesuse Kristuse ülevale põhilausele: „tehke kõige pealt seesmus puhtaks, et ka välimus puhtaks saaks.“ Ja kui kunagi, nii on minu töö käigus see põhimõtte vastu vaidlemata paika pidanud.

Mu oluliseim seisukoht suundus nüüd kõige pealt sellele, et lapsi nende koosolemise esimeste tunnete kaudu ja nende jõudude esimese arengu juures teha vendadeks-õdedeks, sulatada ühte kodu suure majapidamise lihtsa vaimuga, sellaste suhete alusel ja siit tõusval meeleolul üldiselt elustada õiguslikku ja kõlblist tunnet.

Ma saavutasin selle eesmärgi üsna õnnelikult. Pea nähti umbes 70 nii metsikut kerjuslast omavahel elavat rahu, armastuses, tähelepanus ja südamlikkuses, mida leidub vähestes väikestes perekondades õdede-vendade vahel.

Mu tookordne teotsemisviis lähtus põhimõttest: katsi kõige pealt oma lapsi avarsüdamlikuks teha, lähendada armastust ja heategevust nende igapäevaste nõuete rahuldamise teel nende tunnetele, kogemustele ja teotsemisele, sellega neid nende sisemuses toetada ja kindlustada, siis harjutada neid paljudes oskustes, et nad võiksid seda heatahtlust oma ümbruses rakendada kindlasti ja laialdaselt.

Viimaks ja lõpuks tule hea ja kurja hädaohtlike märkega, sõnadega: seo need igapäevaste koduste esinemistega ja ümbrusega, ja hoolitse selle eest, et nad põhjeneksid täitsa neil, et oma lastele selgemaks teha, mis sünnib neis ja nende ümber, et sünnitada neis õiguslikku

*) P. järele on kõlblise kasvatuse esimene aste kõlbliste tundmuste („puhtad tundmused“) äratamine, mis tekivad õpilaste kogemusringi ulatuvatest kaunistest tegudest; nendele tundmustele liituvad teise astmena harjutused enesetaltsutamises ja jõupingutamises kõiges selles, mis õige ja hea, ja kolmandaks kõlblise vaate loomine järelemõtlemise teel ja saavutatud tulemuste formuleerimine sõnades. Vaata eespool!

ja kõlblist vaadet oma elule ja elusuhetele nendega. Aga kui sa peaksid ööd läbi ülal olema, et öelda kahe sõnaga seda, mis teised seletavad kahekümnega, siis ära kahetse oma unetuid öid!

Ma olen oma lastele seletanud lõpmata vähe; ma pole neile õpetanud moraali ega religiooni; aga kui nad olid vaiki, nii et igäühe hingamist oli kuulda, siis küsisin neilt: „Kas teie ei saa mõistlikumaks ja tublimaks, kui te lärmitsemise asemel nõnda olete?“ Kui nad mulle kaela langesid ja mind isaks kutsusid, küsisin neilt: „Lapsed, kas tohite isa ees salalikud olla? Ons õige mind suudelda ja minu selja taga teha, mis mulle haiget teeb?“ Kui oli kõne maa viletsusest, ja nad olid rõõmsad ja õnnelikud, siis ütlesin ma neile: „Kas pole Jumal hea, et loonud inimsüdame nii kaastundlikuks *)?“

Ka küsisin ajuti neilt: „Kas pole vahet ülemuse vahel, kes vaeseid kasvatab, et nad oma elus ise võiksid end aidata, ja sellase vahel, kes nad jätab kas enese hooleks või peab neid ülal kerjusleivaga ja haigemajades, neid vaesusest tõesti välja aitamata ja nende ebavoorust ja logelemist lõpetamata?“

Palju ja sageli kujutasin neile vaikse rahuliku perekonna õnne, mis kaalumuse ja hoole tõttu tõusnud kindlale järjele ja võib anda nõu ning abi teadmatuile, kasvatatuile ja õnnetuile. Ma küsisin mõnelt tunderikkamalt, kes toetus mu rinnale, juba esimestel kuudel: „Kas sa ei tahaks heal meelel, nagu minagi, elada vaeste õnnete seas, neid kasvatada, neid teha haritud inimesteks?“ Jumal, kuis nende tunded tõusid, kuis neil pisarad silmis olid, kui vastasid: „Jeesus Maarja! Kui ma aga niikaugele jõuaksin!“

*) Siin on meil veel tegu tundmusastmega (vrld. märkus lk. 81). Kui Pestalozzi siin sõna tarvitab, siis ainult selleks, et kindlaks teha kõlblisi tundmusi ja nendega koos käivaid kõlblisi otsustusi laste juures.

Enam kui muu tõstis neid lootus, mitte igavesti jääda viletsusse, vaid kord ilmuda oma kaasinimeste sekka haritud teadmustega ja oskustega, võida neile kasulik olla ja nende lugupidamist maitsta. Nad tundsid, et ma viin nad kaugemale kui teised lapsed on, nad tunnetasid elavalt mu juhtimise seesmist ühendust oma tulevase eluga, ja õnnelik tulevik paistis nende kujutlusele saavutatavana ja kindlana. Sellepärast muutus pingutus neile peagi kergeks. Nende soovid ja lootused olid pingutuste eesmärkidega kooskõlas. Sõber, vourus tärkab sellest kooskõlast, nagu noor taim maapinna kooskõlast oma õrneimate kiudude loomusega ja tarvidustega.

Ma nägin lastes kasvavat sisemist jõudu, mille ulatus ületas kaugelt mu ootuse ja mille väljendused sageli mind nii väga imestasid kui ka liigutasid. Kui Altdorf põles ära, kogusin ma lapsed enese ümber ja ütlesin neile: „Altdorf on põlenud; praegusel silmapilgul on seal vahest 100 last peavarjuta, toiduta ja riieteta; kas te ei taha paluda meie head ülemust, et ta võtaks meie majasse neist umbes 20 last?“ Ma näen praegu veel oma silmade ees seda liigutust, mis saatis nende „ah, ja, ah, mu Jumal, jah!“ — „Aga, lapsed,“ ütlesin ma siis, „mõelge järele, mis te tahate. Meil pole raha niipalju kui tahame, pole kindel, et me nende vaeste laste pärast enam saame kui siinamaani. Teie võite sattuda niisugusesse olukorda, et nende laste pärast oma õpetuse jaoks peate enam töötama, saate vähem süüa ja peate nendega jagama isegi oma riideid. Ärge siis öelge, et soovite neid lapsi, nagu meeldiks teile kõik see nende häda pärast tõesti ja otsekohealt.“ Seda ütlesin nii tugeva rõhuga kui võisin, lasksin lapsi ise korrata, mis olin öelnud, et kindlaks teha, kas nad selgesti mõistavad, kuhu nende pakkumine viib, aga nad jäid kindlaks ja kordasid: „Jah, jah, kui me ka halvemini süüa saame, peame enam töötama ja oma riideid nendega jagama, siiski rõõmustab meid nende tulek.“

Kui mõned emigreerunud liitlased*) vaikselt pisaraga silmis surusid mulle pihku mõned taalrid nende jaoks, ei lasknud ma mehi minna, vaid kutsusin lapsed ja ütlesin: „Lapsed, need mehed on põgenenud kodumaalt ja vahest ei tea juba homme, kust ise leiavad peavarju ja ülalpidamist, ja ometi annavad nad teile oma hädas selle ande; tulge, tänage neid!“ Laste liigutus äratas neis meestes kuuldavalt nuuksumist.

Oli nii, et ma, enne kui juttu teha teatud voorusest, äratasin selle vooruse elava tunde, sest nägin kurja selles, kui lastega kõnelda asjast, millest nad isegi ei tea, mis ütlevad. Nende tunnetega ühendasin enesevõitmise harjutused**), et sel teel anda neile otsekohest kasutust ja pidet elus. Tõsi, organiseeritud distsipliin oli asutises selles suhtes samuti vähe võimalik. Ka see pidi saabuma järk-järgult tõusvaist nõudeist.

Vaikus vahendina tegevust saavutada on vahest sellise asutise esimene saladus. Vaikus, mida ma nõudsin, kui juures olin ja õpetasin, oli suur vahend mu sihi saavutamiseks ja samuti kinnipidamine kehaseisust, milles pidid lapsed istuma. Vaikuse abil viisin nad niikaugele, et silmapilgul, kui ma seda nõudsin, ka laste terve kogu järelekõneluses oli tuntav iga ebahääl, et ma võisin õpetada tasase, kähiseva häälega, ja polnud häältki kuulda peale selle, mis ma ette ütlesin ja lapsed järele kõnelesid. Kuid alati polnud see siiski mitte nii.

Ma nõudsin muu seas naljaks, et lapsed etteõeldu kordamisel peavad vaatama keskmisele sõrmele. On täitsa uskumata, millise aluse suurte sihtide saavutamiseks annab kasvatajale sellistest väiklustest kinnipidamine. Metsik

*) Endise, ennerevolutsioonilise kantonite liidu poolehoidjad, mille revolutsioon hävitas.

**) Teine kõlblise kasvatuse aste (vrđl. märkus lk. 81). Nendest harjutustest tekivad sisemised „võimise“ elamused, teadvus, et suudetakse seda teha, mis peab, ja tegemata jätta, mis lubamata.

tütarlaps, kes harjub keha ja pead tundide kaupa otse hoidma ja silmi mitte ringi käia laskma, teeb juba sellega sammu kõlblise hariduse poole edasi, mida keegi ei usuks ilma kogemusega. Need kogemused aga õpetasid mulle, et harjutus paljalt kõlblise elu kehaseisus määratult rohkem aitab kaasa vooruslike oskuste tõsisele omandamisele kui kõik õpetused ja jutlustused, mis jäetakse nende oskuste väljakujundamiseta.

Ka oli laste meeleolu selle põhimõtte järel käimisel ilmsesti rõõmsam, rahulikum ja enam valmis õilsale ja heale, kui oleks võinud arvata nende peade terve tühjuse juures kõigi hea mõistete suhtes. See tühjus takistas mind vähe, ta kitsendas mind vaevalt, sellevastu ma leidsin ta oma tegevusviisi lihtsa käigu juures täiesti tulusana, ja mul oli võrratult kergem tutvustada täitsa ilma teadmisteta lapsi lihtsate mõistetega kui neid, kel oli juba seda ja teist võõriti arusaamist peas. Ka olid nad puhaste tunnete lihtsusele lõpmata vähem kalgistunud kui esimesed.

Kui aga siiski ilmus laste juures kalkust ja toorust, olin ma vali ja tarvitasin kehalist karistust. Armas sõber, pedagoogiline põhimõte: vallanda paljaste sõnadega lastekarja vaimu ja südant, kehaliste karistuste mõju vajamata, on küll teostatav õnnelikkude laste juures ja õnnelikkudes olukordades; kuid minu ebaühtlaste kerjuslaste kirjus segus, nende vanuses, nende sissejuurdunud harjumuste juures ja tarvidusel mõjuda kõigisse lihtsate abinõudega kindlasti ning kiirelt, jõuda kõigi juures ühele sihile, oli kehaliste karistuste mõju oluline, ja kartus selle läbi kaotada laste usaldust on täitsa ekslik. Mitte üksikud haruldased teod ei määra laste tundelaadi ja mõtteviisi, vaid päev-päevalt korduv, nende silme ees seisv sinu hingeolu tõeliste avalduste suur kogu ja sinu armastuse ja lembuse aste laste vastu on see, mis määrab otsustavalt laste tunded sinu vastu, ja kui asi niisuguseks kujunenud, siis määrab selle üldise südametundmuse kin-

del olemasolu laste juures sinu üksikute toimingute mulje. Isa ja ema karistused avaldavad sellepärast harva halba mõju. Hoopis teisiti on kooli- ja teiste õpetajatega, kes ei ela lastega öö ja päeva täitsa puhastes vahekordades ja ei moodusta nendega koos üht peret. Neil puudub tuhandete asjaolude alus, mis tõmbavad külge ja köidavad laste südamed ja mille puudus teeb nad lastele võõraks ja hoopis teisteks inimesteks, kui on lastele need, kes seotud nendega puhtalt kogu selle vahekorra ulatuses. Mitte ükski mu karistustest ei tekitanud kangekaelsust; ah, nad rõõmustasid, kui ma mõni silmapilk hiljemini neile kätt pakkusin ja neid taas suudlesin.

Õnnelikkudena näitasid nad mulle, et on rahul ja rõõmsad mu kõrvakiilude üle. Kõige mõjukam, mis ma selle poolest kogesin, oli see: üks mu armsamaist lastest tarvitas kurjasti mu kindlat armastust ja ähvardas teist ülekohtuga; see pani mu keema; ma andsin talle kõva käega tunda oma meelepaha. Laps näis kurbusest murtud olevat ja nuttis vahet pidamata veerand tundi, ja niipea kui ma läksin uksest välja, tõusis ta jälle üles, läks lapse juurde, kes oli tema peale kaevanud, palus andeks ja tänas selle eest, et see kaevanud ta metsiku ülalpidamise pärast. Sõber, see polnud komöödia, laps polnud enne midagi sellast näinud. Armas sõber, mu kõrvakiilud ei võinud lastes sellepärast halba muljet tekitada, et ma terve päeva olin kogu oma puhta lembega nende keskel ja ohverdasin ennast neile. Lapsed ei tõlgitsenud valesti mu tegusid, sest et nad ei võinud võõriti mõista mu südant, küll aga vanemad, sõbrad, külastajad võõrad ja pedagoogid. Ka see oli loomulik. Aga ma ei pannud tähele tervet ilma, kui aga mu lapsed mind mõistsid.

Ma tegin aga ka kõik, et lapsed kõiges, mis võis nende tähelepanu ergutada ja kirge erutada, hästi ja selgesti aru said, miks ma talitan nii nagu talitan. Sõber, see viib mind tagasi kogu kõlblise tegevuse ulatuse harutamisele tõeliselt koduses kasvatus-vahekorras.

Terve kõlbline algharidus tugib üldse kolmele seisukohale: kõlblise meeoleolu saavutusele puhaste tunnete abil; kõlblistele harjutustele eneseületamises ja pingutuses asjus, mis õiged ja head; ja lõpuks kõlblise vaate tekitamisele järelemõtlemise kaudu õigus- ja kõlblussuhete üle, milles laps juba seisab oma olemusega ja oma ümbrusega, ja nende võrdluse teel.

Armas sõber, siiani olen su tähelepanu pööranud mõnele asjaolule oma meetodis kahe esimese seisukoha suhtes. Minu viis lastes tekitada õiguse ja kohustuse kujutusi ja mõisteid, oli sama lihtne ja põhjenes, nagu mõlemal mainitud juhusel, täitsa nende ümbruse igapäevastele vaadetele ja kogemustele. Kui nad näiteks kõnelesid ja oli müra, siis tohtisin ainult nende oma tundelt küsida, kas on võimalik nii õpetada. Aga ma ei unusta kunagi oma elus, kuidas ma leidsin nende õigus- ja õiglustunde üldiselt tugeva ja kalgistumata, ja kuidas puhas heatahtlus*) seda tunnet tõstis ja kindlustas.

Ma apelleerisin iga kord, kui majas midagi juhtus, neile enestele ja sellele tundele. Ma küsisin enamasti vaikselt õhtutunnil nende vaba arvamist. Kui näiteks külas kõneldi, et lastel polevat küllalt süüa, ütlesin neile: „Lapsed, öelge mulle ise, kas pole teid paremini toidetud kui kodus? Mõelge järele ja öelge ise, kas oleks see hea, kui teid ülal peetaks nii, et teie tulevikus ei saa usina tööga niikaugele, et võiksite otsekohe osta ja maksta, mida olete harjunud iga päev maitsuma? Või on teil puudus hädapärasemast? Öelge ise, kas arvate, et võiksin teile enam pakkuda mõistusega ja õiglusega? Kas te ise tahate, et rahaga, mis mul on, ainult 30 või 40 last ülal

*) P. teeb vahet inimese kõlblises arenemises „loomaliku heatahtluse (tierisches Wohlwollen) ja „puhastatud“ ehk „puhta heatahtluse“ (gereinigtes Wohlwollen) vahel. Esimene paneb inimest head tegema paljast sümpaatiast kellegi vastu, teine on seal olemas, kus head hea enese pärast tehakse.

peetakse, kuna mina, nagu te ise praegu näete, võin 70 kuni 80 ülal pidada? Oleks nõnda õige?”

Samuti talitasin ma, kui külas kõneldi, ma käivat lastega liiga karmilt ümber. Niipea kui seda kuulsin, ütlesin neile: „Lapsed, te teate, kui armsad mulle olete, aga öelge mulle ise, kas tahate, et ma teid enam ei karistaks? Kas võin teid ilma kõrvakiiludeta viia niikaugemale, et loobute sellest, mis nii kaua aja jooksul teisse juurdunud? Kas saate aru ilma kõrvakiiluta, kui teile midagi ütlen?” Sa oled näinud, sõber, kuidas nad Sinu nähes hüüdsid: „Jätku Jumal mulle kõrvakiilud!” ja millise südamlikkusega nad mind palusid mitte halastada, kui nad eksivad.

Laste suure hulga tõttu ei võinud ma paljugi sallida, mis kergesti sallitav väikeses perekonnas; aga ma tegin neile igal juhusel vahe selgeks ja pöörasin siin alati nende eneste poole, kas see või teine asjaolu, nagu nad ise näevad, oleks võimalik või sallitav. Ma ei tarvitanud küll kordagi nende keskel olles sõna vabadus ja ühevõrdsus, aga ma asetasin nad kõiges, mis nende õigus oli, täitsa vabasse vahekorda enesega ja nagu see neile mõnus oli, nii et igapäevane vabam ja rõõmsam hingamine tekitas pilgu ja silmad, mis minu kogemuse järele tekivad ainult väga liberaalses kasvatuses. Aga ma olin kaugel sellest, et ennast petta lasta sellest silmade särast. Ma katsusin neis iga päev saavutada tugevamat jõudu koduseks iseisvuseks, ilma milleta need inglisilmad muutuvad sageli kärnkonna-koobasteks. Aga mulle olid need inglisilmad suureks elunaudinguks. Ka ei sallinud ma ühtegi kortsunud otsaesist, ma ise hõõrusin nad siledaks, nad naeratasid siis ja kartsid isegi omavahel kortse omada. Laste hulk andis mulle iga päev nende keskel juhuseid näitlikuks teha, mis ilus ja inetu, mis õige ja ülekohtune.

Mõlemad olid iga päev ühtlaselt nakkavad ja otse samal määral, mil suurem laste hulk hädaohtu suurendas mitmekülgse kurja läbi, milles üksikud tunnistamata ja tundmata vigade poolest patustasid, asutise sisemist

korda ta olemuses sügavasti laastata, samuti andis laste hulk iga päev rohkesti puutepunkte ja juhuseid selleks, et head, mis haruldane, elavamalt arendada ja kindlamalt põhjendada, kui see väikeses kogus võimalik. Ka selle üle kõnelesin avameeli lastega.

Ma ei unusta oma elus kunagi seda mõju, mis neisse avaldasin, kui ma neile kord mingi sissehiilinud korratuse puhul ütlesin: „Lapsed, meie juures on nii kui igas teiseski perekonnas: Kus palju lapsi, seal viib igapäevane segadus ja häda, mis tekib igast korratusest, peagi ka kõige nõrgema ja halvema ema niikaugale, et ta peab lastega mõistlikumalt ümber käima ja sundima neid korrale ja õigusetegemisele oma keskel. Tõesti, otse nii on lugu ka siin: kui ka mina tahaksin teiega heal meelel ümber käia kui nõrk lollpea ja vaadata teie vigadele läbi sõrmede, siis ei või ma seda, sest et teid on palju. Et teid nii palju on ja igäiks teie seast võiks teha harjunud vigu ja halbusi, siis nakkaks teisse seitsmekümne-kordselt kõigest kurjast ja teie saaksite vahest seitsekümmend korda halvemaks, kui kodus oleksite võinud saada. On ikka nõnda, et niisuguses peres ei või sallida mõnd asja, mille tagajärjed väikeses peres silmagi ei paista ja raskuseks ei saa. Aga kui teie ei alistuks korrale, mis sellistes oludes tarvilik, siis ei võiks perekond koos seista, ja teie kõik langeksite tagasi endisse viletsusse. Mõelge ise, teie mureta söök, teie paremad riided oleksid siis ainult vahendeiks teid viletsamaks teha, kui te kõige nälja ja puuduse juures ialgi oleksite võinud saada. Lapsed, inimene õpib ilmas ainult häda või veendumuse pärast. Kui ta ei taha lasta ennast juhtida mõistusega ja siiski ei kannata mingisugust häda, siis muutub ta vastikuks. Mõtelge, kui te äkki igasugusest hädast väljas olles andute muretusele ja ülemeelikusele ja ei lase mõjuda enesesse seda, mis õige ja hea, mis peab siis teist saama!

Teil on kodus ikkagi keegi, kes teid silmas pidas, ja et teid vähe oli, võis kergesti teid silmas pidada. Ja

edasi sünnitab häda ja vaesus ise palju head; ta sunnib meid sajal juhusel mõistlikkusele, kui me seda ka heal meelel ei tahaks. Aga ka ümberpöördult: kui teie veendumuse põhjal õigust teete*), nagu te varemalt häda sunnil mõnd head ei tohtinud tegemata jätta, siis võite ka sel juhul [siin asutises] paremale järjele jõuda, kui see teil kodus iialgi võimalik oleks olnud. Kui teie vabatahtlikult sellele pürgite, mis nüüd ja edaspidi teie õnne aluseks, siis on teil omavahel ka seitsmekümne-kordne äratust ja näete seitsmekümne-kordselt seda oma keskel elavat ja elavana edasi kestvat.“

Nii kõnelesin sageli nendega, täitsa küsimata, kas igaüks mõistab iga sõna; aga ma kandsin hoolt, et kogumulje kõigile levis.

Ka elavate piltide kujutlus seisukorrast, millesse nad peavad sattuma hilisemal päeval, avaldas suurt mõju. Ma näitasin neile igasuguse vea juures, kuhu nad viivad, ja küsisin lastelt: „Kas sa tunned inimest, kes oma kurja keelega, oma ülbete ja laimavate kõnedega on saanud kõigile inimestele hirmsaks? Tahaksid sa ennast vanul päeval oma naabritele, oma kodakondsetele ja isegi lastele teha raskeks ja ilgeks?“ Nii tõin ma ette nende eneste kogemused, et meeleliselt näitlikuks teha äärmise rikke, kuhu viivad meid vead; samuti, et anda kõige hea tagajärgede elavad kujutlused; peamiselt aga, et tärgaks hea ja lohaka kasvatus ebaõrdsuste järelduste selge teadvus. „Kas sa ei tunne inimesi, kes on õnnetud ainult sellepärast, et nad pole nooruses harjunud järele mõtlema ja kaaluma? Kas sa ei tunne inimesi, kes võiksid kolm või neli korda enam teenida, kui nad ainult oskaksid kirjutada ja lugeda, ja kas ei lähe see sulle südamesse, kui oma süü pärast vanas eas jääksid pennita musta päeva jaoks ja vahest langeksid koormaks oma lastele või hoolekandele, kui jätab nüüd midagi õppimata?“

*) Vrdl. märkus lk. 87.

Ka järgmised seisukohad avaldasid lastesse sügavat mõju. „Kas tunned midagi suuremat ja ilusamat kui vaesele nõuks olla ja kannatajat aidata ta hädast, ta viletsusest? Aga kas võid sa seda, kui sa midagi ei oska, kas sa ei pea parima südamega oma teadmatuse pärast laskma kõike minna, nagu ta läheb? Aga kui sa palju tead, võid palju nõu anda; kui sa palju oskad, võid palju inimesi hädast aidata.“

Ülepea olen leidnud, et suured, paljusisaldavad mõisted on targa meelsuse ja kindla tahteotsuse esimeseks arenemiseks olulised ja asendamatud. Sellased suured, kõiki meie kalduvusi ja meie suhteid haaravad laused, kui nad on pandud inimese hingesse puhta psühholoogia, s. t. lihtsuse, armastuse ja rahu abil, viivad teda oma loomu tõttu tingimata headtahtvale, tõde ja õigust vastuvõtvale meelega, kus sadanded ja sadanded nendele suurtele tõdedele alistuvaid lauseid iseenesest mõttesse tulevad ja sügaval ta tunnetusvõimes juurduvad, kui nad ka iialgi ei jõua niikaugemale, et seda tõde sõnades väljendada*). See tõdede sõnaline väljendus, mida tarvitatakse ja mille järele teotsetakse, pole inimessoole kaugeltki mitte nii kasulik, kui meie ette kujutame oma lõtvunud ajajärgul, mis harjunud juba aastasadade eest ristiisu õpetusest ja jutlustest nii laialise kui ka pinnapealse seletuse- ja kostuseandmisega, ja mis inimpõlvest saadik, kes end valgustajaks nimetab, veel sügavamale viletsasse kõnekusse kistud.

Iseäranis ma usun, et laste esimene järelemõtlemise ajajärk segatakse sõnarikka ja õpilase hingelaadile ja ta välistele oludele ebakohase õpetusega.

*) P. ei cita seda, et kõlbline tunnetus ka mõisteliselt formuleeritakse (3. aste), kuid kardab, et selle saavutamisel ürgline tundmus nõrgestatakse paljude sõnade läbi. Sellepärast tahab ta, et võimalikult vähe mõisteid omandatakse ja nimelt ainult üksikud suured, palju haaravad pealaused kujundatakse, mis annavad tugeva ja kindla takti kõlbliste olude hindamisel.

Minu kogemuse järele oleneb kõik sellest, et iga õppe-
lause paistab neile intuiitiivse, reaalloludega *) ühendatud
kogemuse teadvuse läbi iseenesest tõena. Tõde ilma sel-
lise tagapõhjata on neile paljas, suuremalt jaolt veel kõlb-
mata ja koormav mänguasi. On selge: inimese tõde ja
õigusvõime on oma olemuselt kõrge, puhas, üldine meel,
mis võib leida toitu sõnatühjade ja paljuhaaravate suurte
vaadete, pürgimuste ja tunnete lihtsusest, mis annavad
temale õige ja tõe jaoks väga tugeva ja väga kindla takti,
ilma et ta omaks väga palju oma sisemise haritud jõu väli-
seid märke **).

Ja ka see on tõsi: sellased inimliku tunnetuse pea-
lased, mis inimest lihtsal viisil sügavalt arenenud ja
sõnakehvale tõe- ja õigustundele viivad, omavad sellega
oma sisemuses igasuguste eelarvamiste tähtsaimate ja
rikkuvamate tagajärgede vastu puhast vastukaalu. Nii-
sugustes inimestes ei saa eelarvamiste mõjul iialgi tärgata
nii pöörane kuri õpetuse seeme, ja eelarvamised, isegi
teadmatus ja ebauskki, kui vähe nad ka on iseenesest head,
ei või neis olla ja saada selleks, mida igavesti on ja igavesti
jäävad neile, kes lembeta ja õiguseta usust ja õigusest
lobisevad.

Inimtunnetuse sellased pealased on kui puhas kuld,
mille vastu neile alistunud ja neist olenevad tõed tulevad
ainult paljaks vahetusrahaks arvata. Ma ei saa jätta ütle-
mast, et niisugused tuhatkordsete, aga väikeste tilktõdede
meres ujuvad ja sellesse vajunud inimesed näivad mulle
alati vanade pudukauplejatena, kes on viimati rikkaks
saanud väikeste pennikasukeste kokkukogumisest, ja lõ-
puks endale külge harjutanud niisuguse respekti mitte
ainult pennidekorjamise, vaid ka pennide eneste ees, et
nad ühteviisi kartma löövad, kas üks penn või üks kuld-
raha võiks kaduma minna.

*) Reaallolud — olud, milles keegi elab, vaata märkus lk. 69.

***) Sisemise haritud jõu välised märgid on sõnad.

Kus hingejõudude ja nende kalduvuste harmoonia on põhjendatud inimliku kohusetäitmise vaikse viisi läbi, kus on puhtalt nauditud inimolude kõrgemad meeldivused elustatud ja kindlustatud kinnipidamisega kõrgetest lihtsatest tõdedest, seal lase rahulikult üksikud eelarvamised jääda selle, olgugi piiratud, kuid reaalse valgustuse massisse, nad seisavad seal sinu loomuse puhta arengu ja õilistuse ülekaalu juures, nagu polekski neid olemas, ja kaovad kergesti iseenesest, nagu vari valguses, kui niisuguste inimeste arenenud jõud viib neid sellele punktile.

Inimtunnetuse ja teadmise tõelised paremused peituvad inimessoole aluste kindluses, millest nad lähtuvad ja millele nad toetuvad. Inimest, kes teab palju, peab enam ja kunstlikumalt juhtima kui kedagi teist eneseüksusele, oma teadmise kooskõlastamisele oma oludega ja kõigi oma hingejõudude arengu ühetaolusele*). Pole see nii, siis saab ta teadmine talle enesele pettuleks, mis vabustab ta sisimat ja röövib talt väliselt olulised elurõõmud, mida pakub lihtne, kohtlane, enesega kooskõlas olev meel arenematule ja kõige alamale inimesele.

Armas sõber, need on seisukohad, mille pärast pean ülitähtsaks, et ei rikutaks inimkunsti eksimuste läbi seda hingejõudude harmooniat, kuhu viib meid me loomus ja meie esimesed olud.

Sõber, ma olen Sulle kujutanud oma vaateid kooliasutise koduse vaimu kohta ja oma katset seda probleemi lahendada. Ma tahan Sind veel tutvustada oma õpetusviisi mõnede oluliste punktidega ja laste õppimisega. Ma ei tunnud ühtki korda, ühtki meetodit, ühtki kunsti, mis ei oleks põhjenenud lihtsail järeldusil mu laste veendumusest, et ma neid armastan. Ma ei tahtnud ühtki tunda. Sel kombel alistasin ka laste õppimise kõrgemale vaate-

*) Vrdl. märkus lk. 69. Pestalozzi nimetab inimest, kel ainult mõistus arendatud, „mõistuse narriks“, kel ainult usulis-kõlbline külg — „südamenarriks“, kel ainult oskuseline — „kehanarriks“.

kohale, ergutada üldiselt nende paremaid tundeid ja lasta mõjuda neisse täisjõuga loodussuhet, milles nad elasid omavahel ja minu hoolitsusel.

Mul oli küll Gedike*) lugemik, aga ta tarvitamine oli mulle sama vähe oluline kui teistegi kooliraamatute kasutamine, sest ma nägin, et sellase mitmesuguse vanusega kirju lastekarja esimene õppimine on ülepea hea abinõu ühendada kõike minu sihiga harmooniliseks meeoleuks. Ma sain küll kaunis hästi aru võimatuses õpetada täieliku hea kooliasutise kujul.

Üldse pidasin õppimist kui sõnaasja sõnade suhtes, mis nad pidid õppima, ja isegi mõistete suhtes, mida need tähistasid, üsna tähtsusetuks.

Õieti ma püüdsin ühendada õppimist tööga, õppeasutist tööstusasutisega ning mõlemad ühte sulatada**). Aga ma võisin seda katset seda vähem teostada, sest et mul polnud selleks midagi sisse seatud, ei personaali ega tööde ja tarvisminevate masinate suhtes. Vähe aega enne asutise lagunemist olid mõned lapsed alles alustanud ketramisega. Ja ka see oli mul selge, et enne kui võib olla juttu sellasest kokkusulatamisest, peab püstitama õppimise ja töötamise elementaarhariduse ta puhtas erinevuses ja iseseisvuses ja selgitama kummagi õppeaine erilise laadi ja nõuded.

Ometi vaatlesin juba sel algpunktil töökust enam kehalise töö harjutuse ja teenistusvõime seisukohast kui töö tulu mõttes. Samuti pidasin ma n. n. pärisõppimist sama üldiselt hingejõudude harjutuseks ja pooldasin eriti seda, et tähelepanu, arukuse ja kindla mälujõu harjutus peab käima otsustamise ja järeldamise kunstharjutuse eel, ja esimesed peavad olema kindlasti põhjendatud, enne kui viimaseid võib hoida hädaohust, et neid ei viidaks väliste,

*) Friedrich Gedike, omal ajal tuntud pedagoog (1754—1803).

***) P. oli selle juba varemalt teostanud Neuhoft vaestekoolis (vrld. elulugu).

sõnaliste kergendusvahendite oskuse läbi pinnapealsusele ja kõrgile, petlikule otsustamisele, mida ma loen inimõnnele ja inimelu sihile palju hädaohtlikumaks kui teadmatust sajas asjas, mille vastu ollakse kindlustatud oma tähtsamate, lähemate olude kindla, vaatliku tunnetusega ja lihtsa, puhta, aga tugevasti arenenud jõutundega. Ma usun sellevastu, et inimessoole õnnistusrikkamad tunnetused lähtuvad üldiselt sellest seisukohast ja leiduvad kõige puhtamal kujul teaduse asjus kõige enam piiratud inimklassi juures.

Juhitud neist põhimõttest ei püüdnudki ma alguses nii väga, et mu lapsed jõuaksid kaugemale veerimises, lugemises ja kirjutamises, vaid et nad areneksid oma hingejõudude harjutuste kaudu nii mitmekülgseks ja nii mõjukalt kui aga võimalik. Ma lasksin neid peast veerida, enne kui nad tundsid ABC, ja terve tuba võis raskemaid sõnu peast veerida, ilma ühtegi tähte tundmata. Kujuteldagu arusaamis-astet, mida see eeldas niisuguste laste juures. Alguses jälgisin ma Gedike lugemisharjutusi sõnade juures, mida neid õpetasin nõnda veerima. Hiljemini leidsin aga jõudude üldise ja esimese harjutuse jaoks palju kasulikuma olevat terve tähestik viiekordselt häälikute järele kokku seada ja õpetada lastele täitsa peast kõigi silpide lihtsat harjutust. Ma lasen trükkida lugemise ja kirjutuse järjekorra ja alused*). Kõik kaashäälikud on liidetud täishäälikutega ees ja järel: ab, ba, ec, ce, di, id, fo, of, gu, ug jne. Siis jälgisin meetodit kolme tähega: bud, dub, bic, cib, fag, gaf, goh, hog. Juba neis ühtumeis esinevad hääldamisele ja mälule üli-rasked häälikliited, nagu näit. ig, igm, ek, ekp, bug, ulg, quast, staqu, ev, evl. Lapsed peavad iga kaks tähtederida enne täitsa õppinud olema, kui minna edasi uue juurde. Kolmandas reas järg-

*) See sündis 1801, mil ilmus „Anweisung zum Buchstabieren- und Lesenlehren“ (Juhatus veerimis- ja lugemisõpetusele).

nevad liited ja vähendused *) neljast ja viiest tähest, näit. dud, dude, rek, reken, erk, erken. Siit peale ühendan ma sellest lihtsast ürgalusest lähtuvad sõnad nende alustega, näit. ephr, ephra, ephraim, buc, buce, bucephal, qua, quak, quaken, aphor, aphoris, aphorismus, mu, muni, municipi, municipal, municipalität, ul, ult, ultra, ultram, ultramon, ultramontanisch. Vaevalt võib arvata, kui kergesti ja kui õieti lapsed õpivad lugema, kui nad lugemise ürgliited on üldiselt meelde kinnitanud ja nende organid harjunud nende kerges häälendamises. Nad ei pea siis mitte enam veerima paberilt kahe-, kolme-, neljakordseid tähtederidu, nagu nad koos seisavad, vaid neid korruga silmaga haarama ja häälutama. Aga ma näitasin neile iga rida paberil alles siis, kui nad võisid neid veerida täitsa peast; ja nimelt esiti kirjutatult ja selle järel trükitult, sest et kirjutama-õppimise harjutustega võib siduda teatavat veerimise kordamist, mis kahekordselt kasulik. Kui nad loevad ürgliidete kirjutatud ridu, siis loevad nad paari päeva pärast ka trükituid, ja paari päeva pärast taas sama ladina tähtedega.

Kirjutamisel oli minu meetod järgmine: väga kaua peatuda kolme, nelja tähe juures, mis sisaldavad paljude teiste põhijooni, ja neist vormida ning liita sõnu, enne kui nad tohtisid mõnd teist katsuda. Niipea kui nad võisid kirjutada m ja a, pidid nad kirjutama „man“ ja seda seni, kuni olid kirjutanud sõna täitsa sirgel joonel ja tähed õieti. Nii läksin ma alati, kui nad võisid kirjutada ühe uue tähe rohkem, sõna juurde, mis sisaldas tähti ühenduses nendega, millega nad juba toime said. Nii kirjutasid nad sõnu teataval määral täielikult, enne kui võisid kirjutada kolmandikkugi aabitsast. Kui lapsed kirjutasid sel kombel märgatavalt õieti ja valmis ainult kolm tähte, siis õpivad nad teised väga kergesti.

*) s. t. tähed võetakse jälle liitest ära.

Ma olin nendega pealiskaudselt läbi võtnud katked geograafiast ja loodusloost, mida sisaldab Gedike lugemik. Ühtegi tähte tundmata hääldasid nad õieti terve rea maa-kohtade nimesid ja osutasid loodusloo algmõisteis niisugust meeleteravust, kõike, mis nad looma- ja taimeriiigist kogemuse kaudu tundsid, ühendada kunstsõnadega, mis sisaldasid nende kogemuste üldisi mõisteid. Nii olin täitsa veendunud, et oleksin võinud oma lihtsa viisiga ja oma oskusega üldiselt igas aines ja kiiresti neist välja meelitada, mida nad võivad teada oma kogemusringi tõttu selles aines, nendega lõpetada teatava kursuse, mis ühelt poolt oleks sisaldanud kõik inimeste hulgale oluliselt tarvilikud teadmused, teiselt poolt muretsenud igale mõnes aines head talenti omavale lapsele piisavaid eelteadmisi selleks, et ta kergendada võiks enesele oma kultuuri edaspidist individuaalset edu, ilma et välja tõsta kõike seda selle piiratud oleku lihtsast vaimust, mida teeb tarvilikuks üldiselt nende seisukord*) ja mille psühholoogiliselt inimlikku kinnipidamist ma ise loen paremaks vahendiks, et õieti eraldada inimentalente ja reaalselt, jõurikkalt aidata edasi hästi silmapaistvaid**).

Igal pool oli mu põhimõte: viia täiusele kõige tähtsusetum, mida lapsed õppisid, ja mitte iialgi tagasi minna, ei iialgi lasta unustada sõna, mis nad õppinud, ühtki tähte, mida nad hästi kirjutanud, kunagi jälle halvemini kirjutada. Ma olin kannatlik ka kõige pikaldasematega; aga kui keegi tegi midagi halvemini, kui kord juba teinud, olin ma vali.

Laste hulk ja ebaühtlus kergendas mu meetodit. Nagu vanem ja võimelisem laps näitab ema silma all väiksema-

*) Iga inimene peab P. järele haridust saama. Aga see haridus ei tohi teda välja kiskuda sellest lihtsast vaimust ja nendest piiridest, mis temale seab ta individuaalne seisukord (vrld. märkus lk. 69).

***) Talendile tahab P. haridustee vabaks teha. Kuid talent esineb alles siis, kui ta koduste elu- ja haridustingimuste täie mõju alla seatakse, kui last kasvatatakse alguses tema seisuse kohaselt.

tele kergesti kõike, mis ta võib, ja tunneb end rõõmsana ja suurena, kui ta ema aset täidab, nii rõõmustasid ka minu lapsed, kui nad õpetasid teistele seda, mis nad ise oskasid. Nende autunne ärkas ja nad õppisid isegi kahekordselt, kui nad seda, mida nad kordasid, lasksid teisi järele kõnelda. Nii sain ma kiiresti oma laste seast isegi abilisi ja kaastöölisi. Ma lasksin neil esimestel päevadel mõned väga rasked sõnad peast veerida; ja kui üks võis sõna veerida, võttis ta kohe enese juurde mõned, kes seda ei osanud, ja õpetas neid. Nõnda kasvatasin enesele algusest peale abilisi. Lühikese aja jooksul sain ma oma laste seast kaastöölisi, kes oskasid õpetada nõrgemaile seda, mida need ei võinud, nihkusid ühes asutisega ikka edasi ja oleksid saanud asutise silmapilksete nõuete jaoks kahtlemata kõlvulisemaks ja mitmes suhtes kõlvulisemaks kui seatud õpetajad.

Ma õppisin ise nendega. Terve asutis tugis nii kunstitle lihtsusele, et ma poleks leidnud ühtki õpetajat, kellele poleks olnud liiga halb nii õpetada ja õppida nagu mina.

Seejuures oli mu eesmärk viia kõikide õppevahendite lihtsustamine niikaugemale, et iga lihtne inimene hakkaks kergesti ise õpetama oma lapsi ja et koolid saaksid aegamööda esimeste elementide jaoks peaaegu ülearuseks. Nagu ema on oma lapse füüsilise keha esimene toitja, nii peab ta ka Jumala pärast ta esimene vaimline toitja olema; ja ma pean pahesid, mis tekivad liiga varase kooli ja kõige selle läbi, mis väljaspool elutuba laste kallal kunstlikult ette võetakse, väga suureks. See aeg*) läheneb, niipea kui meie õpetuse nii lihtsustame, et iga ema võiks ise, ilma võõra abita õpetada ja sellega alati ise õppides jõuaks edasi. Mu kogemus kinnitab siin mu arvamist. Ma nägin oma ringis lapsi üles kasvavat, kes olid jälginud selles

*) Aeg, mil emad lapse esimesteks vaimlisteks toitjateks saavad.

mu rada. Ka olen ma veendunud enam kui kunagi enne, et niipea kui ükskord õppeasutised energiliselt ja psühholoogia tundmise põhjal seotakse tööasutistega, tõuseb tingimata inimpõlv, kes ühelt poolt õpib kogemuse kaudu, et siamaani õppimine ei vaja kümnendikku aja ja jõu kulust, mis harilikult sellele tarvitatakse, teiselt poolt, et seda õpetust aja, jõu ja vahendite poolest võib viia kooskõlasse koduste nõuetega nii, et lihtsad vanemad igal pool saavad katsuma osavaks harjutada selles endid või kedagi oma harilikest kodakondseist, mis õppemeetodi lihtsustamisega ja täiskoolitatud inimeste arvu kasvamisega muutub ikka kergemaks.

Selle soovitava aja lähenemiseks on väga tähtsad kaks mu kogemust: esiteks, et on võimalik ja kerge suurt laste hulka, isegi väga mitmesuguses vanaduses ühekorraga koos õpetada ja väga kaugele viia; teiseks, et sellele hulgale võib palju õpetada keset ta tööd. On mõistetav, et see õppeviis paistab mälutööna ja väliselt vormilt ka tõesti mälutööna peab tehtama.

Kuid mälu, mis sammub edasi psühholoogiliselt hästi ridastatud tunnetuste kaudu, paneb iseenesest liikuma ka teised hingejõud. Mälu, mis kombineerib raskeid tähti, elustab kujutlusjõudu; mälu, mis jälgib arvridu, seob vaimu nende sisemiste suhetega; mälu, mis omandab paljusisaldava tõe, valmistab vaimu lihtsate ja paljusisaldavate asjade tähelepanuks; mälu, mis haarab laulmist ja laulu, arendab hinges harmooniameelt ja kõrgeid tundeid. On seega olemas kunst lapsi ka paljalt mälu kaudu üldiselt ja kindlasti ette valmistada iga laadi vaimuharjutusteks.

Nende harjutuste tulemus ei tekitanud mu lastes üldse mitte ainult kasvavat arukust, vaid ilmselt kogu nende hingejõude haaravat kasvu, ja tekitas üldse meeoleolu, milles ma nägin mitmekülgselt ja kindlasti arenenud olevat inimtarkuse aluseid.

Sõber, sa nägid, kuidas kergemeelseimad valasid rohkesti pisaraid, kuidas süütuse julgus arenes, kuidas elustus kõige arusaajamate seesmine tõus. Aga ära eksi sellepärast; ära unista veel mitte viimistletud tööst! Suurima tõusu silmapilgud vaheldusid korratuse, pahanduse ja mure tundidega. Ka mina olin vähimal määral alati ühesugune. Sa tunnend mind, kui õelus ja teotus mu ümber hõljuvad. Nagu röövik tormab kiiresti kasvavate taimede kallale, nii näris hiiliv õelus sügaval mu töö juuri. Kõige koormavam oli: inimesed, kes vaatasid silmapilguks mu töörase mõõtmatusse ja nägid siin-seal mõnda, mis nende tubades ja köökides korralikum oli või mis polnud nii kui mõnes instituudis, mis asutatud kümnete tuhandetega, võtsid endile õiguse oma tarkuses anda mulle nõu ja näpunäiteid, ja kui ma leidsin liistu, mida nad tarvitasid oma jalgade jaoks, minu omadele mitesobivaks, siis uskusid nad, et ma olen võimetu tarka ja head nõu vastu võtma, ja läksid isegi niikaugemale, et sosistasid üksteisele, selle inimesega polevat midagi peale hakata, tal puuduvat kruvi.

Sõber, võid Sa uskuda, et suurimat südamlikkust oma töö vastu leidsin kaputsiinlastelt ja nunnadelt. Tegevat huvi asja vastu oli vähestel, peale Truttmanni*). Need, kellest ma kõige enam lootsin, olid nii väga mattunud poliitilistesse vahekordadesse ja huvidesse, et see väike asi ei võinud tähtis olla nende suure tegevuspiiri kõrval.

Need olid mu unistused; ma pidin Stanzist lahkuma, sest et olen nüüd uskuma hakanud end nii lähedal olevat nende täidemeinekule.

*) Valitsuse komissar Unterwaldenis.

III. Kuidas Gertrud õpetab oma lapsi.

Katse emadele juhatust anda, kuidas nad ise oma lapsi võivad õpetada, kirjades (1801).

(Valitud peatükid osalt lühendatud.)

Tõlkinud E. Oissar.

I.

Burgdorf, Uuelaastal 1801.

Mu armas Gessner *)!

Sa ütled, et on juba aeg minul avalikult väljendada oma aateid rahvaõpetuse kohta. Olgu, ma tahan seda teha, ja Sulle... kirjade reas need oma väljavaated või need oma vaated nii selgitada, kuivõrra see mul võimalik...

Ma viin Sind nüüd ise natuke aega ringi eksiteedel, kust ma enam juhuslikult kui oma pea ja kunsti abil lõpuks leidsin pääsetee.

Juba kaua, ah, mu noorusaastaist saadik hoogas mu süda kui võimas vool üksi ja ainult sihile: kinni toppida viletsuse allikas, kuhu ma nägin rahva enese ümber langenud olevat.

On juba möödunud enam kui 30 aastat, kui panin käe asja külge, mida nüüd juhin. Iselini Efemeriidid**) tõendavad, et ma praegu ei mõtle oma soovide unelmaid laie-

*) Heinrich Gessner — Pestalozzi kirjastaja ja sõber Zürichis.

**) Isaak Iselin, Baaseli raekirjutaja, Pestalozzi sõber, andis välja kuukirja „Ephemeriden“ (Päevaraamatud), milles P. on avaldanud mitmed artiklid.

malt kui tookordsel teostamiskatsel. Ma elasin aastate kaupa enam kui 50 kerjuslapse seas*), jagasin vaesuses nendega oma leiba, elasin ise kui kerjus, et õppida kerjuseid inimesviisil elama panna. Selle hariduse ideaal sisaldas põllu- ja vabrikutööd ning kauplemist. Ma olin kõiges kolmes asjas täis kõrget ja kindlat takti selle plaani suuruse ja olulise osa teostamiseks, ja ka praegu ei tunne ühtki viga tema alustes...

Mu kava ebaõnnestus. Aga... mu veendumus selle õigusest polnud kunagi suurem kui ta ebaõnnestumisel; ka pürgis mu süda siiski ikka vankumata sama sihi saavutamisele...

Ma tundsin rahvast, nii nagu teda ei tunnud keegi mu läheduses... Ma nägin ta viletsust; aga ma kaotasin iseene selle viletsuse hajunud üksikute allikate laias pildis ja ei rühkinud praktilises võimises ta hädasid kõrvaldada mitte sel määral edasi, nagu laienesid mu vaated ta seisukorra tõe üle; ja isegi raamat, mille pressis välja mu süütuselt tunne sellastest seisukordadest, isegi „Lienhard ja Gertrud“ oli mu sisemise abituse töö ja mu kaas-aeglaste keskel kui kivi, mis kõneleb elust ja on surnud...

Ma jätsin end hooletusse ja kadusin võimsa tungi pöörisesse, mis ihaldas väliseid tagajärgi, mille sisemisi aluseid ma eneses ei töötanud läbi küllalt põhjalikult... Raske meeleolu rõhus mind...

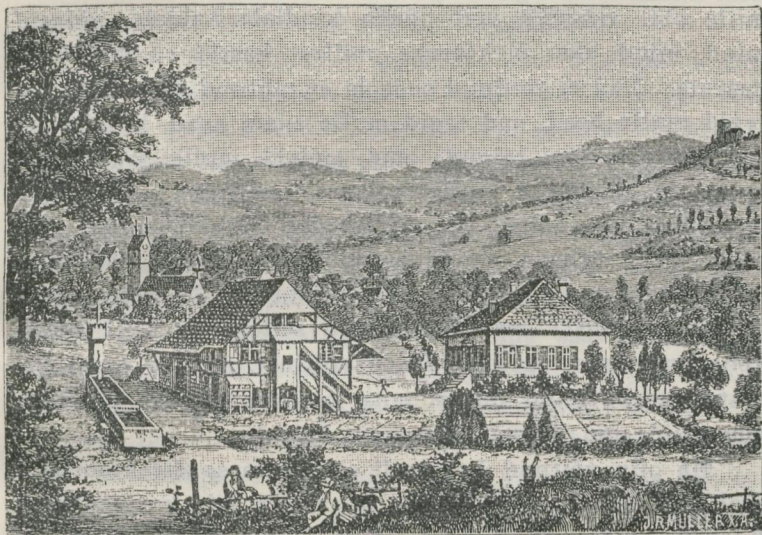
Kuid pole nii, et ma ei tunnud oma vajumist ega püüdnud talle vastu mõjuda. Ma kirjutasin kolm aastat uskumatu vaevaga raamatu kallal „Uurimused looduse käigu üle inimessoo arengus“**), peamiselt sihiga jõuda enesega selgusele oma lemmikideede arengu üle ja kooskõlastada oma loodustunded oma kujutlustega kodanlikust õigusest ja kõlblusest. Aga ka see töö on mulle enesele jällegi tunnistus mu seesmisest abitusest...

*) Mõeldud Neuhofti vaestekool (1774—1780).

**) Vaata P. elulugu sissejuhatuses.

Mu jõu ebavõrdsus mu vaadetega kasvas seda enam ja tegi ikka suuremaks vahe, mille pidin täitma oma sihi saavutuseks, ja mida ikka vähem võisin täita.

Ka ei lõiganud ma rohkem kui külvasin. Mu raamatu mõju mu ümber oli sama kui terve mu tegevuse mõju; peagi ei mõistnud mind keegi ja ma ei leidnud oma ümbruses kahtki inimest, kes mulle kaudselt mõista ei annud, et terve mu raamat on lori.

Neuhof.

Ma olin hallide juustega veel laps; aga nüüd oma olemuses sügavasti vapustatud laps. Ma pürgisin ka selle aja tormis oma elusihile, aga ühekülgsemalt ja eksivamalt kui tegin seda kunagi varemini. Ma otsisin ka nüüd kodanliste pahede vanade allikate üldises paljastuses, kodanlise õiguse ja ta aluste kirglikkudes kujutustes ja üleskihutatud vägivalla-vaimu kasutamises rahva üksikute hädade vastu teed oma sihile. Aga ka mu varema aja parem tõde oli minu ümber elavaile inimestele ainult kõla ja

sõnad; seda enam pidi mu praegune vaade asjadele meele-
letus olema... Aga siiski ma tundsin rahvast, ta metsis-
tumise ja alandamise allikaid paremini kui keegi teine;
aga ma ei tahtnud midagi, muud midagi kui nende allikate
kinnitoppimist ja häda lõpetamist; ja Helveetsia uued
inimesed (*novi homines*), kes ei leppinud nii vähesega ja
ei tunnud rahvast, leidsid loomulikult, et ma nende seltsi
ei sobi; need inimesed, kes oma uues seisukorras nägid
igas õlekõrres — nagu naised laevaõnnetusel — masti,
mille abil vabariik võib jõuda kindlale kaldale, pidasid
mind, mind üksi õlekõrreks, millest kasski ei saa kinni
haarata. Nad ei teadnud seda ja ei tahtnud seda, aga nad
tegid mulle head, nad tegid mulle enam head, kui inimesed
mulle kunagi teinud: nad andsid mulle tagasi mu
enese, ja ei jätnud mulle vaikes imetluses oma laeva
paranduse moonduse üle pärast laevahukku muud kui
sõna, mille ütlesin nende segaduste esimestel päevadel:
„Ma tahan saada koolmeistriks.“ Selle jaoks
leidsin usaldust; ma olen saanud selleks, ja selle seisukoha
omamisest saadik võitlen võitlust, mis ka mu tahte
vastu sunnib mind täitma oma sisemise abituse puudusi,
mis muide mu lõppsihtide vastu käisid...

Ma olin võitnud Legrandi abil esimese direktoriumi
usalduse rahvahariduse asjus ja tahtsin laia kasvatuskava
Aargaus teostama hakata, kui Stanz maha põles ja
Legrand mind palus õnnetuse kohta valida kord oma asu-
paigaks. Ma läksin. Ma oleksin läinud mägede kauge-
maisse kuristikudesse, et läheneda oma sihile, ja ma
lähenesin talle tõesti. Aga mõtle mu seisukorda — mina
üksinda; täiesti ilma igasuguste kasvatusvahenditeta;
mina üksinda — ülem-järelevaataja, kassameister, tööline
ja peaaegu teenijatüdruk, lõpule-ehitamata majas, keset
igasugust teadmatust, tõbesid ja ootamatusi. Laste arv
tõusis aegamööda kuni kaheksakümneni, kõik mitmesugu-
ses vanuses, ühed väga nõudlikud, teised lausa kerjused;
kõik — vähesed välja arvatud — täitsa harimata. Milline

ülesanne neid harida, neid lapsi arendada, milline ülesanne!

Ma julgesin seda lahendada ja seisin nende keskel, kõnelesin neile ette hääli, lasksin neid sama korrata; kes seda nägi, imestas selle mõju... See oli õieti haaramine selle kunsti pulsi järele, mida ma otsisin — hulljulge võte; nägija poleks julgenud tõesti seda teha; õnneks olin ma pime, muidu poleks ka mina julgenud. Ma ei teadnud kindlasti mitte, mis tegin; aga ma teadsin, mida tahtsin, ja see oli: surm või sihi teostamine...

Et ma olin sunnitud lapsi õpetama üksinda ja ilma igasuguse abita, õppisin ma paljusid lapsi koos õpetama; ja et mul polnud muud vahendit kui kõvasti ettekõnelemine, arenes loomulikult mõte lapsi õppimise ajal joonistada, lugeda ja töötada lasta. Mulle järele rääkiva hulga segadus viis mind takti nõudele, ja takt tõstis õpetuse mõju. Laste täielik teadmatus kõigis asjus sundis mind kaua peatuma algpunktidel ja see viis mu kogemusele kõrgemaist sisemistest jõududest, mis saavutatakse esimeste algpunktide täielikkusega, ja tunde mõjul, et kõik lõpuleviidu ja täielik on ka kõige madalamal astmel. Ma aimasin iga tunnetusaine lähtekohtade ühendust ta lõpliku kavandiga, enam kui kunagi varemini, ja tundsin mõõtmatuid lünki, mis peavad tekkima igas teadmistereas nende algpunktide segadusest ja ebatäiuslikkusest, samuti enam kui kunagi varemini*). Tagajärjed tähelepanust sellele täiuslikkusele ületasid kaugelt mu ootused. Lastes arenes kiiresti neile tundmatu jõu teadvus, ja iseäranis üldine iluduse- ja korratunne. Nad tundsid iseendid, ja hariliku koolimeeleolu raskus kadus mu tubadest kui tont. Lapsed tahtsid, võisid, püsisid, viimistlesid ja naersid; nende meeoleolu polnud õppijate meeoleolu, vaid unest ära-

*) P. õpetuse peanõudeid on, edasimineku olgu pikaline ja ilma lünkadeta (lückenlos); uus peab tuttavale liidetama orgaaniliselt, vaevalt märgatava lisana.

tatud tundmatute jõudude meeoleu, hinge ja südant ülen-
dav aimus, kui kaugele need jõud neid võiksid viia ja
viiksid.

Lapsed õpetasid lapsi. Nad katsusid teostada seda,
mis ma iganes ütlesin. Ka siia viis mind häda. Et mul
polnud kaasõpetajaid, asetasin võimekama lapse kahe vöi-
metuma vahele; ta võttis nende ümbert kätega kinni, ütles
neile ette, mis teadis, ja need õppisid talle järele ütleva
seda, mida nad ei osanud *).

Armas sõber, sa oled kuulnud sellise koosõppimise
kihinat, näinud selle julgust ja rõõmu. Ütle ise, kuidas
tundus see sulle, kui seda nägid? Ma nägin su pisaraid,
mu rinnas kees viha inimese vastu, kes veel võiks öelda:
Rahva õilistamine on ainult unistus.

Ei, ta pole unistus; ma tahan rahva kasvatuses kunsti
anda ema kätte, lapse kätte, süütuse kätte, ning nurjatu
vaikib ja ei ütle enam: see on unistus! Jumal! Kuidas
täna sind oma häda eest! Ilma hädata ei kõneleks ma
neid sõnu ja ei sunniks kurja vaikima...

Niikaugemale jõudsin Stanzis. Ma tundsin, et mu koge-
mused võimalusest rahvaõpetust psühholoogilisele alusele
põhjendada, tõelised vaatetunnused ta aluseks asetada ja
pinnapealselt sõnasäralt mask ära kiskuda otsustavad on.
Ma tundsin, et võin lahendada probleemi sügavmõttelise
ja tagasihoidliku mehe jaoks; aga hulgale, kes eelarvamis-
tes kinni, ei suutnud ma selgeks teha, mida ma küll tead-
sin. Jäi Bur g d o r f i ülesandeks mind selleks koolitada.

Aga mõtle — sa tunnend mind — mõtle, missuguste
tunnetege ma Stanzist lahkusin. Nagu merehädaline
silmas väsitavate, puhkusetu ööde järele viimaks maad,
hingab elu lootust ja siis näeb end jälle õnnetust tuulest
mõõtmatale merele paisatavat, küsib tuhat korda oma
värisevas hinges: miks ei saa ma surra? — ja siiski

*) Pestalozziga samal ajal tulid sellele mõttele inglased Bell
(1753—1832) ja Lancaster (1778—1838).

sügavusse ei hüppa, vaid sunnib väsinud silmi lahti olema ja vaatab jälle ringi, otsib jälle kallast ja kui seda näeb, pingutab kõiki oma liikmeid kuni kangestuseni: nii olin mina...

Ma leidsin Gurnigelis*) puhkepäevi. Mul oli neid vaja. On ime, et ma veel elan. Aga see polnud minu kalas, see oli kivi meres, kus ma puhkasin, et jälle ujuda...

Imestati, kui ma Gurnigelilt alla tulin oma endise tahtega ja oma eelmise sihiga, ja ei tahtnud, ei püüdnud midagi muud kui taas kokku siduda katkestatud lõnga kuskil nurgas ja ilma mingisuguse kõrvalsihita.

Rengger ja Stapfer rõõmustasid. Ülemkohtunik Schnell soovitas mulle minna Burgdorfi**), ning paari päeva pärast olin seal ja leidsin maavalitseja Schnell'is ja doktor Grimm'is mehi, kes tundsid lahtist liiva, millel meie vanad ja pihastunud koolid seisavad, ja mitte võimatuks ei pidanud, et selle tuhkliiva all on siiski kõva põhi. Ma võlgnen neile tänu. Nad olid tähelepanelikud mu eesmärkide vastu ja aitasid tegevusega ja heatahtlusega alustada teed, mida otsisin.

Ka siin polnud see raskusteta. Õnneks koheldi mind juba alguses umbes nii nagu iga teist koolmeistrit, kes ümber joostes otsib leiba. Mõned rikkad tervitasid mind sõbralikult; mõned vaimulikud palusid mu kavatsusele Jumala õnnistust; mõned targad uskusid, et sellest võib tulla nende lastele mõndagi head; kõik näis väga korrapäraselt sellega piirduvat, et ära oodata, kuni selgub, mis välja tuleb.

Aga popsi-koolmeister all linnas***), kelle koolituba ma õieti pidin tarvitama, hakkas asjast sügavamalt kinni. Ma usun, ta aimas, et mu agara ABD-kiremise viimane siht on lõpuks tema kohta kõige naha ja karvadega oma kotti pista. Äkki levisid varsti tänavail, mis tema naab-

*) 25—30 km lõuna pool Berni.

**) Linnake Berni kantonis, Suure-Emme jõe kaldal.

***) Kingissepp Dysli.

ruses, kuulujutud, Heidelbergi katekismus*) olevat hädaohus. See aga on Schveitsi reformeeritud usulistes linnades ikka veel toit, mille juures lastakse seista lihtkodanikkude ja popside lapsi sama kaua kui kõige rumalamaid talumatsisid külades, ja sa tead, et viimaseid sunnitakse selle kallal õppima seni, kui nad peavad minema papi juurde lugema, s. o. kuni kihluseni.

Kuid Heidelbergi katekismus polnud ainus asi. Sosisitati samul tänavail üksteisele kõrva, ma ei oskavat ise mitte kirjutada, rehkendada, isegi mitte õieti lugeda. Mu sõber, Sa näed nüüd, tänavakõnes pole kõik ebaõige: ma ei osanud tõesti mitte õigesti kirjutada, lugeda ja rehkendada. Aga sellastest õigetest tänavatõdedest järeldatakse alati liiga palju. Sa nägid seda Stanzis: ma võisin õpetada kirjutama, ilma et ise oleksin võinud õigesti kirjutada, ja vististi oli minu mittevõimine kõigis neis asjus oluliselt tarvilik, et viia mind õppemeetodi ülimalle lihtsusele ja vahendite leidmisele, mille abil ka kõige harjumatumad ja rumalamad oma lastega võivad sihile jõuda.

Vahepeal ei võinud Burgdorfi popsidest arvatagi, et nad kõike seda**) juba ette omaks võtavad, veel vähem seda uskuma peaksid. Nad ei teinud ka seda mitte. Nad otsustasid ühel kokkutulekul, et nad ei taha uue õpetuse proovi teha lasta oma lastega, proovigu kodanikud seda oma laste kallal. Nii sündiski. Heasoovlikud inimesed ja sõbrad viisid asja igasuguste võtetega, mis sellases kohas ja sellaseks otstarbeks tarvilikud, viimaks niikaugele, et pääsin ülal linnas alamaisse koolidesse. Ma lugesin end õnnelikuks. Siiski olin alguses veidi ära hirmutatud; ma kartsin iga silmapilk, et mind saadetakse veel kord koolitoast minema. See tegi mind tõepoolest veel saamatumaks kui olen muidu, ja kui ma mõtlen tule ja elavuse peale, millega esimestel tundidel Stanzis ehitasin otse nõiatempli, ja siis argust, millega ronisin Burgdorfis käsitöö-päraselt

*) Reformeeritud usu katekismus (usutunnistuse-kiri a. 1563).

**) Seda = mis P. kord kätte saab.

kooli-ikkesse, siis ei saa ma peaaegu aru, kuidas sama inimene võis teha nii esimest kui ka teist.

Siin oli koolis korda, näilikku vastutust, natuke pedantsust ja upsakust. Kõik see oli mulle võõras; ma polnud sellast oma elus kannatanud; aga ma tahtsin saavutada sihti ja kandsin seda nüüd, kiresin jälle iga päev oma aabitsat hommikust õhtuni ja läksin plaanitult sellel empiirilisel teel edasi*), mille Stanzis pidin katkestama. Väsimata liitsin kokku silpide jadasid; kirjutasin terved vihud täis silpide- ja arvudejadu ning katsusin igal viisil veerimise ja rehkendamise algeid viia ülimalle lihtsusele... Aga tähtede asemel, mida lasksin Stanzis lapsi krihvliga joonistada, lasksin neid nüüd joonistada nurki, nelinurki, jooni ja kaaresid.

Selles töös arenes aegamööda aimus vaate ABD võimalusest, mis praegu mulle tähtis ja mille teostamisega minu silmade ette astus, olgugi nüüd veel tumedalt, terves ulatuses üldine õppemeetod kõige oma raamiga...

Mulle jutlustati juba poisikingis, et on püha asi alt üles teenida. Aga nüüd olen ma kogenud, et teha imet, peab hallide juustega alt üles teenima...

Kuna ma kõiki tolmunud koolikohustuse ülesandeid ei võtnud kätte kuidagi pinnapealselt, vaid hommiku kella 8-sast kuni õhtu kella 7-ni, väheste vahetundidega, ikka edasi töötasin, põrkasin loomulikult iga silmapilk vastu tõsiasju, mis tõendavad füüsilis-mehaaniliste seaduste olemasolu, mille järele meie vaim võtab vastu ja kinni peab väliseid muljeid kergemalt või raskemalt**). Ma korraldasin ka oma õpetuse iga päev enam sellaste reeglite aimusel; aga ma polnud nende põhimõtte üle tõesti mitte niikaua teadlik, kuni kohtunik Glayre, kellele ma kord mineval suvel katsusin teha arusaadavaks mu tege-

*) P. jõudis oma sihile kogemuse, katsete teel.

***) P. otsib seadusepärasust, vaimlist mehhanismi (nimetab seda füüsilis-mehaaniliseks seaduseks), mille järele vaim tõuseb tumedalt ettekujutustelt ilmsetele mõistetele.

vuse olu, mulle ütles: *Vous voulez mécaniser l'éducation*. Ta tabas naela pihta ja pani mu suhu sõna, mis tähistas mu eesmärgi ja kõikide vahendite olu...

Ma püüdsin ka siin, ilma et põhimõtte kohta, millest lähtusin, oleksin teadvusel olnud asjades, mis lastele seletasin, ennast juhtida lasta lähedusest*), milles need asjad puudutavad nende meeli, ja nagu ma jälgisin õpetuse algusi äärmiste punktideni, nii katsusin ma ka lapse õpetuse algusaega kindlaks teha kuni ta esimese punktini, ja peagi olin veendunud: tema õpetuse esimene tund on ta sündimistund. Sellest silmapilgust peale, kui ta meeled saavad vastuvõtlikuks looduse muljeile, sellest silmapilgust peale õpetab last loodus. Elu uudsus ise pole muud midagi kui vastvalminud võime muljeid vastu võtta; see pole muud kui täiusele jõudnud füüsiliste idude ärkamine, mis pürgivad kõigi oma jõudude ja kõigi oma tungidega oma enesehariduse arengule; ta pole muud kui täiusele jõudnud looma ärkamine, kes tahab inimeseks saada ja peab inimeseks saama.

Inimese iga õpetus pole seega muud midagi kui kunst pakkuda kätt sellele looduse pürgimusele oma enese arengu poole**), ja see kunst toetub oluliselt lapsele antavate muljete ja tema arenenud jõu sellekohase astme vastavusel ja harmoonial. Järjelikult on tingimata olemas muljetes, mis lapsele peab õpetuses antama, teatav järjekord, mille algus ja edasimineku peavad täpsalt sammu pidama lapse arendatavate jõudude alguse ja eduga***).

Ma nägin seega peagi, et selle järjekorra kindlaksmääramine inimtunnetuste terves ulatuses, eriti põhi-

*) P. seab hiljemalt (v. allpool) üles n. n. füüsilise läheduse seaduse, mis ütleb, et lapsele need asjad kõige lähemad on, mis tema „pesast“, elutoast, tema kogemusingist pärit, teiselt poolt, mis tema meeltele kõige lähemad.

**) Õpetaja seega ainult looduse käsiline.

***) Selles järjekorras peitubki P. füüsilis-mehaaniline seadus (vrđl. märkus lk. 109).

punktides, millest lähtub inimvaimu areng, on lihtne ja ainus tee kunagi jõuda tõsistele, meie loomust ja nõudeid rahuldavaile kooli- ja õpperaamatuile. Samuti nägin pea, et nende raamatute valmistamisel on oluliselt tähtis vahet teha terve õpetuse üksikute osade vahel laste tõusvate jõudude suuruse järele, ja kõiges kolmes aines*) määrata suurima täpsusega, mis neist osadest sobib lapse igale vanadusele, et temale mitte andmata jätta, milleks ta täitsa võimeline, et teisest küljest teda mitte koormata ja häiritada sellega, milleks ta pole täitsa võimeline.

Mulle sai selgeks: laps tuleb viia kõrgele reaali- ja keeleteadmiste astmele, enne kui mõistlik on temaga vee-rida; ja selle lausega oli minule otsustatud, et lapsed vajavad kõige varasemas eas psühholoogilist juhtimist kõikide asjade mõistlikus vaatlemises. Et aga niisugune juhtimine pole mõeldav ja oodatav inimeste juures, nagu nad on, ilma kasvatuskunsti kaasabit, siis pidin ma paratamata sattuma vaateõpetuse-raamatute vajadusele, mis käivad aabitsa eel, et lastele hästivalitud ja hästisuunatud piltide kaudu juba ette selgeks teha mõisted, mis nad peavad omandama keele kaudu... Mõlemad, laste jõud ja kogemus, on ses vanaduses juba suured, aga meie eba- psühholoogilised koolid pole oluliselt muud midagi kui masinad, mis lämmatavad kunstlikult kõik jõu ja kogemuse saavutused, mis loodus ise neis ellu kutsunud...

Armas Gessner, kui hea saab mul olema hauas, kui ma olen suutnud nende allikate tunnetuseks kaasa aidata! Kui hea saab mul olema hauas, kui korda läheb loodust ja kunsti rahvaõpetuses nii tihedalt ühendada, nagu nad praegu vägivaldselt teineteisest on eraldatud...

Kuid ma pöördun jälle oma teerajale. Kui ma nõnda meetodi enese ja laste huvides, kes hällist peale peavad selle järele haritama, otsisin taga iga õpetuse ja iga jõu esimesi algpunkte, võtsin koolilaste juures, keda ilma

*) Arv, ruum, keel.

minu meetodita õpetatud ja kes mu kätte sattusid, tarvitusele abinõud, mis näisid otse vastu käivat mu põhilauseile ja peamiselt asi- ja keeleteadmiste psühholoogilisele järjekorrale, mille lõnga juhil laste mõisteid pidi arendatama. Ma ei võinud teisiti kui pidin jõu astme, mida nende juures ei saanud põhjendada, kuni viimse tumeda punktini välja uurima. Tegin seda igal viisil, mis aga võimalik oli, ja ma leidsin seda igal pool, ka suurima viletsuse prügi all, tugevuselt hoopis kaugeemale arendatuna, kui näis mulle võimalik olevat iga-suguse kunstteadmise ja kunstjõu*) arusaamatul puudusel. Niikaugelt kui inimesed mõju avaldasid, leidsin ma nimetat lõtvumist, aga selle lõtvumise taga polnud loodus siiski veel mitte surmatud. Ma olen seda nüüd kogenud ja võin öelda: läheb kaua, läheb uskumata kaua, enne kui inimesoo eksimus ja hullumeelsus meie loomuse lapse südames on täitsa lämmatanud. On olemas Jumal, kes pannud vastukaalu meie enese rinda sellele märatsemisele iseenese vastu...

II.

Burgdorffis väsisin pea, nagu Stanzis... Ma tegin võrdlematult enam kui olin kohustatud, ja inimesed uskusid, et ma olen enam kohustatud kui tegin. Mu rind jäi haigeks alalisest koolitööst hommikust kuni õhtuni, nii et jällegi kartsin äärmist hädaohtu.

Niisugune oli mu seisukord, kui Fischeri**) surm tõi mu juurde koolmeister Krüsi, kelle abil õppisin tundma Tobleri ja Buss'i, kes mõni nädal hiljemini liitusid minuga. Nende liitumine minuga päästis mu elu ja hoi-

*) Pestalozzi tarvitab sõna „kunst“ harilikult „kasvatuskunsti“ mõttes, millega see sõna ka tõlgitud. Siinkohal mõtleb ta „kunstteadmise ja kunstjõu“ all kasvatus kaudu omandatud teadmist ja jõudu.

**) Johann Rudolf Fischer oli hästi haritud noormees, kes Burgdorffi lossis oli käima pannud väikese kooli, kus õpetas Krüsi. See kool ühines P. kooliga pärast Fischeri surma.

dis mu ettevõtte varajasest surmast, enne kui ta elama sai hakata... Abi, mis ma neist meestest kogu oma ettevõtete ulatuses saan, annab mind mulle enesele majanduslikult kui ka kõlbliselt jälle tagasi...

IV.

Sõber, Sa oled nüüd õppinud tundma mehi, kes praegu minuga töötavad. Aga nad polnud mul minu siinoleku algusest; ma ei otsinudki neid alguses; sest ajast peale kui ma Stanzist lahkusin, olin nii pelglik ja väsinud, et mu varemate rahvakasvatuse-plaanide ideed hakkasid minus eneses kokku kuivama ja ma tahtsin praegusi sihte piirata paljalt olevate kooliviletsuste üksikute isoleeritud parandustega. Ainult häda ja asjaolu, et ma ei saanud sedagi teostada, sundisid mind jälle ainsamale teele, mille kaudu on saavutatav mu vanade sihtide olu. Siiski töötasin mitu kuud piirides, kuhu meelitas see minu enese kokkukuivamine. Mu seisukord oli omapärane; mina oma teadmatusega ja harjumatusega, aga ka oma laiaulatusliku jõu ja lihtsusega kõige alam nurga-koolmeister, ja siis sama inimesena samal silmapilgul kõige sellega õpetuseparandaja, ja nimelt ajajärgus, kus Rousseau ja Basedowi ephohhist peale oli selle sihi saavutamiseks pool ilma liikuma pandud. Ma ei teadnud silpigi sellest, mis need kõik tegid ja tahtsid*); nägin ainult niipalju, et õpetuse ülimald punktid, ehk palju enam kõrgeim õpetus ise siin ja seal on viidud täiusele, mille sära pimestas mu teadmatust, nagu päikesevalgus nahkhiirt. Ma leidsin isegi õpetuse keskmised astmed kaugelt üle mu teadmuste ringi ulatavat, ja nägin koguni ta kõige madalamaid punkte mõnigi kord sipelga hoolsusega ja sipelga ustavusega läbi töötatud olevat, mille teenuseid ja tagajärgi mingil viisil ei saanud tunnustamata jätta. Kui aga siis pidasin silmas tervet õppekorraldust ehk palju enam õppekorraldust kui

*) Rousseau „Emile“ oli P-le küll hästi tuttav.

tervikut ja ühenduses indiviidide massiga, keda peab õpetatama, siis näis mulle enesele ka see vähene, mida võisin siiski teostada kõiges oma teadmatuses, lõpmata palju rohkemana kui see, mis ma nägin rahvast selles suhtes tõepoolest nautivat... Ma ei võinud salata, et kooliõpetus sel kujul, nagu ma seda teostatud nägin, põrmugi ei kõlba suure üldsuse ja alama rahvaklassi jaoks, vähemalt sel kujul mitte, nagu seda teostatud nägin. Niivõrra kui ma seda tundsin, näis see mulle suure majana, mille kõige ülemine kord kiirgab küll kõrges, täiuslikus kunstis, aga on eluasemeks ainult vähestele inimestele; keskmisel korral elab juba rohkem inimesi, aga seal puuduvad trepid, mida mööda nad inimlikul viisil võiksid tõusta kõrgemale korrale; ja kui nad himustavad natuke loomalikult sinna ronida, siis lüüakse neil käsi või jalg, mida nad võisid selleks tarvitada, ettevaatuse pärast pooleks; kolmandas elab arvutu inimkari, kes omab täitsa samu õigusi ülemistega päikesepaiste ja terve õhu kohta; aga ta jäetakse akendeta koobaste vastikus pimeduses mitte ainult enese hooleks, vaid seal puuritakse vägivaldselt silmad välja neil, kes julgevad pead tõsta, et vaadata ülemiste kordade sära poole.

Sõber, see vaade asjust viis mu loomulikult veendumusele, et on oluline ja tungiv tarve kooli pahesid, mis lõdvendavad Euroopa suuremaid inimhulki, mitte ainult üle kliisterdada, vaid juurtest parandada..., et on oluliselt võimatu kõrvaldada kooli pahesid suures ulatuses ja kestvalt, kui selle juures ei alistata kõige õpetuse mehaaniline vorm neile igavestele seadustele, mille järele inimvaim tõuseb meelelistest kujutlustest ilmsete mõisteteeni*).

See tunne, mis minus — nagu öeldud — iga päevaga kõvenes, viis ka mind ühtlasel sammul seisukohtadele, mis haaravad kogu kasvatusolu ta tervikus, ja sinna, et ma, olgugi et oma sisemises meeles tol korral sarna-

*) vrdl. märkus lk. 109.

nesin hiirega, kelle kass auku hirmutanud ja kes tohib sellest vaevalt välja vaadata, siiski pidin aru saama, et mu praeguse kokkukuivamise kitsarinnaline ja poolik plaan kooliolude nõuetele mitte ainult mingit kasu ei too, vaid kergesti muutuvatel asjaoludel siin ja seal võib mõjuda nii, et vaeseid lapsi hariliku oopiumiportsjoni kõrval, mida nad sageli peavad neelama kooli nelja seina vahel, veel teist sunnitakse neelama. Aga isegi, kui ma seda ei oleks kartnud, meeldis mulle mu isoleeritud koolmeisterdamise surnud tühjus päev-päevalt ikka vähem, ja ma näisin tõesti oma pingutustest hoolimata olevat meresõitja seisukorras, kes, kaotanud ahingi, tahtis nüüd õngega proovida vaalaskala püüda. Muidugi see ebaõnnestus. Ta pidi, kuigi ta selle juures oleks võinud kõige elusaga hukkuda, jälle uue ahingi kätte võtma, või igal pool lõpetama vaalaskala-püügi; ja mina, niipea kui sain aru, et on tingimata tarvilik õpetuse põhimõtted igal pool kooskõlastada looduse käiguga, olin samas seisukorras. Looduse nõuded minu õpetusele polnud enam isoleeritud, vaid olid oma jõudude ja asendite terves seoses mu silme ees, ja ma olin sunnitud, kui ma oleksin pidanud seejuures nagu vaalaskala-püüdja kõige elusaga põhja minema, kas loobuma mõttest midagi, ka kõige vähemat, oma alal korda saata, või respektierima looduse seost küsimata, kuhu ta mind ka oleks võinud viia. Ma tegin viimast, usaldusin veel kord ja nimelt veel kord pimesi ta juhtimisele ja otsustasin korraga peale seda, kui olin peaaegu aasta otsa tahtetu nurga-koolmeistrina tõuganud paljalt aabitsakäru, avada asutist, mis sisaldas mitte vähem kui vaestemaja, õpetajateseminari ja pensioniasutise alused, mis aga juba esimesel aastal nõudis ettemaksu, millest lootust ei olnud tol korral kümnendikkugi oma näppude vahele saada. Kuid siiski see läks... Ja, Gessner, mu katsed arenesid edasi ja on valminud küpsevaks viljaks.

Sõber, inimene on hea ja tahab head, ta tahab ainult, et tal selle juures ka hea oleks, kui ta seda teeb; on see

paha, siis on vististi tõkkeid tehtud teele, millel ta tahtis hea olla. Oh, see tee kinnipanek on hirmus asi ja nii üldine, ja inimene on sellepärast ka nii harva hea. Aga siiski ma usun igavesti ja üldiselt inimsüdamesse, ja lähen nüüd selles usus oma põhjata teed, nagu oleks see roomlaste sillutatud.

Ometi tahtsin Sind viia oma ideede keerdkäikudesse, millest ma pidin läbi tungima, et enesele selgust muretseda eneses õpetuse mehaaniliste vormide ja nende alistumise üle meelelise looduse igavestele seadustele. Sõber, selleks otstarbeks tahan Sulle ära kirjutada mõned kohad teadaandest, milles andsin aru umbes poole aasta eest oma katsetest asutise mõnele sõbrale, mis valgustavad mitmekülselt mu ideedekäiku *).

„Inimene,“ ütlesin selles töös, „saab inimeseks ainult kasvatuskunsti läbi; aga kui kaugele see ka ei lähe, see meie eneste juht, mis iseenestele loome, ta peab siiski end aheldama kõiges oma tegevuses kindlasti looduse lihtsale käigule. Mis ta ka korda ei saada, kui julgesti ta meid ka ei tõsta välja meie loomaliku olemise seisusest ja õigussest, ei suuda ta siiski selle vormi olule, mille kaudu inimessest tõuseb segastest vaadetest ilmsete mõisteteni, karvaväärtki juurde lisada. Ta ei tohigi seda teha..

Kui mõõtmatu kasvatuskunsti tulemus iseenesest ja oma terves ulatuses ka ei ole, nii väike ja vähemärgatav on igal juhul üksikasi, mis kunst lisab juurde looduse käigule, ehk pigemini selle alusele ehitab. Ta abinõud meie jõudude arendamiseks piirduvad oluliselt sellega, et ta selle, mis loodus meile pakub laiali, suures kauguses ja segastes suhetes, võtab kokku kitsamasse ringi ja korrapärastesse ridadesse ja toob lähemale meie viiele mee-

*) Järgnev tsitaat käib osalt ühte Pestalozzi sõprade soovil kokkuseatud märgukirjaga „Die Methode“ (27. VI. 1800). Tsitaati võrreldes sellega tekib küsimus, kas kirjutab P. väga vabalt ära või on algupärandiks veel mingi teine aruanne, mis eelmainituga sarnaneb.

lele suhetes, mis kergendavad meie meelespidamist ja tõstavad meie meeli niikaugele, et võime maailma asju iga päev kujutella suuremal arvul, kestvamalt ja õigemalt. Ka põhjeneb kõik ta jõud tema mõju ja muljete kooskõlale füüsilise loomuse enese oluliste mõjudega; ta terve toimimine on selle looduse omaga üks ja sama...

„Meelelise inimloomu mehhanism alistub oma olemuselt samadele seadustele, mille kaudu füüsiline loodus arendab üldiselt oma jõud. Nende seaduste järele peab iga õpetus oma tunnetusaine kõige olulisema osa vajutama vankumata sügavale inimvaimu olemusse, siis vähem olulise ainult aegamööda, aga pidevalt ja tugevasti siduma olulise, ja hoidma kõik oma osad kuni aine väiksemategi üksikasjadeni elavas, aga suhtepärasel koosnevuses nendega.“

Ma katsusin leida seadusi, millele inimvaimu areng oma loomult ise peab alistuma; ma teadsin, et nad peavad olema samad füüsilis-meelelise looduse omadega, ja uskusin kindlasti leida neis lõnga, millest võib kedrata üldise psühholoogilise õppemeetodi. „Inimene,“ ütlesin ma enesele selle lõnga unistaval otsimisel: „nagu sa tunned igas füüsilises valmimises kõigis osis täitsa küpsenud vilja tulemust, samuti ära võta küpsena ühtegi inimese otsustust, mis sulle ei paista silma otsustatava eseme kõigis osis viimistletud vaate tulemusena; otse sellevastu pea iga otsustust, mis mõne inimese juures näib küpsena enne viimistletud vaadet, mitte muuks kui viljaks, mis puust kukkunud, ussi söödud, ja mis ainult sellepärast näib valmis olevat.“

1. Sellepärast õpi esiti oma vaateid korraldama ja lihtsat asja viimistlema, enne kui lähed edasi keerulisema juurde. Katsu igas kunstis järjestada tunnetuse astmete rida, milles iga uus mõiste on ainult väike, vaevaltmürgatav lisa sügavalt meelde kinnitatud ja sulle unustamatuks tehtud varemaile tunnetusile*).

*) Vrdl. märkus lk. 105.

2. Edasi, vii kõik oluliselt ühte kuuluvad asjad oma vaimus samasse ühendusse, milles nad on tõesti looduses; alista oma ettekujutuses kõik mitteolulised asjad olulistele...

3. Tähtsamate asjade muljed tee tugevaks ja selgeks sellega, et sa nad kasvatuskunsti abil tood lähemale ja lased enesesse mõjuda mitmesuguste meelte kaudu. Selleks otstarbeks tunneta põhjani kõige pealt füüsilise mehhanismi seadus, mis kõigi mõjude suhtelise jõu teeb olenevaks füüsilisest lähedusest või kaugusest, milles iga sinu meeli puutuv ese su meeltest asub. Ära unusta iialgi: füüsiline lähedus või kaugus määrab kõik positiivse sinu vaates, sinu kutsehariduses ja sinu vooruses *).

4. Pea meeles, et füüsilise looduse kõik mõjud on tingimata tarvilikud, ja tunneta selles vajaduses looduse kunsti tulemust, millega ta oma aine heterogeensetena näivad elemendid ühendab kooskõllaliselt üksteisega oma eesmärgi täielikuks saavutuseks, ja lase kunsti, millega sa mõjud kasvatuses läbi oma soosse, samuti tõsta need tulemused, mis ta seab sihiks, füüsiliseks vajaduseks, nõnda et kõiges sinu tegevuses isegi heterogeensena näiv vahend sama peasihi teenistusse astub.

5. Aga rikkus ja mitmekülgsus erutuses ja ulatuses põhjustavad, et füüsilise vajalikkuse tulemused kannavad üldiselt enese küljes vabaduse ja iseseisvuse pitserit. Lase ka sina kasvatuskunsti ja õpetuse tulemusi, kui nad juba tõstetud füüsiliseks vajaduseks, erutuse rikkuse ning mitmekülgsuse ja ulatuse kaudu omandada vabaduse ja iseseisvuse jooni.

Kõik need seadused, millele alistub inimloomu areng, keerlevad terves oma ulatuses ühe keskpunkti ümber, nad keerlevad terve meie olemise keskpunkti ümber, ja see

*) Vrdl. märkus lk. 110. Kodustest vaadetest saavad alguse kõik tunnetused, kodus pannakse põhi kutseharidusele, vahekorrast vanematega tõusevad inimese kõlblised tunded.

oleme meie ise. Sõber, kõik, mis ma olen, kõik, mis ma tahan, ja kõik, mis ma pean tegema, lähtub minust enesest. Kas ei lähtu ka minu tunnetus minust enesest?"

V.

Ma olen Sinu jaoks paberile visanud need üksikud laused, millest, nagu ma usun, saab kedrata üldise ja psühholoogilise õppemeetodi lõnga. Nad ei rahulda mind; ma tunnen, et mul pole võimalik formuleerida nende loodusseaduste olu, millele toetuvad need põhimõtted terves ta lihtsuses ja terves ta ulatuses. Niipalju kui näen, on kõigil neil kolmesugune allikas. Esimene neist allikaist on loodus ise*), mille tõttu meie vaim tõuseb tumedatelt vaadetelt ilmsete mõisteteeni. Sellest allikast tuletuvad järgmised põhimõtted, mida peab tunnustama seaduste alusteks, mille loomu ma uurin**):

1. Kõik asjad, mis puutuvad mu meeli, on mulle ainult niivõrra vahenditeks õigetele arusaamistele jõuda, kui võrra nende ilmuvused osutavad mu meeltele oma moondumatut, muutmatut olemust enam kui oma muutuvat, vahelduvat seisukorda või ehitust; überpöörduvalt on nad mulle niivõrra eksimuste ja pettumuste allikaks, kui võrra nende ilmuvused osutavad mu meeltele oma juhuslikke omadusi, võrreldes oma olemusega.

2. Igähe, inimvaimusse sügavale vajutatud ja unustamatuks tehtud vaate külge ridastub väga kergesti ja niihästi kui tahtmatult nendele vaadetele enam või vähem sugulaste kõrvalmõistete terve kaaskond.

*) nagu ta meie loomuses on.

***) Järgnevad punktid esitavad meile üksikuid astmeid teel tumedatelt kujutlustelt ilmsetele mõistetele, kuid ülevalt alla minnes: punktid 1—3 räägivad lõpptulemusest, ilmsetest mõistetest; punktid 3—4 keskmisest astmest, kus sarnased ja ühtekuuluvad esemed fihte seatakse; punkt 5 algsammust, kus segasest muljest üksikud esemed üksteisest eraldatakse selle läbi, et nad meeltele, mitmele meelele korruga lähedale tuuakse.

3. Et nüüd asja olemus on vajutatud võrdlemata tugevama jõuga sinu hingesse kui ta omadused, siis juhib su loomu mehhanism iseenesest sind selle eseme suhtes iga päev tõelt tõele; kui sellevastu asja muutuvad omadused võrdlemata tugevamalt sinu vaimusse on vajutatud kui ta olemus, viib sind see sinu loomu mehhanism selle eseme kohta päev-päevalt eksimuselt eksimusele.

4. Olemuselt samade esemete kõrvutamine laieneb, teritab ja kindlustab oluliselt ja üldse su arusaamist nende sisemisest tõest, nõrgendab üksikute esemete ühekülgsust, ülekaaluvat omaduste mõju selle mulje kasuks, mis ta olemus sinusse peab avaldama, hoiab ära, et üksikute omadusmuljete isoleeritud jõud ei neelaks su vaimu, varjab sind hädaohu eest sattuda esemete väliskülje ja nende olemuse mõttetusse ärasegamisse ning siitkaudu mõne asja liialdatud pooldamise ja eelistusse, mis sulle parema arusaamise kõrvalasjaks teeb, ja [hädaohu eest] täita pea fantastiliselt sellaste kõrvalasjadega. Ei võigi olla teisiti: mida enam inimene omandab avaraid ja üldisi vaateid asjust, seda vähem võivad piiratud ja üksikud vaated neist avaldada temasse mõju, mis kahjulikud nende [asjade] ainsale olulisele vaatele; mida vähem ta sellevastu on harjunud looduse avaras vaatluses, seda kergemalt võivad üksikud vaated asja muutlikust seisukorrast segada ja isegi kustutada olulise vaate esemest.

5. Ka keeruliseim vaade koosneb üksikuist põhiosist; kui need sul käes, siis saab sulle kõige keerulisem lihtsaks.

6. Mida rohkema arvu meeltega sa uurid asja olu või ilmutusi, seda õigem on su tunnetus sellest asjast.

Need näivad mulle olevat füüsilise mehhanismi põhilased, mis tuletuvad meie vaimu loomust enesest. Nendega liituvad mehhanismi enese üldised seadused, millest ma nüüd puudutan ainult veel järgmist: täiusele viimine on looduse suurim seadus; kõik ebatäiuslik pole tõsi.

Nimetatud füüsilis-mehaaniliste seaduste teine allikas on selle vaatlemisvõimega üldiselt läbipõimunud minu loomuse meelelikkus. Oma tegevuses vangub see kalduvuse vahel kõike tunda ja kõike teada, ja kalduvuse vahel kõike nautida, mis vaigistab teadmise ja tunnetuse tungi. Kui paljalt füüsilist jõudu elustab inimesoo inertsust tema ninatarkus*), ta ninatarkust jälle vaigistab tema inertsus. Aga ei ühe elustumine ega teise rahustumine pole iseenesest enam kui füüsilise väärtusega; sellevastu aga mu uurimisjõu meelelise alusena on esimesel ja otustuste külmaverilisuse meelelise alusena teisel kõrgem väärtus. Meie jõuame mõõtmatu avatluse tõttu, mida tunnetuse puul on meie meelelise loomu kohta, kõigele oma teadmisele, inertsuseprintsipi tõttu aga, mis seab piiri meie kergele, pealiskaudsele lennule vaatelt vaatele, inime valmib mitmekülgselt tõele, enne kui ta seda väljendab. Aga meie tõekahepaiksed ei tea midagi sellest valmisest; nad krooksuvad tõde enne kui teda aimavad, kõnelemata tema tundmisest. Nad ei saa teisiti; neil puudub niihästi neljajalgsete jõud kindlal pinnal seista kui ka kalade lõpused, et ujuda üle kuristikku, ja lindude tiivad, et tõusta pilvedeni. Nad tunnevad esemete tahetut vaatlust**) sama vähe kui Eeva ja sellepärast saavad oma ebaküpses tõeneelamises tema saatuse osaliseks.

Selle füüsilis-mehaanilise seaduse kolmas allikas peitub minu välise seisukorra***) suhtes mu tunnetusvõimesse. Inimene on seotud oma pesaga****), ja kui ta selle saja niidi külge riputab ja sada ringi ta ümber käib,

*) inertsus — kalduvus nautida, tegevuseta olles, ninatarkus — kalduvus kõike teada.

**) kusjuures midagi enesele ei ihaldata.

***) s. t. individuaalseisukorra.

****) Võrdle selle jätku kohta märkus lk. 110 ja IV peatüki lõpuosas põhilause 3.

mis teeb ta enam kui ämblik, kes oma pesa ka saja niidi otsa riputab ja sajas ringis selle ümber käib? Ja mis vahe on natuke suurema ja natuke vähema ämbliku vahel? Nende tegevuse olu on: nad kõik istuvad selle ringi keskpunktis, mille ümber nad käivad; aga inimene ei vali keskpunkti, kus ta toimib ja liigub, koguni mitte ise, ja ta tunnetab täitsa iga ilma tõde kui paljalt füüsiline olevus ainult sel määral, kui ilma esemed, mis ta vaatlusele tulevad, lähenevad keskpunktile, kus ta toimib ja liigub.

VI.

Sõber, sa näed ometi vähemalt vaeva, mida ma näen, et selgitada oma meetodi teooriat. Las' see vaev olla teatavaks vabanduseks, kui tunned, kui vähe on see mul õnnestunud. Ma olen päris filosoferimise jaoks sõna tõsisel mõttes juba oma kahekümnendaist aastaist saadik kõlbmatuks tehtud. Õnneks ei tarvitanud ma oma vaeva praktiliseks teostamiseks ühtki sellast liiki filosoofiat, mis mulle nii vaearikas paistab. Ma elasin igas punktis, kus ma seisin, kuni närvide ülimal pingutuseni ringis, kus ma teotsesin; teadsin, mis tahtsin, ei hoolitsenud homse päeva eest, aga tundsin iga silmapilk, mida vajab käesolev päev. Ja kui mu kujutlusjõud viis mind täna sada sammu kaugemale, kui kindlat pinda leidsin, siis läksin homme need sada sammu jälle tagasi. Seda juhtus mulle tuhat ja tuhat korda. Tuhat ja tuhat korda uskusin end olevat sihile lähemal, leidsin siis jälle korraga, et see arvatav siht on ainult uus mägi, mille vastu ma pörkan. Nii juhtus mulle eriti siis, kui hakkasid selguma füüsilise mehhanismi põhilauseid ja seadused; ma mõtlesin siis kohe, et pole muud enam vajagi, kui nad lihtsalt rakendada õppeaineis, mis aastatuhandete kogemus annud kätte inimesoole ta annete arendamiseks ja mida ma pidasin kõige kunsti ja kõige teadmise elementideks, kirjutuses, lugemises, rehkenduses jne.

Aga kui ma seda katsusin, arenes aegamööda järjest suureneval kogemusel põhjenev veendumus, et neid õppeaineid ei või sugugi pidada kasvatuskunsti ja õpetuse elementideks, vaid et nad sellevastu peavad alistatama palju üldisimaile vaateile asjust...

Iga joon, iga mõõt, iga sõna, ütlesin ma enesele, on mõistuse tulemus, mis valminud vaadete tekitatud ja milles peab nägema vahendit meie mõistete progressiivseks selgitamiseks. Olemuselt pole ka kõik õpetus muud midagi kui see; ta põhimõtted peab sellepärast abstraherima inimese vaimuarengu moondumatust ürgvormist*). Sellepärast läheb kõik tagasi ürgvormi täpsaimale tunnetusele. Ma pidasin sellepärast lähtepunktid, millest see peab abstraheritama, ikka ja ikka jälle uuesti silmas.

Maailm, ütlesin ma neis unistavais kõnelusis enesega, on meie silmade ees kui segaste vaadete kokkuvoolav meri; õpetuse ja kunsti ülesanne on, kui nende kaudu meie ainult looduse väes mitte küllalt jõudsasti edasiminev harimine tõesti ja ilma kahjuta meile peab kiiremaks tehtama, kõrvaldada segadust, mis selles vaates on, eraldada esemed üksteisest, taas ühendada samased ja kokkukuuluvad nende ettekujutuses, selgitada meile selle kaudu nad kõik ja tõsta nad pärast nende viimistletud selgust meie vaimus ilmseiks mõisteiks**). Ja seda teeb kunst sel teel, et ta kokkusulavad, segased vaated üksikult ette seab, siis meile silme ette toob need üksikud vaated mitmesugustes moonduvates olukordades ja lõpuks ühendab nad meie muu teadmise terve ringiga. Nii läheb meie

*) see on eelmainitud füüsilis-mehaanilisest seadusest.

***) Sellega on antud astmed, mis viivad tumedatelt vaadetelt ilmsetele mõistetele, otsekoheses järjekorras (vrđl. märkus lk. 119): alguses segane vaadete meri; see segadus lõpetatakse, kui asjad üksteisest eraldatakse (I aste); sarnased ja ühtekuuluvad nende ettekujutuses jälle ühendatakse, mille läbi nad selgeks (klar) saavad (II aste); ja viimaks, kui selgus täiusele viidud, nad ilmseteks (deutlich) mõisteteks kokku võetakse (III aste).

tunnetus segadusest määratud kujule, määratud kujult selguseni, selgusest ilmsuseni *).

Aga loodus hoiab oma edusammel selle arengu suunas alati kinni suurest seadusest, et minu tunnetuse selgus oleneb esemete kaugusest või lähedusest, mis puudutavad mu meeli. Kõik, mis alati sind ümbritseb, esineb su meelele *ceteris paribus* **) segaselt ja on sel määral sulle raske seda enesele selgeks ja ilmseks teha, kui ta on su meeltest kaugel; sellevastu kõik esineb sulle sel mõõdul määratuna ja on sul kerge seda enesele selgeks ja ilmseks teha sel määral, kui ta on su viiele meelele lähedal. Füüsilis-elusa olevusena pole sa ise muud midagi kui sinu viis meelt; järjekult peab su mõistete selgus või tumedus absoluutselt ja oluliselt tulema lähedusest või kaugusest, milles kõik välised esemed puutuvad neid viit meelt, s. o. sind ennast ehk seda keskpunkti, kus sinu ettekujutused sinus eneses ühinevad. See kõigi su vaadete keskpunkt, sa ise, oled enesele oma vaatluse ese. Kõike, mis sa oled ise, on sulle kergem selgeks ja ilmseks teha kui kõike, mis on väljaspool sind; kõik, mis sa tunned enesest, on iseenesest määratud vaade; ainult väljaspool sind olev võib olla sulle segaseks vaateks; järjekult on sinu tunnetuste käik, niipalju kui see puudutab sind ennast, ühe astme võrra lühem sinust väljaspool oleva tunnetamisest. Kõik, mille kohta sa enese üle teadlik oled, selle üle oled määratud kujul teadlik; kõik, mida sa ise tunned, on sinus eneses ja iseenesest sinu enese kaudu määratud; järjekult avaneb pääs ilmsete mõistete juurde sel teel kergemini ja kindlamini kui min-

*) Mõlemad eelkäivad laused kujutavad sama, mis eespool öeldud (vrld. märkus lk. 123), teiste sõnadega: I aste segaste vaadete ettekujutamine üksikult; II a. üksikute vaadete esitamine nende mitmesugustes, muutuvates olekutes (omadustes); III a. nende ühendamine meie muude teadmistega. Või teisiti: I a. määratud ettekujutus (Bestimmtheit), II a. selgus, III a. ilmsus.

**) Muidu ühtlasil oludel.

gil muul, ja kõige seas, mis selge, ei või nüüd muud midagi selgem olla kui põhilause selgus: inimesel lähtub tõe tundmine ta enese tundmisest*).

Sõber, nii keerlesid elavad, aga tumedad ideed õpetuse elementidest kaua mu hinges, ja nii kirjeldasin neid oma aruandes**), ilma et oleksin võinud leida pidevat ühendust nende ja füüsilise mehhanismi vahel ja ilma et oleksin suutnud kindlasti määrata algpunkte, millest peaksid lähtuma meie kunstvaadete järjekorrad või palju enam see vorm, milles võimalik oleks määrata inimessoo haridust ta enese loomu oluga; kuni lõpuks, ja alles hiljuti nagu *Deus ex machina* mõte, et kõik meie tunnetus lähtub arvust, vormist ja sõnast, mulle korraga näis uues valguses paista laskvat seda, mida otsisin***).

Ma heitsin kord kauases püüdmises oma sihile ehk palju enam rahunus edasi-tagasi-unistamises selle üle oma silma päris lihtsalt sellele laadile ja viisile, kuidas igal juhusel talitab ja peabki talitama haritud inimene, kui ta mõnd asja, mis toodud ta silme ette segaselt ja tumedalt, tahab vääriliselt seletada ja aegamööda selgitada.

Sel juhusel heidab ta ja peabki heitma oma silma kolmele järgmisele vaatekohale:

1. Kui palju ja mitut liiki esemeid hõljub ta silme ees;
2. missugune nende välimus; milline nende vorm ja nende kuju;

*) Eelöelduga omandab füüsiline lähedus ja kaugus veel uue tähenduse võrreldes IV ja V peatükis esitatud sisuga (vrld. märkus lk. 110). Tõe tunnetus ei lähtu mitte ainult „pesast“, individuaalsest kogemusringist kui keskkohast, vaid sellel on veel üks keskpunkt: inimene ise, „sina ise“, inimese „mina“, kus ettekujutused ühinevad. Inimene ise on enesele vaatluse esemeks. Ettekujutused, mis temasse enesesse puutuvad, on iseenesest juba segasest olekust väljas ja määratud, sest inimene on iseenesele kõige lähedam ese.

**) Vrdl. märkus lk. 116.

***) Pestalozzi peab tunnetus-alguspunktideks ehk vaateelementideks ainult kolme tunnust: arvu, vormi ja sõna.

3. kuidas neid nimetatakse; kuidas ta igäüht neist hääle, sõna kaudu võib kujutella.

Selle tegevuse tagajärg aga eeldab sellase mehe juures nähtavalt järgmisi haritud jõude:

1. jõudu ebavõrdseid esemeid vormi järele tähele panna ja nende sisu kujutella;

2. jõudu neid esemeid arvu järele eraldada ja enesele üksusena või paljusena määratud kujul ette kujutada;

3. jõudu enesele eseme ettekujutust arvu ja vormi järele keele abil kahekordistada ja unustamatuks teha.

Ma otsustasin nõnda: arv, vorm ja keel on ühiselt õpetuse elementaarvahendid, kusjuures eseme kõikide väliste omaduste terve summa ta kuju piiris ja ta arvuvahekorras ühineb ja keele kaudu mu teadvusele omaks tehakse. Kasvatuskunst peab seega võtma oma haridustöö muutmatuks seaduseks lähtuda sellest kolmekordsest alusest ja mõjuda, et

1. lapsi õpetataks iga eset, mille kohta nad tulnud teadvusele, silmas pidama üksusena, s. t. neist eraldatuna, millega seotuna ta esineb;

2. et lapsi õpetataks tundma iga eseme vormi, s. t. ta mõõtu ja vahekorda;

3. et lapsi võimalikult vara tutvustataks kõigi nende poolt tunnetatud esemete sõnade ja nimede terve koguga.

Ja nagu lasteõpetus peab lähtuma neist kolmest elementaarpunktist, nii on jällegi silmanähtav, et kunsti esimesed püüdmused peavad sihiks võtma anda nendele kolmele õpetuse algpunktile võimalikuma lihtsuse, ulatuse ja kokkukõla.

Ainus raskus, mis mulle nende kolme elementaarpunkti tunnustamisel veel silma paistis, oli küsimus: miks pole kõik asjade omadused, mis meile tuttavaks saavad viie meelega kaudu, samuti meie tunnetuse elementaarpunktid, nagu arv, vorm ja nimed? Aga peagi leidsin: kõik võimalikud esemed omavad tingimata arvu, vormi ja nime, muid omadusi aga, mis tunnetatakse viie meelega

kaudu, ei oma ükski ese nii üldiselt teistega, vaid ühega ühe, teisega teise; siia juurde tuleb veel, et see omadus *) paistab silma kohe esimesel vaatamisel nii, et võime selle järele eraldada mitmesuguseid asju. Ma leidsin seega kõikide asjade arvu, vormi, nime ja ülejäänud omaduste vahel olulise ja määratud erinevuse, nõnda et ma mingisuguseid muid asja omadusi ei võinud lugeda inimliku tunnetuse elementaarpunktideks; sellevastu leidsin ma sama kindlasti, et kõik muud asjade omadused, mis tunnetatakse meie viie meele kaudu, võib ühendada nende inimliku tunnetuse elementaarpunktidega, et järjekult laste õpetusel esemete kõikide muude omaduste tundmine peab otsekohe aheldatama vormi, arvu ja nimede eelteadmisele. Ma nägin nüüd: eseme üksuse, vormi ja nime teadvuse kaudu muutub mu tunnetus sellest määratud tunnetuseks; tema muude omaduste järk-järgulise tunnetuse kaudu saab see mulle selgeks tunnetuseks; kõikide ta tunnuste kokkukuuluvuse teadvuse kaudu saab see ilmselgeks tunnetuseks **).

Ja nüüd läksin ma edasi, ja leidsin, et terve meie tunnetus tärkab kolmest elementaarfõust:

1. kõla jõust, millest tekib kõnevõime;
2. määramatust, paljalt meelelisest ettekujutusjõust, millest tärkab kõikide vormide teadvus;
3. määratud, mitte paljalt meelelisest ettekujutusjõust, millest peab tuletama üksuse teadvuse ja ühes sellega loetus- ja rehkendusvõime.

Ma otsustasin seega, et inimessoo kunstharidus peab köidetama nende kolme põhijõu, kõla, vormi ja arvu esimeste ja lihtsaimate tulemuste külge, ja et üksikute osade õpetus ei või ja ei saa iialgi viia meie loomust terves ulatuses rahuldavale tagajärjele, kui neid kolme meie põhijõudude lihtsat tulemust ei tunnustata üldisteks looduse:

*) s. t. omadus, et kõigile esemetele omane arv, vorm, nimi.

**) Vrdl. märkus lk. 124.

enese poolt tunnustatud algpunktideks igasuguses õpetuses, ja selle tunnustamise järelduusel ei juhita vormidesse, mis lähtuvad üldiselt ja harmooniliselt nende meie loomuse kolme algjõu mainitud esimestest tulemustest ja oluliselt ning kindlasti nii mõjuvad, et õpetuse edusammud kuni ta viimistluseni juhitakse pideva, neid elementaarjõude ühiselt ja tasakaalus töölepaneva edasimineku piiridesse, mille kaudu oluliselt ja ainuüksi võimalikuks saab juhtida meid kõigis neis kolmes aines *) ühtlaselt tumedailt vaateilt määratuile, määratud vaateilt selgetele ettekujutustele ja selgeilt ettekujutusilt ilmseile mõiseteile.

Ma leian, et selle kaudu on viimaks kunst loodusega oluliselt ja siseimiselt ühendatud ja sellega probleem õpetuse kõikide kunstvahendite üldine algus üles leida, .. lahendatud...

IX.

Sõber, kui ma nüüd vaatan tagasi ja eneselt küsin: mis olen ma õieti korda saatnud inimese õpetuse olu kasuks? siis ma leian: ma olen õpetuse ülimal, kõrgeima põhimõtte kindlaks teinud, tunnustades vaate kõige tunnetuse absoluutseks aluseks ja kõikide üksikute õpetuste kõrvaldamise kaudu katsunud leida õpetuse enese olu ja ürgvormi, mille kaudu meie soo haridust peab määrama loodus ise. Ma leian, et olen taandanud iga õpetuse kogu olu kolmele elementaarvahendile ja olen välja uurinud erilised vahendid, mille kaudu sai võimalikuks iga õpetuse tulemusi neis kolmes aines tõsta füüsiliseks paratamatuseks **)...

Seda kõike tehes olen ühtlasi leidnud — ma ei saanud teisiti —, et meie ilmajao õppeolud nii, nagu asja praegu avalikult, üldiselt ja rahva kasuks aetakse, sugugi ei tun-

*) Mõeldud arvu, vormi ja sõna (keelt).

***) Vrdl. selle füüsilise paratamatuse kohta pt. IV, 4. juhtmõte.

nusta kujutlust õpetuse kõrgeimaks põhimõtteks... et nad palju enam kõige õpetuse olu ohverdavad üksikute isoleeritud õpetuste segadusele ja surmavad tõe vaimu enese igasuguste tõe palukeste lauale kandmisega ja kustutavad inimessoos iseseisvuse jõu, mis tõele toetub...

Ei võinud teisiti minna, Euroopa pidi oma rahvaõpetuse tõttu langema eksimusse või palju enam hullumeel-
susse *), kuhu ta ka tõesti langes. Ühelt poolt tõusis ta üksikute kunstide hiidlaspärasele kõrgusele, teiselt poolt kaotas ta loodusjuhingu alused oma terve soo jaoks. Nii kõrgel ei seisnud ühelt poolt veel ükski ilmajagu, aga teiselt poolt ka nii alla pole langenud ükski; ta ulatus oma üksikute kunstide kuldse peaga nagu prohveti kuju pilvedeni; aga rahvaõpetus, mis pidi olema selle kuldse pea alus, on igal pool sellevastu kui hiiglakuju jalad, kõige viletsam, kõige hapram ja kõige kõlvatum pori**)...

Meid alandati paratamatult valeni ja rumaluseni ning tembeldati viletsateks, jõuetuteks ja kujutlusvaesteks sõna- ja suu-inimesteks. Isegi meie seisuse ja meie elukutsete vaatetunnetused, mis meile veel üle jäid kõige meie nõnda organiseeritud talitamise rumaluse juures, sest et ükski kunsti eksitus ei suuda kunagi neid inimessoolt täitsa röövida, kisti üksteisest meie sees lahku ja tehti sel kombel ühekülgseiks, illusoorseiks, egoistlikeks ja illiberaalseiks. Meie pidime, meie ei võinud sellasel juhtimisel teisiti kui tuimaks minna iga tõe vastu, mis oli väljaspool meie meeleliselt piiratud vaatlusringi, ja vastu hakkama kõigele, mis vastu käis sellele ühekülgsele, illiberaalsele vaatlusviisile; meie pidime, selles olukorras ei võinud me teisiti, kui inimpõlvest inimpõlve oma piiratud oleku ebaloomulikkuses ja sellest tekkinud kitsasüdamluses, omakasu-püüus, õigusetu ja aukohtade himulises vägi-

*) Mõeldud Prantsuse revolutsioon.

***) Vrdl. Tanieli r. 2. pt.

valdsuses, kus me praegu oleme, ikka sügavamale vajuma...

Nii seletan enesele mõlemate, Robespierre'i ja Pitt'i abinõud; nii nõukogude ülalpidamise ja nii rahva ülalpidamise. Ja igal üksikul pilguheitmisel tulen ma tagasi väitele, et lüngad euroopa õpetuses, ehk palju enam, selle õpetuse igasuguse loomuliku arusaamise kunstlik pea peale panek on viinud selle ilmajao niikaugemale, kus ta praegu viibib, ja et pole võimalik leida muud vahendit meie juba juhtunud ja veel oodatavate kodanliste, kõlbliste ja usuliste pöörete vastu kui meie rahvaõpetuse tagasijuhtimine pinnapealsusest, katkelisusest ja hullupöörasusest tunnustamisele, et vaade on kõige tunnetuse absoluutne alus, teiste sõnadega, et iga tunnetus peab lähtuma vaatest ja peab taanduma sellele.

X.

Sõber, vaade tuleb eraldada, kuivõrra seda vaadeldakse punktina, millest lähtub õpetus, vaatekunstist, mis on õpetus kõikide vormide suhetest. Õpetuse kolme elementaarvahendi üldise alusena käib vaade kaua vaatekunstis kui ka rehenduskunstis ja kõnekunsti ees. Kui tundma õppida vaadet vaatekunstis vastandina, üksikult ja omaette, siis pole ta muud midagi kui välise esemete paljas meelte-ees-olemine ja nende teadvuse erksakstegemine. Temaga algab loodus iga õpetust; imeja laps naudib seda, ema annab seda; aga kasvatuskunst pole teinud midagi, et siin loodusega sammu pidada; asjata seisis ta silmade ees ilusaim näidend, ema, kes näitab ilma oma väetikesele; ta pole midagi, ta pole rahva jaoks selle näidendi külge mitte midagi liitnud...

Sellest silmapilgust peale, kui ema lapse sülele võtab, õpetab ta teda sel teel, et ta selle, mis loodus pakub talle hajunult, suurtes kaugustes ja segaselt, toob lähemale ta meeltele ja teeb talle kergeks, mõnusaks ja meeldivaks vaatlemistoimingut ning ühtlasi sellest oleneva tunnetuse

enese. Jõuetuna, harimatuna, loodusele järele tehes ilma juhita ja abita, ei tea ema oma süütuses ise mitte, mis ta teeb; ta ei taha õpetada, ta tahab oma last ainult rahustada, tahab talle tegevust muretseda; aga sellele vaatamata käib ta looduse kõrget teed ta puhtaimas lihtsuses, ilma et teaks, mis loodus tema kaudu teeb, ja loodus teeb ometi väga palju tema kaudu; ta avab lapsele sel teel ilma; ta valmistab teda oma meelte tarvitamisele ette, oma tähelepanu ja vaatlusvõime varasele arengule. Kui nüüd seda kõrget looduse meetodit kasutatakse, Jumal, mis oleks sellega inimsusele võidetud! Aga meie pole selles isegi mitte niikaugel kui Appenzelli naine*), kes riputab oma lapse hälli kohta juba ta elu esimestes nädalates kirjuksvärvitud, suure paberist linnu, ja tähistab sel viisil kindlasti punkti, kust kunst peab algama lapsele looduse esemeid kindlasti ja selgesti teadvusse tooma... Mulle on Appenzelli lind pühadus, nagu egiptlasele härg, ja ma olen teinud kõik, et alustada oma õpetust punktist, kust lähtub Appenzelli naine. Ma lähen veel kaugemale; ma ei jäta esimesel algpunktil ega tunnetusvahendite terves järjekorras juhuse hooleks seda, mis loodus, olukord ja emarmastus toob lapsele meelte ette ta väetimest east peale...

Põhjenedes sellel olen ma oma veerimisraamatu**) nii sisse seadnud, et tema esimene kursus ei ole muud kui paljas vaatlemine, s. t. et ta põhjeneb lihtsal püüdel, lapsele tervet nende helide rida, mis peavad temale pärast olema tema keeleteadmiste aluseks, kuulumismeele ette tuua ja nende teadvust kustutamatuks teha juba selles vanaduses, mil mina temale emade raamatu***) kaudu ilma

*) Appenzell — üks kantonitest.

**) Veerimisraamat ilmus 1801 nime all „Juhatus veerimise ja lugemise õppimiseks“ ja sisaldas vaatlusaabitsa helide jaoks.

***)) „Emade raamatu“ esimene vihk ilmus alles 1803 ja sisaldas juhatus emadele, kuidas oma lapsi õpetada märkama ja kõnelema. Aluseks on võetud inimese ihu.

nähtavad asjad, mille määratud tunnetused tema hilisema teadmise aluseks peavad olema, nägemismeele ette sean.

Sama põhimõte: vaade tõsta kunstiks, maksab ka meie tunnetuse kolmanda elementaarvahendi suhtes. Ka arv on iseenesest, ilma vaatealuseta, meie vaimule võimatu asi; laps peab tema kuju tundma, enne kui ta suudab teda arvsuhetena võtta, s. o. oma ilmse teadvuse alusena selle kohta, et ta kindlat rohkemat või vähemat tähendab *). Sellepärast olen emade raamatus kümme esimest arvu sõrmedena, käppadena, lehtedena, punktidenä, siis ka kolmnurgana, nelinurgana, kaheksanurgana jne. lapsele juba selles eas mitmekülgsest vaatlikuks teinud.

Seda teinud kõiges kolmes aines ja nõnda kinnitanud lihtsa vaate kõige meelelise tunnetuse absoluutseks aluseks nendes, tõstan ma siis vaate jälle kõigis neis aineis vaatekunstiks, s. t. abinõuks, vaatluse esemeid käsitada minu otsustuse ja minu oskuste esemeinä **).

XII.

Armas sõber, ma näen nüüd, et Sulle saadetud kirjade reas olen silmas pidanud ainult asja esimest seisukohta, lapse juhtimist tunnetustele, ei mingil viisil aga ta

*) Pestalozzi järele on rehkenduse põhivorm: üks ja üks on kaks, kahest maha võtta üks on üks. Esemete liitmise ja lahutamise algab sellepärast rehkendus.

**) s. o. abinõuks arvusid, kujusid, helisid (sõnu) kasutada otsuste tegemiseks kõiksuguste arvsuhete, vormide ja keeleliste väljenduste üle. Vaatekunst vormi suhtes seisab selles, et kõigi asjade vormisid osatakse võrrelda võrdkülgse nelinurgas esinevate vormi-elementidega ja siit tuletatud teiste vormidega. Vaatekunst arvu suhtes (rehkenduskunst) teeb õpilase võimeliseks iga arvu mõista kui liitmise või lahutamise tulemust, mis algab ühekaupa, või kui üksuse jagamist osadeks, milleks võrdkülgne nelinurk mitutpidi ära jagatakse. Vaatekunst keele suhtes (sõnakunst) aitab õpilast helide liitmise kaudu sõnadeks, sõnade grammatilise muutmise ja liitmise abil nimetada asju, määrata ja kirjeldada nende omadusi ning lõpuks defineerida mõisteid; definitsioonis väljendub Pestalozzi arvates see, et mõiste ilmseks on saanud.

juhtimist oskustele, kuivõrt need pole õieti oskused nendes õppeainetes enestes; ja ometi pole oskused, mida inimene vajab, et nende omamise kaudu jõuda sisemisele rahuldusele iseenesega, sugugi mitte piiratud nende väheste ainetega, mida sundis mind puudutama õppeolu loomus. Ma ei tohi seda vahet puudutamata jätta; võib-olla on küll hirmsaim kingitus, mis mingi vaenuline genius tegi meie ajale: tunnetused ilma oskusteta...

Haridus sellastes oskustes tugib aga neilsamul mehaanilistel seadustel, mis pannakse meie tunnetuse harimisel aluseks.

Looduse mehhanism on sama elusas taimes, paljalt meelelises loomas ja samuti meelelises, aga tahtevõimsas inimeses; ta on kolmekordsetes tulemustes, mis ta minus esile toob, alati enesega võrdne. Ta seadused mõjuvad kas ainult füüsiliselt ja selles mõttes samal viisil kui üldisse loomalikku loodusse ka minu füüsilisse olemusse. Teiseks mõjuvad nad minusse, kuivõrra nad määravad mu otsustuse ja tahte meelelised põhjused; selles suhtes on nad mu arusaamiste, mu kalduvuste ja mu otsuste meelelised alused. Lõpuks kolmandaks mõjuvad nad minusse, kuivõrra nad mind teevad kõlvuliseks füüsilisteks oskusteks, mille vajadust ma tunnen instinktiivselt, oma arusaamiste kaudu tunnetan ja mille õppimist käsin enesele oma tahte kaudu; aga ka ses suhtes peab kasvatuskunst kiskuma meie aja inimpõlve hariduse meelelise looduse või palju enam tema juhusliku seisukoha käest iga indiviidi vastu, et teda anda arusaamiste, jõudude ja abinõude hooliks, mis loodus meile aastatuhandeist saadik õpetanud meie põlve kasuks...

Haridus füüsilistes oskustes, mida riik peab rahvale järelejätmata andma ja kergesti võiks anda, nagu haridust olulistest arusaamistest, toetub, nagu iga haridus mingis sügavaleulatavas mehhanismis, kunsti*) ABD-le, see on,

*) Kunst siin — Können, tehniline võimine.

üldistele kunstireeglitele, mille jälgimisel lapsi võib harida harjutuste järjekorras, mis aegamööda kõige lihtsamalt kõige keerulisemale oskusele edasi minnes füüsilise kindlusega peaksid neile andma päev-päevalt tõusva kerguse kõigis oskustes, mille omandamist nad tingimata vajavad. Aga ka see ABD on leidmata. Täitsa loomulik: harva leitakse, mida keegi ei otsi. Ta oli nii kerge leida: ta peab lähtuma füüsiliste jõudude lihtsaimast väljendusest, mis sisaldavad ka keeruliseimate inimlikkude oskuste alused. Löömine, kandmine, tõukamine, tõmbamine, pööramine, väänamine, keerutamine jne. on meie füüsiliste jõudude tähtsamad lihtsad väljendused. Oma vahel oluliselt erinevad, sisaldavad nad kõik koos ja igäüks omaette kõikide võimalikkude, ka keeruliseimate oskuste alused, millele toetuvad inimeste elukutsed. Sellepärast on selge, et oskuste ABD peab lähtuma varastest, aga psühholoogiliselt ridastatud harjutustest nendes oskustes üldse ja igas üksikus eraldi. Aga nagu meie vaatluse ABD-s oleme Appenzelli naisest ja ta paberist linnu kunstist kaugele maha jäänud, nii jääme meie ka oskuste ABD-s viletsaimast metsinimesest nende löömise, viskamise, tõukamise, tõmbamise jne. kunstis kaugele maha. On kindel, et järjekord nende harjutuste algustest peale kuni nende täiusliku võimiseni, kuni närvitakti ülisma astmeni, mis sajasugustes vaheldustes teeb meile kindlaks löögi ja tõuke, hooande ja viske ning käe ja jala vääramatuks vastuunalistes liigutustes kui ka ühesuunalistes, — kõik see on meile rahvahariduse mõttes tundmatud asjad. Põhjus on selge: meil on ainult veerimiskoolid, kirjutuskoolid, Heidelbergi katekismuse koolid, selle jaoks aga vajame — inimeste koole...

Oskuste mehhanism käib täitsa üht teed tunnetuse mehhanismiga, ja ta alused on sinu enesehariduse suhtes vahest veel kaugemaleviivad kui alused, millest lähtub su tunnetus. Et võida, pead sa igal juhusel tegema; et teada, tohid sa paljudel juhustel ainult passiivselt suh-

tuda, sa tohid paljudel juhustel ainult vaadata ja kuulata. Oma oskuste suhtes oled sa sellevastu mitte ainult nende kujundamise keskpunkt, vaid määrad paljudel juhtudel ühtlasi ka nende välise rakenduse, aga siiski ikka piirides, mis sulle kindlaks seadnud füüsilise mehhanismi seadused. Nagu surnud looduse mõõtmatus meres asend, nõue ja suhted määravad iga individuaalvaate erilised tunnused, nii määrab elusa looduse mõõtmatus meres, mille tõttu tekib su jõuareng, asend, nõue ja suhe nende oskuste iseärasuse, mida sa kõige enam ja üksikult vajad... Kuid nagu meie tunnetusvõime arengu psühholoogiline juhtimine peab põhjendatud olema vaate ABD-le ja last sinna juhtima, et ta selle aluse lõnga abil tõuseb ilmsete mõistete ülima puhtuseni, nii peab ka oskuste hariduse jaoks, millele toetub me vooruse meeleline põhjendus, välja uuritama selle jõuarengu ABD ja selle juhisel sisse juhataatama füüsilise meeoleu meeleline ettevalmistus, mida nõuavad meieaja inimpõlve elutarkus ja eluvõõrused, ja mida meie niikaugelt peame tunnustama oma vooruseõppeaja talutusnööriks, kuni meie selle juhtimise all õilistunud meelelikkus enam ei vaja seda talutusnööri ja meie tõusnud oleme täitsa valminud vooruse iseseisvusele. Neis seisukohtades areneb ainus vorm, mida võib tunnustada inimessoole kohaseks vooruse haridusvormiks. Ta läheb viimistletud oskustest reeglite tunnustusele, nagu arusaamiste haridusvorm viimistletud vaadetelt ilmsetele mõistetele, ja nende juures oma sõnalisele väljendusele, definitsioonile*). Sellest siis tuleb, et nagu definitsiooni jooksmine vaate ees teeb inimesed upsakateks narrideks, nii viib vooruse seletuste jooksmine oskuse ees vooruse alal nad upsakale ebavoorusele...

Kuid ma näen end olevat kaugelt suurema probleemi algpunktide juures, kui see on, mille mina usun lahendanud olevat; ma näen end olevat probleemi algpunktide

*) Vrdl. märkuse lõpp lk. 132.

juures: „Kuidas saab last harida, silmas pidades niihästi ta elusihhi olu kui ka ta olukorda ja vahekordade muutlikkust nõnda, et temale see, mida tema elu jooksul nõuab temalt häda ja kohustus, kergesti ja niipalju kui võimalik saaks teiseks loomuseks?“ Ma näen end olevat ülesande algusel teha tiivkleidis last rahuldavaks mehe naiseks ja jõuliseks, oma seisukoha nõudeid täitvaks emaks; ma näen end olevat ülesande algusel tiivkleidis last teha rahuldavaks naise meheks ja jõurikkaks, oma seisukoha nõudeid täitvaks isaks. Milline ülesanne, sõber, mehe pojale teha tema tulevase kutse vaim ta teiseks loomuseks! Ja milline veel kõrgem ülesanne voorusliku ja targa tundedlaadi meelelised kergendusvahendid viia verre ja soontesse, enne kui vabade loodusnaudingute keevad ihad vere ja sooned sügavalt rikkunud tarkuse ja vooruse jaoks! Sõber, ka see probleem on lähendatud. Just füüsilise mehhanismi seadused, mis arendavad minus tarkuse meelelisi aluseid, arendavad ka mu vooruse meelelisi kergendusvahendeid. Aga nüüd, armas sõber, pole mul võimalik tungida selle lahenduse detailisse; jätan selle teiseks korraks.

XIII.

Sõber, ... ma ei taha ometi mitte oma kirja lõpetada, ilma et oleksin puudutanud oma terve süsteemi viimast kivi, küsimust: kuidas Jumala-austamine seisab ühenduses nende põhimõtetega, mis ma inimesoo arengu suhtes üldiselt tõeks võtnud?

Ma otsin ka siin oma ülesande lahendust minus eneses ja küsin eneselt: kuidas tärkab Jumala mõiste mu hinges? Kust see tuleb, et ma usun Jumalasse, et heidan end tema sülle ja tunnen end õndsana, kui teda armastan, kui teda usaldan, kui teda tänan, kui teda jälgin? — Seda näen pea: armastuse-, usalduse- ja tänutunded ja sõnakuulmis-orskused peavad minus olema arenenud, enne kui neid võin Jumala kohta tarvitada. Ma pean inimesi

armastama, ma pean inimesi usaldama, ma pean inimesi tänama, ma pean inimeste sõna kuulma, enne kui saan tõusta niikõrgele, et armastan Jumalat, tänan Jumalat, usaldan Jumalat ja kuulen Jumala sõna: „Sest kes ei armasta oma venda, keda ta näeb, kuidas tahab see oma Isa taevas armastada, keda ta ei näe?“ Ma küsin eneselt seega: kuidas jõuan ma niikaugele, et inimesi armastada, inimesi usaldada, inimesi tänada, inimeste sõna kuulda? Kuidas tekivad minu loomuses tunded, millele oluliselt toetuvad inimarmastus, inimtänu, inimusaldus ja oskused, mille kaudu inim-sõnakuulmine moodustub? Ja ma leian, et nad lähtuvad peamisest vahekorrast, mis väeti lapse ja ta ema vahel on.

Ema peab — ta ei saa teisiti, ta on sunnitud seda tegema täitsa meelelise instinkti mõjul — lapse eest hoolitsema, teda toitma, teda kaitsma ja rõõmustama. Ta teeb seda, ta rahuldab lapse nõudeid, ta eemaldab tast kõik, mis talle ebameeldiv, ta tuleb talle appi ta abituses; lapse eest on hoolitsetud, ta on rõõmus: armastuse idu on temas tärrganud. Nüüd seisab asi, mida ta pole kunagi näinud, ta silmade ees; ta imestab, ta kardab, ta nutab; ema surub ta tugevamini vastu rinda, mängitab teda, lõbustab teda, ta nutt väheneb, ehk küll ta silmad jäävad kaua veel märjaks; asi ilmub uuesti; ema võtab jälle lapse oma kaitsvale rinnale ja taas naeratab talle; nüüd ei nuta laps enam, ta vastab ema naeratusale selge, pilvitu silmaga: usalduse idu on tas tärrganud. Emal tõttab igal ta nõudel hälli juurde; ta on seal näljatunnil, ta on teda janu-ajal jootnud; kui laps kuulis ta sammusid, vaikis ta; näeb ta ema, sirutab ta käed välja; ta silm särab ema rinnal, ta on täis söönud, ema ja söönukssaamine on lapsele sama mõte: ta tänab. Armastuse, usalduse, tänu idud laienevad pea. Laps tunneb ema käiku, ta naeratab ta varjule; kes ema sarnane on, seda ta armastab; olevus, kes ema sarnane, on talle hea olevus. Laps naeratab emakujule, ta naeratab inimkujule; kes on emale armas, see on ka

temale armas; kes süleleb ema, seda süleleb ka laps; keda ema suudleb, seda suudleb ka laps. Inimarmastuse idu, venna-armastuse idu on tas puhkenud.

Sõnakuulelikkus on algupäralt oskus, mille hoorattad käivad meelelise loomu esimestele kalduvustele vastu. Ta harimine toetub kasvatuskunstil, ta pole loomulikkude tungide lihtne tagajärg; aga siiski käib ta areng sama teed. Nagu armastuse eel käib tarve, tänu eel — andmine, usalduse eel — hoolitsemine, nii käib ka sõnakuulmise eel tormiline himustus. Laps kisab, enne kui ta ootab; ta on kärsitu, enne kui ta sõna kuulab; kannatus areneb enne sõnakuulmist, laps saab õieti ainult kannatuse kaudu sõnakuulelikuks; selle vooruse esimesed oskused on ainult passiivsed, nad tekivad peamiselt karmi vajalikkusetunde kaudu. Aga ka see areneb esiti ema süles; laps peab ootama, kuni ema avab rinna, ta peab ootama, kuni ema ta võtab. Palju hiljemini areneb temas aktiivne sõnakuulmine, ja veel palju hiljemini tõeline teadvus, et talle on hea ema sõna kuulda.

Inimessoo areng lähtub meeleliste tarvete tugevast, võimsast rahuldushimust. Ema rind vaigistab meeleliste ihade esimese tormi ja tekitab armastuse; varsti peale seda puhkeb kartus; ema käsi vaigistab hirmu; see teguviis tekitab armastuse- ja usaldusetunnete ühenduse ja arendab tänu esimesed idud. Loodus näitab end paindumatu tormitseva lapse vastu, — see lööb puid ja kive; loodus jääb paindumatuks, — ja laps ei löö puid ja kive. Nüüd on ema paindumatu ta himude korratuste vastu, — ta mässab ja kisab; ema on ikka paindumatu, — laps ei kisa enam, ta harjub oma tahet alistama ema tahte: kannatuse esimesed idud, sõnakuulelikkuse esimesed idud on tärganud. Sõnakuulmine ja armastus, tänu ja usaldus üheskoos arendavad südametunnistuse esimese idu, tunde esimese kerge varju, et pole õige armastava ema vastu mässata; tunde esimese kerge varju, et ema pole ainult tema pärast ilmas; tunde esimese varju, et kõik pole ilmas

tema pärast; ja sellega tärkab veel teine tunne, et laps ise pole ilmas ainult oma pärast: kohustuse ja õiguse esimene vari on tekkimisel.

Need on enesearengu esimesed põhijooned, mis loodus-vahekord arendab rinnalapse ja ta ema vahel. Neis peitub ka täiesti ja kogu oma ulatuses selle tundmuslaadi meelelise idu olemus, mis omane inimlikule poolehoiule meie loomu Looja vastu; see tähendab kõigi tunnete idu, mis usu läbi poolehoidu Jumalale sisaldavad, on oma olult sama idu, mille tekitab väetis lapses tema poolehoid emale. Ka on see laad, kuidas need tundmused arenevad, mõlemal teel üks ja seesama. Mõlemal teel kuuleb väeti laps, usub ja jälgib, aga ta ei tee sel silmapilgul kummaski suhtes mitte, mis ta usub ja mis ta teeb. Ometi hakkavad sel ajajärgul tema usu ja tema teotsemise esialgsed alused pea kaduma. Kasvav omajõud*) paneb lapse ema käe lahti laskma, laps hakkab ise ennast tundma, ta rinnas puhkeb vaikne aimus: Ma ei vaja ema enam. Ema loeb idanevaid mõtteid ta silmist, ta surub oma armsa tugevalt kui kunagi varemini vastu rinda ja ütleb talle häällega, mida laps pole iialgi kuulnud: Laps, on olemas Jumal, keda sa vajad, kui sa mind enam ei vaja; on olemas Jumal, kes sind kätele võtab, kui mina sind ei suuda enam kaitsta; on olemas Jumal, kes sulle valmistab õnne ja rõõmusid, kui ma enam ei suuda sulle õnne ja rõõmusid valmistada. Siis hoogab lapse rinnas midagi väljendamatut, siis hoogab lapse rinnas püha olemus, siis hoogab lapse rinnas usuline kalduvus, mis tõstab tema enesest üle; ta rõõmustab oma Jumala nime üle, niipea kui ema sellest kõneleb. Armastuse-, tänu-, usaldusetunded, mis tärkasid ema rinnal, laienevad ja haaravad nüüdsest peale Jumala, nagu oma isa, Jumala nagu oma ema. Sõnakuulelikkuse oskused saavad laiema tegevuspiiri; laps, kes nüüdsest peale usub Jumala silmasse, nagu ema silmasse,

*) s. t. oma jõu teadvus.

teeb nüüd head Jumala tahtmise pärast, nagu ta tegi seda siiamaani ema tahtmise pärast.

Siin esimestel emasüütuse ja emasüdame katsetel ühendada omajõu esimest tunnet kalduvuse kaudu usule Jumalasse äsjaarendatud kõlblusetunnetega, avanevad põhi-seisukohad, millele õpetus ja kasvatus peavad olulist tähelepanu pöörama, kui nad kindlasti tahavad saavutada meie õilistust. Nagu armastuse, tänu, usalduse ja sõna-kuulelikkuse esimene tärkamine oli ainult ema ja lapse vahel olevate instinktipäraste tunnete kokkusattumuse järeldus, nii on ka praegu tärganud tunnete edaspidine areng kõrge inimlik kunst, aga sellane kunst, mille lõng sul kohe kaob käest, kui sa kaotad silmapilgukski silmist algpunktid, millest lähtub nende peen kude. Selle kaotuse hädaoht on su lapsele suur ja tuleb vara. Ta lällutab ema nime, ta armastab, ta tänab, ta usaldab, ta kuulab sõna. Ta lällutab Jumala nime, ta armastab, ta tänab, ta usaldab, ta kuulab sõna. Aga tänu, armastuse, usalduse motiivid kaovad esimesel tärkamisel, laps ei vaja enam ema; ilm, mis ümbritseb last, hüüab talle oma uue nähtekuju kogu veetlevusega: „Sa oled nüüd minu.“

Laps kuuleb uue nähtuse häält, ta peab. Väeti lapse instinkt on temas kustunud, kasvavate jõudude instinkt tuleb selle asemele, ja kõlbluse idu, kuivõrra see lähtub tunnetest, mis omased väetile lapsele, hävib korraga ja peab hävima, kui sel silmapilgul keegi ei köida lapse kõlblise loomu kõrgemate tunnete esimest lööki nagu elulõnga loodud asjade kuldsele värtnale. Ema, ema, maa-ilm hakkab nüüd su last kiskuma su rinnalt, ja kui sel silmapilgul keegi ei ahelda ta õilsama loomuse tundeid meelelise ilma uue nähtekujuga, — siis on kõik otsas; ema, ema: su laps on su südamest röövitud; uus ilm saab talle emaks, uus ilm saab talle Jumalaks; meeleline nauding saab talle Jumalaks; omavoli saab talle Jumalaks...

Inimessugu, inimessugu, siin, kus hävivad jõuetused tunded üle lähevad emast olenematute ilma avatluste esi-

mesele tundele... ; siin, silmapilgul, mil lahku lähevad usaldusetunded ema ja Jumala vastu usaldusetunnetest maailma ja kõige vastu, mis seal leida, — siin sellel teelahkmel peaksid sa rakendama terve oma kasvatuskunsti ja terve oma jõu, et lapses hoida puhastena tänu-, armastuse-, usalduse- ja sõnakuulelikkuse-tunded. Jumal on neis tundeis, ja su kõlblise elu kogu jõud oleneb sisemiselt nende alahoiust. Inimessugu, su kasvatuskunst peaks tegema kõik, et füüsiliste põhjuste vaikides, millest väetil lapsel tärganud need tunded, leida nendele [tunnetele] uusi elustamisvahendeid ja maailma uue nähtekuju avatlusi lasta oma kasvavale lapsele meelte ette astuda ainult ühenduses nende tunnetega. Siin on see koht, kus sa ei tohi last esimest korda mitte usaldada looduse kätte, vaid pead kõik tegema, et kiskuda lapse juhtimine tema pimeduse meelevallast ja usaldada abinõude ning jõudude hooleks, mida aastatuhandete kogemus näidanud. Maailm, mis nüüd lapse silme ette ilmub, ei ole mitte Jumala esimene looming, see on ilm, mis niihästi lapse meeltenaudingu ilmsüütusele kui ka tema sisemise loomu tunnetele ühtlaselt on rikutud, ilm täis sõda omakasu abinõude pärast, täis mõttetust, täis vägivalda, täis kõrkust, valet ja pettust. Mitte Jumala esimene looming, vaid see ilm avatleb su last tantsule keerleva kuristikku lainetel, mille sügavustes pesitsevad armastusetus ja kõlbline surm...

On arusaamata, et inimessugu seda oma hukatuse üldist allikat ei tunne; arusaamata, et ei ole tema kasvatuskunsti üldiseks mureks, see kinni toppida ja meie soo kasvatus põhimõtetele alistada, mis Jumala tööd, mida arendavad armastuse-, tänu- ja usaldusetunded juba väetis, ei purusta, vaid selleks peaksid mõjuma, et Jumalast enesest meie loomusse pandud vaimlise ja kõlblise õilisuse ühendamisvahendid iseäralist hoolekannet leiaksid mõlemile kardetaval ajal... On arusaamata, et inimessugu ei tõuse nii kõrgele, et avada kõigi minu vaimu ja minu tunnete arendusvahendite pidevat astmejärge, mille

oluliseim eesmärk peaks olema õpetuse ja tema mehhanismi paremused ehitada kõlblise täiuse alalhoiule, mõistuse isekust tagasi hoida südame puhtuse säilitamise abil ta ühekülgse rikutud oleku eksimuste eest ja igal pool alistada meelelised muljed minu veendumusele, mu himurus mu heatahtlusele ja mu heatahtlus mu õiendatud tahtele *).

Põhjused, mis nõuavad seda alistust, asuvad sügaval mu loomuses. Sedamööda kui mu meelelised jõud kujunevad, peab nende ülekaal jälle kaduma mu õilistumise oluliste nõuete tõttu, s. t. peab tulema nende alistamine kõrgemale seadusele. Aga samuti peab ka mu arengu iga samm täiusele jõudnud olema, enne kui võib tulla ta alistumine kõrgematele eesmärkidele, ja see täiusliku alistamine täiuseni viidavale nõuab samuti kõige pealt igasuguse tunnetuse algpunktidest kinnipidamist ja kindlaimat pidevust järk-järgulises edasiminekus neist lähtepunktidest viimasele täiuseni viidavale sihile. Pidevuse esimene seadus aga on see: lapse esimene õpetus ärgu olgu iialgi pea asi, ärgu olgu iialgi mõistuse asi, ta olgu igavesti meelte asi, ta olgu igavesti südame asi, ema asi. Teine seadus, mis talle järgneb, on see: inimese õpetus mingi ainult aeglaselt meelte harjutuselt otsustuse harjutusele, ta jäägu kauaks südame asjaks, enne kui hakkab saama mõistuse asjaks, ta jäägu kauaks naise asjaks, enne kui hakkab saama mehe asjaks.

Mis pean veel ütlema? Nende sõnadega juhivad mind igavesed looduseseadused ise jälle sinu kae juurde, ema, ema! Ma võin oma süütuse, oma armastuse, sõnakuulelikkuse, ma võin oma õilsama loomuse paremused ilma uute muljete puhul kõik, kõik säilitada ainult sinu kõrval. Ema, Ema, on sul veel käsi, on sul veel süda minu jaoks,

*) Kolm kõlblise arenemise astet: 1) himude järele käimine, 2) loomalikule heatahtlusele tõusmine, seaduse järele toimetamine, 3) heategemine hea pärast, kõlbline aste, kus valitseb puhastatud heatahtlus, ehk õiendatud (berichtig) tahe. Vaata allpool!

siis ära lase mind lahkuda sinust; ja pole sind keegi õpetanud ilma tundma, nagu ma teda pean tundma õppima, siis tule, me tahame teda koos tundma õppida, nagu sa teda oleksid pidanud tundma ja nagu ma pean teda tundma õppima. Ema, ema, meie ei lahku teineteisest sel silmapilgul, kui mulle lähedal hädaoht, et ilma uus nähtekuju mind sinust, Jumalast ja minust enesest ära kisub. Ema, ema, pühitse sa mulle üleminekut sinu südamest sisse ilma oma südame alalhoiu kaudu!

Armas sõber, ma pean vaikima, mu süda on liigutatud ja ma näen pisaraid Su silmis. Ela hästi!

XIV.

Sõber, ma lähen nüüd edasi ja küsin eneselt: Mis olen ma teinud, et pahedele, mis mind kogu eluaja puudutanud, ka usulises suhtes vastu mõjuda? Sõber, kui minu meetod rahuldab inimessoo nõudeid, siis ületab ta väärtus isegi nood lootused, mis ma panin temale; ja ta teeb seda...

Minu meetodi olu on, ema ja lapse vahel oleva ühenduse füüsiliste põhjuste kadumisel lapsele ema mitte ainult tagasi anda, vaid sellele pealegi anda kätte rida kunstvahendeid, mille kaudu ta oma südame ühendusele oma lapsega võib anda nii pika kestuse, kuni vooruse meelelised kergendusvahendid ühinenud arusaamise meeleliste kergendusvahenditega ja suudavad viia lapse iseseisvust kõiges, mis õige ja kohus, harjutuse kaudu küpsusele...

Emade raamat avab emale tema lapse heaks ilma, mis on Jumala ilm; ta avab temale puhtaima armastuse suu kõige jaoks, mis laps tema kaudu näeb. Ema on teda oma rinnal õpetanud lallutama Jumala nime; nüüd näitab ta talle Kõikarmastajat tõusvas päikeses, voolavas ojas, puukiududes, lille säras, kastetilkades; ta näitab temale Igal-pool-olijat temas eneses, tema silmade valguses, tema liikmete painduvuses, tema suu häältes, kõiges, kõi-

ges näitab ema talle Jumalat, ja kus ta näeb Jumalat, paisub ta süda; kus ta ilmas Jumalat näeb, armastab ta ilma; rõõm Jumala ilmast põimub temas rõõmuga Jumalast; ta haarab Jumalat, ilma ja ema ühes ja samas tundes; katkenud pael on jälle ühte seotud; ta armastab nüüd ema enam kui armastas lebades ta rinnal. Laps seisab nüüd astme võrra kõrgemal: sama ilma kaudu, mille läbi oleks ta muutunud metsikuks, kui poleks tunnetanud teda ema käe najal, tõuseb ta nüüd kõrgemale; suu, mis ta sünnipäevast peale temale nii sageli naeratas, hää, mis ta sünnipäevast peale nii sageli temale rõõmu kuulutas, see hää õpetab nüüd last kõnelema; käsi, mis last surus nii sageli vastu armastavat südant, näitab nüüd talle pilte, mille nimesid ta juba sageli kuulnud; uus tunne tärkab ta rinnas; ta on sellest, mis ta näeb, teadlik sõna täies mõttes; esimene samm ta vaimlise ja kõlblise kujundamise ühinemise astmete järjes on nüüd lahti, ta on avatud ema käe najal; laps õpib, ta tunneb, ta nimetab [asju]; ta tahab veel enam tunda, ta tahab veel enam nimetada, ta kihutab ema ühes temaga õppima; ema õpib temaga, ja mõlemad tõusevad iga päevaga kõrgemale tunnetuselt, jõult ja armastuselt. Nüüd katsub ema temaga kunsti algeid, sirgeid ja kõveraid jooni; laps ületab peagi ema; mõlemate rõõm on võrdne; uued jõud arenevad ta vaimus; ta joonistab, ta mõõdab ja rehkendab. Ema näitas talle Jumalat ilma välispildis; nüüd näitab ta talle Jumalat ta joonises, ta mõõtmises, ta rehkenduses; ta näitab talle Jumalat igas tema võimises; laps näeb nüüd Jumalat enese täienemises; täienemise seadus on lapse juhtimise seadus; laps tunnetab seda sirge ja kõvera joone esimeses täielikus tõmbes; ja, sõber, joone esimese täiusele viidud tõmbe juures, sõna esimese täiusele viidud hääldamise juures puhkeb ta rinnas kõrge seaduse esimene liigutus: olge täielikud, nagu teie Isa taevas täielik on. Ja et minu meetod oluliselt toetub pideval pürgimisel üksiku asja täiusele, siis mõjub ta jõurikkalt ja laias ulatuses sel-

leks, et vajutada selle seaduse vaimu hällist peale sügavale lapse rinda.

Selle sinu sisemise õilistamise esimese seaduse külge on kütkestatud teine, millega esimene seesmiselt ühte põimunud, nimelt: et inimene pole ilmas enese pärast; et ta täiendab ennast ainult oma vendade täiendamisega. Minu meetod näib päris kohane olevat, teha nende mõlema kõrge seaduse ühinemine lastele teiseks loomuseks, peaaegu enne kui nad teavad, mis on pahem, mis parem pool. Kui mu meetodi laps*) võib vaevalt kõnelda, siis on ta juba õdede-vendade õpetaja, juba ema abiline...

Tema inimarmastuse ja tema tarkuse tee on avatud südamlikult ja pühalikult; nende kaudu olen ma vaese isa, viletsa tugi; nagu minu ema jätab oma terved [lapsed], oma haige juurde enese lukustab ja kahekordselt hoolditseb oma viletsa eest, nagu ta peab, sest et ta on ema, sest et ta on lapsele Jumala asemel: nõnda pean mina, kui mulle on ema Jumala asemel, ja Jumal täidab ema asemel minu südant, nõnda pean ma, mind sunnib tunne nagu ematunne; inimene on mu vend, mu armastus haarab ta terve soo; aga ma lukustan enese viletsa juurde, ma olen kahekordselt tema isa. Jumalikult teotseda saab mu loomuseks; ma olen Jumala laps. Ma uskusin oma emasse; tema süda näitas mulle Jumalat; Jumal on mu ema Jumal, ta on mu südame Jumal, ta on ema südame Jumal. Ma ei tunne ühtki teist Jumalat; mu peaju Jumal on jampsimine; ma ei tunne muud Jumalat kui oma südame Jumalat, ja ma tunnen end inimesena ainult usus oma südame Jumalasse. Mu peaju Jumal on ebajumal, ma hukkan end teda kummardades; mu südame Jumal on minu Jumal, ma õilistan end tema armastuses. Ema, ema, sa näitasid mulle Jumalat oma käskudes, ja ma leidsin teda oma sõnakuulmises. Ema, ema, kui ma unustan Jumala, unustan sinu, ja kui ma armastan Jumalat, siis

*) Laps, kes minu meetodi järele kasvatatud.

olen ma sinu väetile sinu asemel; ma lukustan enese su viletsaga, ja su nuttev puhkab minu kätel, nagu emakätel.

Ema, ema, kui ma sind armastan, siis armastan ma Jumalat ja mu kohus on mu kõrgeim hüve... kui unustan sinu, siis unustan Jumala, elan siis nagu lõvi enesele ja tarvitan, usaldades ennast, oma jõudusid enese kasuks oma enese soo vastu; siis pole mu hinges enam isameelt, siis ei pühitse mu sõnakuulelikkust jumalik meel, ja mu näiv kohusemeel on pettev kuma.

Ema, ema, kui armastan sind, armastan Jumalat... Ma ei ela siis enam iseenele, ma elan sellele, kes minu võtnud emakätele ja tõstnud isakäega mu maapealse kesta põrmust oma armastusele. Ja mida enam ma teda, kes igavene, armastan, mida enam austan ta käske, mida enam ripun ta küljes, mida enam kaotan ennast ja tema oma olen, seda enam saab mu loomus jumalikuks olevuseks, seda enam tunnen end kooskõlas oma olemusega ja oma terve sooga...

Ma olen seda, kes igavene, eneses tunnetanud; ma olen Issanda teid näinud, ma olen tema Kõikvõimsuse käske põrmus lugenud, ma olen tema armastuse seadusi oma südames uurinud: ma tean, kellesse ma usun. Mu usaldus Jumala vastu muutub mu enesetunnetuse ja sellest tärkava arusaamise läbi kõlblise ilma seadustest piiramatuks. Mõiste Sellest, kes piiramatu, põimub mu loomuses kokku Selle mõistega, kes igavene: ma loodan igavest elu...

Ma vaikin jälle, sõber. Mis on sõnad, kui nad peavad väljendama kindlat teadmist, mis hoovab südamest? Mis on sõnad esemest, mille üle üks mees, kes pea ja südame pärast ühtlasi on teeninud minu austuse*), nõnda ütleb: „Pole Jumala tunnetust paljast teadmisest, tõsine Jumal on elav ainult usule, lapselikule usule...“

*) Johann Kaspar Lavater, P. sõber, tuttav kirjanik.

A 11124

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

Z-201164